

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

OBOR: DĚJINY VÝTVARNÝCH UMĚNÍ

Obchodní domy firmy Baťa

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Tereza Kovaříková

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc.

OLOMOUC 2013

PALACKÝ UNIVERSITY IN OLOMOUC
FACULTY OF ARTS
DEPARTMENT OF ART HISTORY

FIELD OF STUDY: HISTORY OF FINE ARTS

Department Stores of the Baťa Company

MASTER THESIS

Bc. Tereza Kovaříková

Tutor: Prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc.

OLOMOUC 2013

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

Ve Zlíně, dne 22. dubna 2013

Bc. Tereza Kovaříková

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji především prof. PhDr. Rostislavu Šváchovi, CSc. za cenné rady a připomínky. Tato práce by však nemohla vzniknout bez ochoty firmy Baťa a. s., která mi prostřednictvím manažera technického oddělení, pana Jana Ševčíka, poskytla souhlas s nahlížením do písemností ve správě své i státní. Jsem velmi vděčná všem pracovníkům SOkA Zlín za jejich ochotu a pomoc při studiu archivních fondů. Za poskytnutí četných materiálů a rad děkuji Lence Hubáčkové a Ladislavě Horňákové z Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně a panu Jindřichu Chatrnému z Muzea města Brna, dále zaměstnancům územních pracovišť Národního památkového ústavu v Kroměříži, Olomouci, Ostravě, Praze a Lokti. V neposlední řadě si velmi cením ochoty Martina Čihalíka, Marty Mertové a Jiřího Doupala, kteří se se mnou podělili o svá vlastní zjištění.

OBSAH

1. Úvod	3
2. Přehled dosavadního bádání a archivních pramenů	5
3. Poznámka k terminologii.....	9
4. Základní typologie prodejen.....	10
4.1 Cesta k standardizaci	11
4.2 Normalizované typy a jejich proměny	13
4.2.1 Dvacátá léta	13
4.2.2 Luxusní a lázeňské prodejny.....	15
4.2.3 Třicátá léta.....	17
5. Stavební oddělení firmy Baťa	21
5.1 Organizace stavebního oddělení	22
5.2 Prováděcí oddělení.....	24
5.3 Průběh stavby.....	26
5.4 Nedostatky ve stavebnictví a kritika jeho stylu	28
5.5 Problémy s výstavbou obchodních domů.....	31
6. Adaptace prodejen.....	34
6.1 Průběh adaptace	36
6.2 Adaptace portálu.....	38
6.3 Vnitřní vybavení a jeho barevnost	40
7. Marketing	42
7.1 Aranžér Baťa	44
7.2 Reklamní strategie.....	46
7.3 Role světla	48
8. Úloha zaměstnanců	50
8.1 Postavení žen	53
9. Katalog staveb	56
9.1 Praha – Václavské náměstí	56
9.2 Karlovy Vary – Vřídelní ulice	66

9.3	Brno – Koblížná ulice	69
9.4	Ostrava – Masarykovo náměstí	80
9.5	Mariánské Lázně – Hlavní třída	84
9.6	Kroměříž – Velké náměstí	87
9.7	Plzeň – Zbrojnická ulice	93
9.8	Olomouc – Riegrova ulice	96
9.9	Praha – Celetná ulice	100
9.10	Liberec – Soukenné náměstí	103
9.11	Zlín – náměstí Práce	106
10.	Závěr	109
11.	Poznámky	110
12.	Prameny	152
13.	Chronologický seznam použité literatury	153
14.	Abecední seznam použité literatury	157
15.	Seznam zkratk	161
16.	Adresář staveb	162
17.	Summary	163
18.	Seznam obrazové přílohy	164

1. ÚVOD

Město Zlín je charakteristické především svou funkcionalistickou architekturou. Bílý železobetonový skelet s výplní z režného zdiva, zasazený do svěží zeleně, vytváří neopakovatelnou atmosféru, jejímž strůjcem byl podnikatel Tomáš Baťa. Jeho obuvnické impérium brzy přerostlo hranice města i státu a začalo udávat nový směr nejen v průmyslu, ale též v oblasti lidského života. Zásada účelnosti a hospodárnosti se promítla do všech odvětví, s nimiž měla firma Baťa co do činění - a nebylo jich málo.

Expanze firmy se do tváře mnoha českých měst promítla v podobě nově zřizovaných prodejen a obchodních domů. Typizované konstrukce staveb, ale též úprava jejich interiérů a volba vybavení, měly reprezentovat firemní značku i Baťovu obchodní filozofii. Dosud se však tímto typem staveb téměř nikdo nezabýval, a proto jsem se rozhodla, že svou magisterskou diplomovou práci přispěji k rozšíření pohledu na architekturu a funkci obchodních domů Baťa.

Vzhledem ke značné neprobádanosti tématu a též velkému počtu objektů jsem práci rozdělila do dvou základních částí. V úvodu části první pojednám terminologické a typologické problémy, poté se pokusím charakterizovat stavební záměr, tedy proces plánování, výstavby a případných problémů, dále se zaměřím na uspořádání interiérů a na jejich výbavu, v úvahu vezmu rovněž vliv zaměstnanců na tvář obchodu a zhodnotím reklamní strategie, které podobu architektury poměrně výrazně determinovaly.

Druhá část práce obsahuje katalog vybraných staveb, které byly voleny dle mnoha kritérií, jež se u jednotlivých domů často překrývají. Prvním z nich je dostupnost archivních materiálů, která je nejsnazší u objektů dosud patřících společnosti Baťa a. s. Jistě ne

náhodou se mezi nimi nacházejí zároveň stavby vynikající svou architektonickou kvalitou. Dále bylo nutno vzít v potaz množství prodejních podlaží a tím také velikost budov, respektive jejich zpravidla dominantní roli v historických centrech měst. Konečně můj výběr obsahuje domy rozsahem spíše menší, zato více se přizpůsobující charakteru města. Tyto stavby navíc umožňují sledovat paralely vedoucí k širšímu okruhu poněkud skromnějších obchodních domů, jež se tradičně nacházejí v prostředí menších měst.

Zvolená koncepce nemohla s ohledem na omezený rozsah práce obsáhnout důkladný rozbor proměn architektonického stylu stavebního oddělení firmy Baťa, podobně obtížná by byla podrobná analýza inspiračních zdrojů, které na autory staveb působily. Tyto problémy, stejně jako zákonitosti geneze vzhledu staveb od nejmenších prodejen po největší domy služby, si zaslouží prostor v samostatné práci, která by v tomto ohledu vyžadovala náležitý výzkum. Jako velmi zajímavá se mi dále jeví myšlenka srovnání architektury a funkce meziválečných obchodních domů, stylových vlivů, které na jejich vzhled působily, a jejich zařazení do celkové stavební produkce Československa. Doufám tedy, že tato práce nabídne solidní základ pro další zkoumání uvedené problematiky.

2. PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ A ARCHIVNÍCH PRAMENŮ

Základním pramenem pro bĀdání o baťovských tématech obecně je *fond H1134 Baťa, a. s., Zlín*, uložený v Moravském zemském archivu v Brně, Státním okresním archivu Zlín. Největší množství informací k výstavbě a provozu obchodních domů se nalézá v oddílech *I/3 – Vedoucí činitelé firmy, I/4 – Hlavní ředitelna, II/8 – Výstřihková služba, X – Prodejní oddělení, XV – Stavební oddělení*.

Významný zdroj dalších informací poskytuje oddíl *II/6 - Publikace a tiskoviny* vydávané firmou Baťa, jež tvoří součást téhož fondu. Avšak velké množství závodních časopisů (oddíl *II/7*) vlastní kromě archivu též Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně a Muzeum jihovýchodní Moravy tamtéž. Výstupem společného projektu záchrany a zpřístupnění týdeníku *Sdělení¹*, navazujícího *Zlína* a *Světa* se stala digitální knihovna opatřená vyhledávačem, která je k dispozici v počítačové síti nacházející se v budově zlínské knihovny a dále v prostorách Národní knihovny ČR v Praze.

Vítané zpestření poskytují sbírky fotografií, jež v případě tématu Baťa čítají tisíce položek. Cenné snímky zejména starší zástavby pak lze nalézt v archivech městských a okresních. Velké množství písemností dále spravují stavební úřady jednotlivých měst, respektive městských částí. Zpravidla lze nalézt také původní plány doplněné spisovou agendou. Dokumentace, vzniklá zvláště ve druhé polovině 20. století a po roce 2000, je k dispozici také v současném firemním archivu společnosti Baťa a. s. se sídlem na Dlouhé ulici ve Zlíně.

Mezi tradičně hojně využívané prameny patří autentické myšlenky a názory Tomáše,² Jana Antonína³ a Tomáše Jana⁴Bati, vydané též knižně. Podobně zajímavé, ač jistě ne zcela objektivní informace skýtají paměti ředitelů a jiných spolupracovníků firmy Baťa.⁵ Badatelsky přínosné množství údajů obsahuje rovněž prvorepubliková knižní a časopisecká produkce zaměřená na architekturu, organizaci firmy, urbanistické studie, sociální systém, marketing apod.⁶

Nástup komunistické strany do čela Československé republiky znamenal rychlý útlum ve sdělování jakýchkoli pozitivních informací spojených se jménem Baťa. Zlín dostal nové, ideologicky prakticky dokonalé jméno Gottwaldov, podobně se Baťov stal opět Otrokovicemi a slovenské Batizovce přijaly nový název Partizánske. Komunistická propaganda se snažila obraz o meziválečné prosperitě firmy různými způsoby poškodit či zkreslit, což také zanechalo svůj stín. Zlom nastal až s převratem v roce 1989, kdy návštěva Tomáše Jana Bati podnítila novou vlnu všestranného zájmu o zlatou éru koncernu. Iniciativy se v oblasti architektury chopila tehdejší Státní galerie ve Zlíně, která začala publikovat nová zjištění ve svém periodiku *Prostor Zlín*. Již na podzim roku 1991 uvedla galerie výstavu *Baťa - architektura a urbanismus 1910-1950*⁷ a uspořádala symposium pod názvem *Zlínský funkcionalismus*⁸, konané u příležitosti 100. výročí narození Františka Lydie Gahury a 90. narozenin architekta Vladimíra Karfíka. V roce 1993 vyšla Karfíkova autobiografie psaná ve slovenštině pod názvem *Architekt si spomína*.⁹ V témže roce vydal pozdější hlavní architekt města Zlína, Pavel Novák, zásadní obrazovou publikaci *Zlínská architektura 1900-1950*,¹⁰ v letech následujících se pak zaměřil na určité aspekty zlínské architektury první poloviny 20. století.¹¹

V polovině devadesátých let přispěla k začlenění baťovské architektury do širšího kontextu výstava, konaná ve spolupráci s Galeríí Jaroslava Fragnera a nazvaná *Miroslav Lorenc, Jaromír Krejcar. Zlínská moderní architektura a pražská avantgarda*.¹² O tři roky později uvedla zlínská galerie monografickou výstavu *František Lydie Gahura*,¹³ jejíž rozšířená verze byla představena ve spolupráci s Muzeem města Brna až v roce 2006.¹⁴ Mezinárodního zájmu se však o tři roky později dočkala výstava *Fenomén Baťa - zlínská architektura 1910-1960*,¹⁵ uvedená též v Národní galerii v Praze a v Pinakothek der Moderne v Mnichově. Součástí výstavy tvořila široce a komplexně pojatá mezinárodní konference *Utopie moderny: Zlín*, jejíž výstupy byly vydány knižně.¹⁶

Po celá devadesátá léta vznikalo množství prací zabývajících se firmou Baťa z pohledu obecnějších dějin, důraz byl kladen na unikátní organizaci práce i soukromého a veřejného života ve Zlíně a v jeho satelitech. Objevné studie na různá baťovská témata včetně zahraničních aktivit firmy se objevují především v periodických vydávaných zlínském archivem¹⁷ a muzeem.¹⁸ Po roce 2000 se badatelský zájem začal více upínat na oblast kultury bydlení, sociální politiku firmy vůči zaměstnancům, na vedení managementu či marketing. Tyto směry v bádání zohlednila konference *Tomáš Baťa. Doba a společnost*, konaná v roce 2006 pod záštitou Nadace Tomáše Bati. Sborník, vydaný v následujícím roce,¹⁹ tvoří základní kompendium pro další výzkum. Nejnovější monografie z pera Ondřeje Ševečka, *Zrození Baťovy průmyslové metropole*,²⁰ se věnuje tématu rovněž velmi komplexně a kromě bohaté obrazové přílohy uvádí též obsáhlou bibliografii včetně uvedení důležitých zahraničních prací.

Ač nyní existují stovky počínů vážících se k tématu firmy Baťa, o obchodních domech a jejich výstavbě se mluví jen zřídka.

Nepostradatelnými se v tomto smyslu jeví vzpomínky zaměstnanců²¹ a katalogy výstav z první poloviny devadesátých let, jejichž údaje byly v pozdějších letech často přejímány, ale jen zřídka nastalo rozšíření či obohacení této zajímavé kapitoly v dějinách koncernu Baťa. Mezi tyto ojedinělé práce patří například články Zdeňka Lukeše,²² Vladimíra Šlapety²³ a Františka Musila²⁴, katalog ke stejnojmenné výstavě Obchodní palác Centrum v Brně,²⁵ pořádané Centrem architektury a Fakultou architektury VUT v Brně, a dále diplomová práce Ireny Velebilové zabývající se obchodními domy ve středních Čechách a rolí architekta Gahury.²⁶

3. POZNÁMKA K TERMINOLOGII

Dosud se v literatuře objevovalo několik výrazů pro označení prodejního místa firmy Baťa. Termín „*obchodní dům*“ je dle mého soudu užíván jako do jisté míry univerzální pojem blízký dnešnímu jazyku a vztahuje se k budově s prodejní funkcí, jež je opatřena charakteristickými prvky v podobě výkladu, loga firmy, reklamy apod. Proto jsem jej zvolila také v názvu své práce.

Dobový název „*dům služby*“ se oproti tomu užívá s odkazem na charakteristické názvosloví firmy Baťa, případně s poukazem na poskytování jinde nestandardních služeb typu správkárny či pedikúry. Výraz použil Jan. A. Baťa právě ve spojení s hromadným zaváděním pedikérských služeb v roce 1933, kdy rozhodl, že budou „*všechny naše prodejny proměněny v Domy Služby, kde ošetřujeme zákazníkům nohy a přitom jim prodáváme obuv, punčochy a jiné.*“²⁷ V roce 1935 se označení stalo chráněným.²⁸

Třetí termín „*prodejna*“ pak nejčastěji označuje prodejní místo v malé budově, zpravidla domku, kde je tomuto účelu vyhrazeno pouze přízemí nebo jen jedna či dvě místnosti. Lze jej však použít též pro popis prodejního prostoru, jenž je součástí většího obchodního domu.

4. ZÁKLADNÍ TYPOLOGIE PRODEJEN

Tomáš Baťa začal zřizovat vlastní prodejny v roce 1918.²⁹ Jejich počet z pouhých pěti narostl až na 453 do konce roku 1929.³⁰ Tyto prodejny firma zřizovala zpravidla ve větších městech od pěti až šesti tisíc obyvatel. Menší obce obsluhovali výhradní prodejci, kteří měli zboží v komisi, avšak tento systém byl opuštěn již roku 1925, kdy výhradní prodejci zpravidla převzali prodejny firemní.³¹

Problémy způsobovala především nutnost objednání zboží po dvaceti párech, čímž vznikaly ztráty způsobené nahromaděním neprodaného, a po výtce již také neprodejného zboží, které zabíralo mnoho místa a zatěžovalo prodavače při inventurách. Rozmach organizace prodejen pak nastal v souvislosti s požadavkem Tomáše Bati na zřízení dvou tisíc prodejen na přelomu let 1928-1929.³² Asi od roku 1932³³ k nim přibývaly správkárny a rychlosprávkárny obuvi, jež měly být k dispozici v každé prodejně,³⁴ dále oddělení pedikúry a od roku 1936 konečně také správkárny punčoch.³⁵

4.1 CESTA K STANDARDIZACI

Již roku 1928 vyslovil Tomáš Baťa požadavek na standardizaci firemních prodejen a k tomu účelu zřídil standardizační oddělení. Zavedl dnes běžnou praxi, a sice sjednocení výbavy a uspořádání veškerého zboží tak, aby je zákazníci našli na stejném místě, ať vstoupí do kterékoli z prodejen Baťa. V roce 1929 nastala zásadní proměna v zásobování. Expedici jednotlivých párů umožnila změna organizace práce v centrálním skladu firmy. Tomáš Baťa osobně dohlížel na zdokonalení ukládání zboží tak, aby náročné objednávky mohly být vyřízeny ve velmi krátkém čase.³⁶

Přehlednosti prospělo vylepšení konstrukce standardních regálů, kam se ukládalo na výšku deset a na šířku šest párů obuvi tak, že obchodvedoucí měl okamžitě přehled o stavu zboží.³⁷ Kvůli rychlé a snadné identifikaci konkrétního typu pak Alois Vaněk navrhl barevné viněty k označení krabic.³⁸ Podobně se tiskly také zvláštní výkazy, určené k objednání zboží, a to firemní tiskárnou, založenou právě pro tento účel.³⁹ Na jejich podkladě⁴⁰ zavedla firma roku 1930 rozlišení kolekcí pro prodejny dle jejich velikosti (nejčastěji označováno jako „*standartizace*“⁴¹), od 50 druhů obuvi pro nejmenší po asi 600 druhů pro ty největší, v nichž se nacházelo též zboží vysoce módního charakteru, vyráběné jen v omezeném množství.⁴² V souvislosti s tím byl sestaven odpovídající sortiment obuvi s ohledem na počet určitých velikostí. Jednoduchý průměr však nemohl vzít v úvahu krajové odlišnosti, a proto byla cesta k standardizaci dlážděna zkušenostmi z konkrétních obchodů, které pak tvořily podklad pro stanovení sedmi základních typů prodejen.⁴³

Dopravu zboží na rozsáhlém území řešil přepravní plán, dle něhož se zásilky do nejvzdálenějších stanic ukládaly na dno sběrného vagonu⁴⁴ a do nejbližších naopak co nejvýše. Doručení

nákladním automobilem bylo rentabilní pouze v případě největších prodejen v Praze a Brně.⁴⁵ K zamezení dalším možným ztrátám sloužil systém rotace párů. Poškozená či jinak neprodejná obuv prošla ve Zlíně renovací v zušlechťovacím oddělení a poté byla zaslána do prodejny jiné. Pokud ani toto opatření nepomohlo, nastaly radikální sezonní výprodeje, protože *„jest levnější, když se dá bota zadarmo, než když se nechá rok v regále“*.⁴⁶

4.2 NORMALIZOVANÉ TYPY A JEJICH PROMĚNY

4.2.1 DVACÁTÁ LÉTA

Nejstarší typologický přehled prodejen, který se mi povedlo nalézt, je datován rokem 1929.⁴⁷ Celkem devět typů se řadí sestupně od nejrozsáhlejší (velikostí, sortimentem i službami) po nejskromnější do deseti očíslovaných *rayonů*. Ty jsou, kromě prvních dvou typů, nazvány dle svých center a odpovídají širším regionům: 501 – Velkoprodejny, 502 – Předměstí, 503 – Liberec, 504 – Karlovy Vary, 505 – Pardubice, 506 – Plzeň, 507 – Znojmo, 508 – Zlín, 509 – Bratislava, 510 – Košice. Bohužel tento přehled neuvádí konkrétní umístění prodejen, které pak nesly kódy čtyřčíselné. Zajímavé ovšem je, že typ 1 dosud nemá zastoupení. Typ 2 se objevuje pouze jednou⁴⁸ (*Velkoprodejny*), typ 3 čtyřikrát (*Velkoprodejny – 2x, Předměstí, Plzeň*), typ 4 pětkrát (*Předměstí, Liberec, Karlovy Vary, Zlín, Bratislava*) a typy 5 – 9 už pak ve výrazně vyšším počtu. Zároveň *velkoprodejny* existují pouze tři a rayon *Předměstí* neobsahuje žádné prodejny typu 9.

Nařízení z 10. 7. 1929⁴⁹ zahajuje cestu k normalizaci novostaveb tím, že pro každý typ prodejny budou vytvořeny přesné rozpočty dle zlínských cen a veškeré formuláře vážící se k zřízení či adaptaci prodejny budou jednotné a tištěné. Pedikúry mají být výhradně součástí typů 1 – 5, byt pro vedoucího musí obsahovat každý prodejní objekt a byt pro personál je povinný jen pro typy 1 – 7. Normalizační oddělení má dále za úkol vyhotovit sedm ideálních typů novostaveb obchodních domů pro prodejnu typu 3 – 9.⁵⁰ Zde ovšem nastává zmatení, protože se překrývá typologie najímaných a poté adaptovaných prodejních míst s typologií novostaveb.

Snad jde v tomto případě o přechodnou fázi, kdy starší typologie o devíti kategoriích odpovídala rozmanitým prodejním objektům sloužícím firmě již od roku 1918 a sloužila tak spíše adaptačnímu oddělení. V souvislosti s výše zmíněným plánem na značné rozšíření počtu firemních prodejen bylo nutno najímané prostory ve velkém množství doplnit novostavbami, které jsou ve výsledku méně nákladné a jejichž úprava je snazší. Proto asi firma již v roce 1930 počítala s užší typologickou škálou a pro novostavby zavedla pouze sedm kategorií. Záměrem jistě byla efektivnější výstavba, vybavení i adaptace prodejen, která mohla být centrálním plánováním provedena velmi rychle v rámci celého řetězce, resp. určité typologické skupiny. V dalších letech se stále více projevuje snaha nájmy eliminovat, v září 1936 je konečně rozhodnuto o tom, že prodejny, kterým v následujícím roce vyprší nájemní smlouva nebo které nevyhovují velikostí plochy, budou nahrazeny novostavbami.⁵¹ Stále však firma mohla vlastnit najímané prostory, jejichž smlouvy měly vypršet později.

Dle přehledu z roku 1931⁵² vzrostl počet prodejen takřka dvojnásobně a nastal též celkový posun v rámci typologické řady na vyšší standard, zatímco poslední typ 9 byl zcela opuštěn. Buď šlo, v souladu s navrženou teorií o normalizaci, o zmenšení počtu jednotlivých kategorií nebo kategorie nebyla vyplněna – to se mi ovšem zdá, vzhledem k povaze úřadování u firmy Baťa, dosti nepravděpodobné. Objevuje se zástupce typu 1 (*Velkoprodejny*), typ 2 se již vyskytuje třikrát (*Velkoprodejny, Plzeň, Bratislava*) a typ 3 šestkrát (*Velkoprodejny, Předměstí, Liberec, Zlín, Bratislava, Košice*).

4.2.2 LUXUSNÍ A LÁZEŇSKÉ PRODEJNY

Předpis č. 517/500 ze dne 14. dubna 1930⁵³ nařídil zřízení nových typů prodejen, a sice luxusních a lázeňských. Luxusní prodejny měly být zařízeny podle pražského vzoru ve větších městech – Moravská Ostrava, Bratislava, Karlovy Vary, Liberec, Olomouc, Košice, Jablonec a Zlín.⁵⁴ Nenabízely ovšem partiové zboží, zato disponovaly dílnou o výkonu asi 200 párů denně, která plnila individuální přání zákazníků. Snad kvůli jisté exkluzivitě a též úspoře času neobsahovaly objekty luxusního typu správkárnu. V témže městě však fungovaly také běžné pobočky pro uspokojování potřeb méně movitých zákazníků a jejich správkárny opravy obuvi vyřídily. Lázeňské prodejny byly plánovány do měst odpovídajícího charakteru – Karlovy Vary, Teplice - Šanov, Mariánské Lázně, Piešťany, Luhačovice, Poděbrady, Jáchymov, Frývaldov, Vrchlabí, Poprad, Svoboda a Františkovy Lázně.

Dne 23. dubna 1930⁵⁵ byly navíc přiřazeny luxusní prodejny Zlín, Ústí nad Labem, České Budějovice, Brno, Hradec Králové, Plzeň a Praha. Bohužel z uvedených dokumentů není jasný rozdíl mezi oběma kategoriemi a rovněž duplicita míst je poněkud matoucí. Vzhledem k velmi rozdílnému pojetí obchodních domů v jednotlivých městech však lze usoudit, že luxusní či lázeňská prodejna nemusela mít monumentální architektonickou formu, podstatný byl druh nabízených služeb a sortimentu,⁵⁶ který se zaměřil na nároky dobře situované klientely.⁵⁷ O významné osobnosti se ostatně firma Baťa velmi zajímala. V prosinci roku 1934 je Jan A. Baťa pobouřen tím, že ministerský předseda Malypetr nenosí obuv jeho značky a posílá vedoucího nejbližší prodejny, aby pana předsedu navštívil v jeho venkovském sídle v Kloboukách u Slaného, odborně mu poradil a vyptal se na oblíbený typ bot. Šéfovi se prozatím dostává pozitivní

zprávy, že paní Malypetrová již k zákaznicím firmy patří. Podobně výmluvný je „seznam nejnáročnějších zákazníků, jimž třeba zaslati taneční střevíčky v nádherném obalu“ z ledna 1934.⁵⁸ Pozornost si ale získaly rovněž návštěvy zahraničních vysoce postavených osobností v Baťových prodejnách.⁵⁹

Specifikem lázeňských prodejen bylo soustředění se na hlavní návštěvní sezonu. Podle přehledu prodejen s polední zavírací dobou z 29. prosince 1933 fungovala takováto prodejna v Karlových Varech, Mariánských Lázních, Františkových Lázních a v Jáchymově pouze v nesezónní době, čili od 15. října do 30. dubna.⁶⁰ O rok později generální ředitel Dominik Čipera nabádá, aby veškeré lázeňské prodejny prošly důkladným zušlechtěním ještě před začátkem sezóny a hosté je tak našli v perfektním stavu.⁶¹ V roce 1938 musel stavební referent posoudit stav objektů už do konce ledna proto, aby byl dostatek času na případné opravy a 1. dubna již bylo vše stoprocentně připraveno.⁶²

4.2.3 TŘICÁTÁ LÉTA

V první polovině 30. let se vedení firmy Baťa stále potýkalo s problémem odstranění staršího zboží z prodejen. Zpravidla se tak stávalo proto, že zboží minulé sezony dosud nebylo vyprodáno. Tyto komplikace dle názoru šéfa způsobil nedokonale upravený standard. Do konce února roku 1934⁶³ proto musí prodejny obsahovat přesný počet regálů jim určených, pokud by to z kapacitních důvodů nebylo možné, je nutno změnit typ prodejny směrem dolů. Každý regál je totiž vyhrazen určitému druhu zboží (např. obuvi pánské), v rámci něhož se centrálně upravují konkrétní sezonní standardy, které jsou klíčovým nástrojem efektivního prodeje. Nedoprodané zboží, již vyřazené ze standardu, nově vyplňuje samostatný doprodejový regál, v němž se ponechá čtyři týdny a uvádí se na zvláštní seznam. Může se totiž stát, že si zákazník objedná jiné číslo, avšak po této době se zboží odesílá do Zlína a následné snížení ceny je přičteno k tíži obchodvedoucího. Pokud je obuv poškozena a vyžaduje opravy, tratí též konta okrskářů a skupinářů, protože dobře neohlídali jakost zboží v prodejnách.

Instrukční blok najímacího oddělení, který sestavil jeho vedoucí Skála v roce 1939,⁶⁴ ale obsahuje přehled typologie prodejen s kategoriemi 3 – 10. Logicky usuzují, že typy 1 a 2 byly výhradně novostavbami individuálních rozměrů, protože také typ 3 má danou pouze plochu správkárny, a sice 220 m². Nejsem si však jistá tím, proč se typologie rozrostla o 10. kategorii. Prodejna tohoto typu zaujímá plochu 20 m², na správkárnu pak připadá 10 m², objekt obsahuje jeden pokoj a kabina pedikúry zcela chybí. Jedna z tabulek vevázaných dále nese popis „1934.“ a od předchozí se liší pouze tím, že typ 10 obsahuje též pedikúrní kabinu. Pokud by šlo o letopočet, byl by standard starší a jeho přítomnost v bloku by

ukazovala na to, že v portfoliu firmy Baťa se dosud nacházely objekty těchto skromných rozměrů. Tomu by nasvědčovala též skladba tištěných plánek – prodejna typu 5 – 9, správkárna typu 5 – 7. Další blok obsahuje tabulku datovanou 16. června 1939⁶⁵ a uvádí pouze typy 5 – 9, které také doplňují tištěné plánky prodejen i správkáren s podrobnou legendou vnitřního zařízení a jsou shodné s plánky z bloku pana Skály.

Jiný z instrukčních bloků najímacího oddělení⁶⁶ uvádí tabulku typů 4 – 10, přičemž prodejna typu 10, zaujímá plochu 22 m², správkárna 10 m², objekt obsahuje jednu pedikúrní kabinu a jeden pokoj sloužící pro ubytování vedoucího. Vevázané plánky zobrazují prodejny typu 4 – 10 a část z nich je opatřena rokem 1938a kolorována. Úprava portálu a výkladců se do vzhledu prodejny promítá výrazněji než v předchozích případech, má trychtýřovitý tvar a používá se většího množství skla, často ohýbaného. Plánky správkáren zobrazují dokonce typy 4 – 11, přičemž typ 9-11 je zakreslen v jediném listu a jeho plocha čítá 10 m². Blok s inv. č. 331 pak prezentuje novostavby typu 8 a 9, bohužel není nedatován, ale obsahuje též tištěný domovní řád s rokem 1941. Srovnáním s vybavením prodejny typu 8 z jiné části FBZ lze usuzovat na rok 1940.⁶⁷

Jak se zdá, typologické řady se výrazně měnily, a to zřejmě dle aktuálních potřeb firmy a snad také dle aktuálního portfolia provozů. Ve jmenných seznamech prodejen se objevují rovněž označení s pomocí písmen abecedy (např. 4a, 4b, 4c, 4d),⁶⁸ což se může vztahovat též k procesu adaptace – zejména pak k úpravě výkladů a některých vnitřních konstrukcí. Ale nacházíme rovněž zmínky s označením v desítkách a stovkách. Jeden, bohužel nijak nedatovaný, strojpisný seznam⁶⁹ uvádí celkem 291 prodejen, z toho např. Praha D.S. typ 10, Brno D.S. typ 20, Plzeň D.S. typ 30,

České Budějovice, Praha – Celetná, Moravská Ostrava, Olomouc – Litovelská, Zlín – náměstí Práce typ 40. Dále jsou prodejny řazeny ve skupinách 51, 61, 62, 71, 721.

Postup prací stavebního oddělení z dubna 1938⁷⁰ uvádí pokyny pro stavbu *obchodních domů* typu 3-6 a zvlášť pak *obchodních domů* typu 7-9. Tabulka *prodejen* z téhož roku, otištěná v knize Stanislava Křečka, je však obohacena o typy 811, 911, 111 a doplněna příslušnými počty obyvatel. Stanislav Křeček dále potvrzuje občasně korektury v typologii, změny číslování a tvorbu mezitypů.⁷¹ Sloučení ovšem nastalo v souvislosti s omezením výroby v září 1940.⁷² Zde je na místě upozornit na odlišnou terminologii. Pojem *prodejna* byl vskutku užíván velmi široce, zdá se ale, že s jejich nárůstem a hlavně se stále větším počtem novostaveb nastává proměna názvu na *obchodní dům*. *Prodejna* se stává jeho součástí, podobně jako správárna a pedikúra.

Výraz *dům služby* je v tabulce prodejen uveden v poznámce pouze k nejvyššímu typu 10. V pokynech ke stavbě obchodních domů se nevyskytuje vůbec, ale lze předpokládat, že se vztahuje na oba neuvedené (pravděpodobně výrazně individualizované) typy, tedy 1 a 2. Je však otázkou, zda nebyl tento pojem na ústupu. Objevil se již roku 1928 se stavbou prvního z nich, domu služby na Václavském náměstí v Praze, v roce 1930 představilo *Sdělení* plán na výstavbu čtyřiceti takových domů a koncem roku 1932 potvrdil *Zlín - páteční* dokončení 63 objektů.⁷³ Od prodejen se domy služby lišily zejména velikostí a množstvím bytových či kancelářských prostor. Služby správárny a pedikúry však měli zákazníci k dispozici ve všech prodejnách již k roku 1940, proto lze usoudit, že v roce 1938, kdy již byly pedikúry značně rozšířeny, pozbýval specializovaný výraz smyslu. Ovšem pro určité slovní zdůraznění největších obchodních domů, a jistě také ze zvyku, je jeho užití

logické. Zpráva z raných čtyřicátých let,⁷⁴ týkající se budování průmyslových sídlišť, naproti tomu uvádí, že název *dům služby*, ustálený pro prodejnu na Václavském náměstí v Praze, se „v obecnstvu příliš neujal a asi neujme, protože nevystihuje povahu naší prodejny“.

Dům služby „service“ by měl napříště zajišťovat obsluhu jednotlivých čtvrtí průmyslových sídlišť, a to prostřednictvím garáží, čerpací stanice, autoopravny, prádelny, sušárny, chladírny, telefonu či pošty. Rodinám mají sloužit jesle, filiálka obchodního domu s potravinami, instalatér, zahradník a konečně sál pro kulturní a osvětové potřeby. Správce domu služby má dále kontrolní funkci a zodpovědnost za vyslyšení přání obyvatel. Uvedený koncept vykazuje poněkud utopistické rysy, avšak jeho ozvuky se promítly do pozdějších tzv. kolektivních domů, z nichž jeden byl v letech 1948 - 1950 vystavěn také ve Zlíně, a to podle projektu Jiřího Voženílka.

5. STAVEBNÍ ODDĚLENÍ FIRMY BAŤA

Stavební oddělení je spojeno především s postavou jeho dlouholetého vedoucího, stavitele Arnošta Sehnala. K firmě Baťa nastoupil na jaře roku 1924,⁷⁵ tedy v období počínající velké konjunktury závodu, kdy stavebnictví patřilo mezi odvětví, jimž Tomáš Baťa věnoval značnou pozornost. Výstavba se, kromě jiného, zaměřila také na realizaci velké sítě prodejen, jejich adaptace a vybavení a dále na výstavbu „*Domů služby ve všech větších městech /podle vzoru domů služby v Brně, Praze atd./*“⁷⁶ Snaha o standardizaci se projevila v ustálení základního modulu továrních budov o velikosti 6,15 x 6,15 m, bylo však třeba stavbu zrychlit, a proto se Tomáš Baťa snažil též o normalizaci jednotlivých konstrukčních dílů a pracovních úkonů. Odstraněním fáze budování nákladného jednorázového dřevěného bednění ve prospěch odlévání betonu přímo do plechových forem (použitelných opakovaně) učinilo stavební oddělení zásadní krok k budoucímu charakteristickému architektonickému stylu. Železobetonová konstrukce, budovaná pomocí jeřábů, dle přísně standardizovaného postupu a z maximálně normalizovaných dílů, umožnila velmi rychlou a efektivní výstavbu nejen výrobních objektů.⁷⁷ Stavební dělníci se dělili do třech skupin podle typu práce.⁷⁸ Za tzv. *spodní stavbu* se považovala realizace základů včetně podlahy přízemí. *Vrchní stavba* spočívala ve vztyčení kostry, přičemž již roku 1927 byl výkon v této skupině propočítán následovně: „*3 betonáři zalévají armatury betonem, který jest jim podáván ve kbelích o obsahu 0,3 m³ pomocí jeřábu. Tento vylejí a urovnají. Výkon: 1 kbelík 0,3 m³ za 2,5 min. t.j. za 8 hod. 50m³ betonu pro 2 pole a část přístavku.*“⁷⁹ Výprava budovy konečně obsáhla kompletační práce (vyzdění, omítky, osazení oken, zhotovení podokenních říms a potěrů podlah).

5.1 ORGANIZACE STAVEBNÍHO ODDĚLENÍ

Struktura stavebního oddělení se v zásadě neliší od oddělení jiných. Je sice logická, avšak poměrně složitá, protože bylo nutno především zosobnit práci jednotlivce tak, aby odměny či postihy byly nanejvýš spravedlivé.⁸⁰ Vztahy mezi jednotlivými oddíly pak umožnily několikanásobnou kontrolu odváděné práce, přičemž každá skupina byla funkčně i časově závislá na jiné, proto souhra činností musela probíhat velmi spolehlivě, aby se chyby neodrážely v celém navazujícím procesu.⁸¹ Krom toho nebyla celková struktura oddělení pevně dána, v pololetních intervalech firma Baťa měnila plány výstavby a podle toho také přeskupovala zaměstnance stávající, případně přijímala pracovníky nové.⁸²

Příkazy ke stavbě přicházejí z ředitelství nejprve *návrhovému* oddělení, které se skládá z architektů, geometrů a inženýrů.⁸³ Má na starosti návrh stavby, provedení sond, zhotovení zadávacích plánů, statického výpočtu, vypracování prováděcích a instalačních plánů a též detailů řemeslných prací.⁸⁴ V oddělení se konstituuji jednotlivé oddíly pro návrhy domků a drobné práce v objektech, pro vysoké stavby, pro prodejny a domy služby, pro návrhy instalací vody a topení.⁸⁵ Za kompletní plánovou dokumentaci se považuje ta, která obsahuje situaci s vrstevnicemi či výškovými kótami, půdorys základů, všech etáží, střechy, řezy budovou a schodištěm, pohledy všech fasád a plány nutných detailů. V případě domů služby jsou požadovány též plány sousedních domů a spodních staveb. Poté se vyhotovují plány železných konstrukcí, výtahů, šalovací armovací plány pro každou etáž, plány kanalizace, instalací vody, topení, plynu a elektřiny, dále plány sond a venkovních úprav. Za samozřejmé se považovalo uvedení veškerých rozměrů, užití jednotných značek namísto zdlouhavých popisů pak velmi zrychlilo

orientaci v plánech.⁸⁶ Příkladá se plán uložení materiálu, inventáře a lešení. Fascikl doplněný rozpočty a svázaný v bloku je poté předložen k podpisu.⁸⁷ Dále mělo návrhové oddělení povinnost žádat u příslušných úřadů o stavební povolení, kolaudaci stavby, povolení k jejímu užívání, případně o stavební schválení provozovny, povolení oplocení či zřízení studny. Později tyto kompetence přešly přímo na stavbyvedoucí, kteří tak činili na základě podkladů obdržných od návrhového oddělení.

Vedoucí návrhového oddělení vypracuje pracovní program pro celou skupinu, aby každý věděl, kdy a kdo který plán či rozpočet vypracuje.⁸⁸ Dále dbá, aby každá matrice byla očíslována a podepsána tím, kdo projekt navrhoval. Mezi úkoly vedoucího patří také plánování rozpočtu, který vždy předává ke schválení v pevných deskách, dále vede evidenci veškerých oprav a změn v plánech i rozpočtech, avšak jakékoli vlastní přepisy či výmazy jsou důvodem k propuštění. Alespoň jednou týdně kontroluje průběh stavby a shodu s plánovou dokumentací.⁸⁹

Jednotlivé položky stavebního materiálu a jiných nákladů vždy podléhají kontrole účelnosti stavby, následně procházejí normalizací, kalkulací, rozpočtem a schválením. Kopie schválených plánů se zakládají do archivu, zatímco realizace je postoupena *rozpočtovému* oddělení, které v součinnosti s účetním zhotoví dodávkový plán pro jednotlivé položky a vyměřuje případná penále.⁹⁰ *Plánovací* oddělení dále vyřizuje objednávky materiálu a řemesel, eviduje pracovní program prováděcího oddělení a řeší mzdové smlouvy. Zápis do pracovního programu se děje denně, červenou barvou se značí dny pracovní a modrou dny zdržení, které musí být podepsány skupinářem stavebního oddělení. Výsledkem je „Zpravodaj“ který se každý týden předkládá vedení podniku, a který odráží aktuální stav té které stavby.

5.2 PROVÁDĚCÍ ODDĚLENÍ

Samotnou stavbu zhotovuje *prováděcí* oddělení. To především řídí činnost všech prováděcích oddílů, protože vede evidenci schválených rozpočtů, časové programy všech staveb a rozdělaných prací, objednávky a dodávky materiálu a řemesel, rozpisy schválených rozpočtů na objednávky materiálu a úkolové listy, dále vyřizuje penále za zpoždění, kolaudace, účetnictví, osobní věci a výplaty, normalizace, sklad stavebního inventáře a údržbu strojů. Jednotlivé oddíly se specializují na stavby vysokých budov, realizaci domků a svobodáren, na drobné práce v továrně, provádění instalací, komunikací či zahradních úprav.⁹¹

Úkolem stavbyvedoucího je pak zhotovení pracovního programu a plánu dodávky materiálu a řemeslných prací pro konkrétní stavbu. Před jejím započítím si vyžádá povolení ke stavbě od městského úřadu a nechá potvrdit vlastnictví parcely firmou Baťa. Dále kontroluje přípravu staveniště a zajištění stavebního inventáře, přičemž inventuru rozdělaných prací provádí každý týden a inventuru kompletního inventáře nejméně jednou měsíčně. Na veškeré práce musejí být rozpočtovým oddělením předem schválené písemné objednávky, stavbyvedoucí sám není oprávněn žádné nabídky přijímat. Všechny pracovníky poučí o ochraně stromů, keřů a trávníků, zajišťuje jejich ubytování a stravování a dbá zejména na bezpečnost práce. Podle schváleného pracovního programu vyhotoví úkolový list pro každého zaměstnance, který je povinen svým podpisem potvrdit, že mu rozumí a souhlasí s ním.⁹² Hotové části staveb se odvádějí týdně, kdy je také vyplácena mzda. Stavbyvedoucí si proto vede knížku „*Moje výplata*“, na jejímž základě osobně vyplácí peníze každému zaměstnanci za přítomnosti výplatního. Přesný stav zaměstnanců hlásí výplatnímu každé ráno

nejpozději do 8 hodin, jejich výkony pak ohodnotí poznámkou do osobní kartotéky. Po kompletaci veškerých prací zapíše do pracovního programu datum dokončení stavby a ta je spolu s programem předána ke kontrole kolaudátorovi a zákazníkovi.⁹³

Ze všech písemností, které provázely vznik objektu, zhotoví účetní blok stavby,⁹⁴ který obsahuje odváděcí výkaz, potvrzení o řádném provedení stavby, její foto, kopie žádosti o povolení, schválené rozpočty a kompletní vyúčtování. Položky na vyúčtování musí být vždy seřazeny dle daného pořadí, betonářské práce vždy doloženy protokolem o zkoušce betonových kostek. Účetní má osobní zodpovědnost za veškeré rozpočty, které přehledně ukládá a poté odvádí do archivu. Rovněž čísluje veškeré úkolové listy a objednávky, přičemž dbá, aby byly předem schváleny vedením. Vyhotovení kopií úkolových listů nebo objednávek je totiž důvodem k propuštění.

5.3 PRŮBĚH STAVBY

Výstavba obchodních domů a domů služeb patřila do skupiny nestandardních projektů stavebního oddělení, do níž spadaly také stavby komunikací, občanských budov, výstavních pavilonů a náročnějších technických zařízení (elektrárny, cementárny, cihelny).⁹⁵ K zjednodušení a urychlení realizace obchodních domů přispělo důsledné rozdělení stavby *spodní a vrchní*, a to předpisem č. 511/562 z roku 1930.⁹⁶ Vzhledem k rozmanitosti terénů a poměrné náročnosti výstavby budou stavbě *spodků* po celou dobu přihlížet „*staří odborníci*“, kteří dbají na správné vyúčtování, avšak rozhodují také o případných změnách a též o přípravě staveniště pro následující práce. Realizace nadzemní části pak proběhne bez problémů nejen díky standardně řešené konstrukci, ale především dokonalé přípravě po stránce projekční i organizační.

Detailně provedené plány a rozpočty stavby, včetně vnitřního zařízení prodejen i bytů, zhotovili pověřeni pracovníci ještě před začátkem samotné výstavby, svázali je do bloku a předložili ke schválení vedení firmy. Tento proces se mohl několikrát opakovat, avšak výsledkem byla důkladná příprava na rychlou a bezproblémovou realizaci. Objem práce si ovšem přes svou vyspělou organizaci vynutil zřízení samostatné stavební firmy „*Zlín, stavební a. s.*“ určené právě k výstavbě většího množství obchodních domů.⁹⁷ Přesto se ukázalo, že zadání práce místním firmám umožňuje úsporu času a pracovních sil ve Zlíně. Aby se firma Baťa vyhnula zdlouhavým výběrovým řízením, sama poskytla veškeré požadavky na stavbu a cenu formou kompletního projekčního bloku, zařídila potřebná povolení i přípravu staveniště a samotnou zakázku nabídla stavebním firmám, které budou schopny a ochotny realizaci za daných podmínek provést. Značnou část

materiálu ovšem poskytovala zlínská produkce za stanovené ceny, k místním zdrojům se sahalo jen v případě, že byly levnější než dovoz.

Po demontáži případných starších objektů následují zajišťovací práce. Poté je přikročeno k realizaci spodní stavby, která zahrnuje podezdění sousedů, výkopy, kanalizaci, betonování sklepů a základny, zhotovení zásypů a dlažeb. Další etapu tvoří vyzvednutí železobetonové kostry, a to po jednotlivých etážích.⁹⁸ Následují vyzdívky, vnitřní úpravy a na závěr zhotovení střechy. V případě obchodních domů typu 7 až 9 je však realizace v mnohém snazší. Tyto objekty nemají spodní stavbu a stavba vrchní je prováděna pouhým vyzděním jednotlivých zdí jako u běžných obytných domů. Fasády se pak zhotovují ze všech pohledů, dále probíhá instalace vody, kanalizace, topení, elektřiny, plynu a neonů. V závěrečné etapě se instalují pedikúry, upravují prodejny a exteriéry.⁹⁹

5.4 NEDOSTATKY VE STAVEBNICTVÍ A KRITIKA JEHO STYLU

Přes velmi náročnou organizaci stavebního oddělení se některé nedostatky ve výstavbě začaly objevovat poměrně záhy. Experimenty s novými (levnějšími) technologiemi nedopadly vždy ideálně a také při řadové výstavbě nastávaly problémy. Právě kvůli vývoji nových materiálů byl ve Zlíně zřízen *Výzkumný ústav staviv a stavebních technologií*, jenž v roce 1940 podal zprávu o nedostacích ve stavebnictví firmy Baťa.¹⁰⁰ Snaha o přílišnou kvantitu na úkor kvality se stávala terčem kritiky nejen v tomto odvětví. Zpráva však kritizuje především nevhodnou volbu stavebního místa a jeho špatné odvodnění, s tím související nepatřičné stavební návrhy prováděné bez řádných plánů, dále práci neodbornou a nepečlivou, použití nevhodných či nepřípustných staviv, plýtvání stavebním materiálem a konečně nedostatečnou organizaci a kontrolu.

Pro většinu staveb, zejména obytných, prý nebyly provedeny geologické průzkumy, stavělo se na svažitém terénu, v místech s nebezpečím sesutí, na půdách různé únosnosti. Většina domků pro zaměstnance neměla sklepy izolovány proti vodě, takže byly (a bývají dodnes) zaplavovány i do výše 70 cm.¹⁰¹ Rovněž užití zpravidla místního (levného) materiálu nevhodné kvality způsobovalo problémy. Využití pískovců bez rozlišení jednotlivých druhů usnadnilo navlhání staveb a jejich poškození mrazem. Cihly z malenovické cihelny byly vesměs špatné, s množstvím trhlin nebo poškozené dopravou na staveniště či další manipulací s nimi. Také šterky ze Zlína a okolí vesměs nebyly vhodné pro stavební účely.¹⁰²

Výzkumný ústav (VÚ) žádá vylepšení postupu projednávání stavebního programu a jeho realizace, zajištění dostatečné zásoby překontrolovaných staviv a akceptování rozpočtů zkontrolovaných VÚ bez dalších redukcí. Dále chce zvýšit kvalifikaci zaměstnanců v ohledu stavebních technologií (např. příprava betonu, terazza apod.) zřízením zimních kurzů a odměny pak vyplácet především dle kvality a hospodárnosti práce, méně dle pouhé kvantity. VÚ nesouhlasí s „nemístnou snahou po úsporách“ na pozemcích a materiálech, kritizuje stavební spěch a nesoustavnou práci. Požaduje konečně větší zapojení VÚ do organizace stavebních prací. Má být přítomno nejen samotné tvorbě plánu výstavby iniciované ředitelstvím, ale prostřednictvím nově zřízeného kontrolního oddělení má také kontrolovat veškeré návrhy, které putují mezi oddělení návrhovým, rozpočtovým a prováděcím. Až poté mohou být předloženy k podpisu vedení. Cílem VÚ bylo zejména zabránění chybám v konstrukci základů. Šlo o důkladné geologické průzkumy a zvolení adekvátní technologie přípravy malt a betonu s ohledem na stavební terén.¹⁰³

Z architektonického hlediska spatřuje výzkumný ústav největší nedostatky v zásadě v týchž aspektech, které dnes činí majitelům funkcionalistických staveb největší potíže při rekonstrukci. Betonové sloupy by měly mít místo kruhového průřez čtvercový se zaoblenými rohy, který umožní těsnější přilnutí výplňového zdiva. Okna jsou prý zbytečně velká a způsobují přehřívání v létě a tepelné ztráty v zimě. Jejich neodborná instalace a nedůkladné osazení kovových okenních rámců navíc vede k vytlačení způsobenému větrem. Okna jsou dále zasklívána ledabyle a často dokonce utěšňována hadry. Xyolit a teraco tvoří nestejnou vrstvu, opomenutí dilatačních spár způsobuje zachytávání nečistot a trhliny.¹⁰⁴

Je otázkou, zda zpráva zachycuje spíše výjimečná pochybení a má tedy především varovný charakter, nebo zda šlo o vlekoucí se problémy. Po důkladném pročtení celého spisu je až s podivem, že se Baťovy stavby nesesuly do prachu již v době svého dokončení. Je tomu právě naopak – architektonické dědictví zůstalo do značné míry zachováno. Ovšemže mnoho z budov již trpí problémy stáří (jejich životnost také byla plánována na dosti krátké období zhruba dvacetí let) a nemálo staveb obsahuje různé nedokonalosti. Přestože známe i objekty výjimečně zachovalé, existují též případy budov extrémně zchátralých. Tento stav je však zpravidla výsledkem cíleného zanedbání a kalkulací s hodnotou stavebních pozemků.

5.5 PROBLÉMY S VÝSTAVBOU OBCHODNÍCH DOMŮ

Šíření normalizovaných prodejen firmy Baťa i do nejmenších městeček republiky mělo dva cíle – ovládnout trh a zaujmout svou značkou. Proto se také architektonický styl domů služby stal vývozním artiklem, který nenechá nikoho na pochybách, co za prodejnu se v takovém „skleněném paláci“ skrývá. Ač dnes o umělecké kvalitě baťovské architektury zpravidla pochyby nemáme, otázka zasazení funkcionalistických *kostek, bot a vykřičníků* do malebných náměstí českých měst, občas rozvíří vášně. Sama jsem původně předpokládala, že památkové úřady musely mít na rozhodování o udělení stavebního povolení zásadní vliv. Ukázalo se však, že vyjádření památkového ústavu je v archiváliích jevem více než vzácným.

Největším odpůrcem domů služeb totiž bylo živnostnictvo. Je pochopitelné, že v době, stíhané krizemi, měli právě drobní podnikatelé důvod k obavám. Baťa tlačil ceny tak nízko, že po jeho vpádu do města zpravidla následovalo několik krachů. Vlna odporu proti zavádění správkáren, která si vynutila i vydání firemní brožurky *Pravda o správkárnách*, to jen potvrzovala. Evergreenem levicového tisku se stalo nedostatečné zdanění Baťových prodejen, které díky statutu filiálek nemusely platit daň z obratu.¹⁰⁵ Při samotné stavbě tak obyvatelům nevadil ani tak architektonický projev, jako spíš úsporné stavební metody, které, navzdory všeobecnému očekávání, nezaměstnaly mnoho dělníků a pokud přece, tak ty své, vyškolené. Ve srovnání s cenami *Zlínské stavební* mohl v soutěži uspět málokterý stavitel.¹⁰⁶

Na druhé straně však obuvnického krále vítaly zástupy lidí, kteří se těšili na levnou a kvalitní obuv, ale také na hračky, potraviny nebo pověstné bufety, situované do horních pater domů služeb.

Baťa znamenal láci, ale také pokrok. A ten se stal hnacím motorem meziválečné republiky. Proto se nelze divit bouřlivé novinářské kampani za stavbu prvního českého mrakodrapu v Brně ani davům zvědavců, kteří bedlivě sledovali jakoukoli novinku, která se u Bati objevila ve výkladu nebo na staveništi. Slova o pokroku a lepším životě zněla z úst milionáře vsutku lákavě. Pokud se v novinách objevil článek o stavbě Baťovy prodejny ve městě, téměř vždy byl doprovázen nadšením z vytvoření pracovních míst. Často se autoři těšili na „skleněný palác“, který přinese do obce závan moderní doby, ač šlo ve skutečnosti třeba jen o obyčejnou dvoupatrovou prodejnu. V Mladé Boleslavi si až po dokončení Baťova domu služby všimli, jak jsou okolní domy špinavé.¹⁰⁷ R.T. (snad Rudolf Tuschner) ve Zlíně o brněnském DS píše: „...*bude vzácnou ozdobou Brna, neboť město zbořením starých a ošklivých domů v Koblížné ulici naší novostavbou a novým náměstím před DS získalo značně na vzhledu a uvolnění (...). Bylo by na čase, aby město Brno odstranilo nyní nehezké nouzové baráky v bezprostředním sousedství, protože svým vetešnickým vzhledem ruší moderní ráz náměstí, naší novostavbou tak dokonale rozřešeného.*“¹⁰⁸ V Jablonci nad Nisou se na svůj obchodní dům Baťa také těšili. Prý se měl stavět na rohové parcele a dosahovat stejných proporcí, jako již realizovaný liberecký palác. „*Němci ovšem pozemek prodat nechtějí.*“¹⁰⁹

Reakce obyvatel i městských rad ovšem nebyly vždy pozitivní. Tomáš Baťa měl mnoho starostí se stavbou brněnského DS, když se zapomněl spřátelit s klíčovými politiky a nemohl regulační komisi nijak vysvětlit, že její předpisy jsou zastaralé. Památkový úřad se ostře zasazoval proti postavení paláců z ocele a skla na náměstí v Bratislavě a v Banské Bystrici žádal ponechání barokního průčelí. Ani jihlavští památkáři nesložili ruce do klína, když měl renesanční lékárnu nahradit obchodní dům. Ten byl původně i přes jejich

protesty schválen,¹¹⁰ ale sám Jan A. Baťa navrhl, že cenné fresky a malované trámy nechá na své náklady přemístit do náhradních prostor. Novostavba nakonec vznikla, ale na základě podmínek památkového úřadu jako první neměla průčelí ze skla, nýbrž zděné s menšími okny a zastřešené červenou střechou.¹¹¹ Podobně DS v Plzni na ulici Zbrojnické nedošel v úpravách průčelí dál, než do parteru. Prosazování moderní architektury tak nebylo slepým baťovským dogmatem, ale touhou stavět rychle, čistě a ekonomicky. Články Bertý Ženatého ve *Sdělení a Zlíně*,¹¹² na něž mě upozornil Rostislav Švácha, potvrzují zdravý vztah k památkovým hodnotám, které se mají chránit tak, aby nás nepřivedly do úpadku.

6. ADAPTACE PRODEJEN

V průběhu roku 1929 přichází vlna standardizace. Ta postihuje především starší firemní prodejny a prostory najímané. O úpravu obojího se stará adaptační oddělení. Skládá se z vedoucího, účetního (korespondenta), asistenta a kresliče. Mezi jejich úkoly patří především opravy starých prodejen, ale také realizace přístaveb a kabin pro péči o nohy, úpravy výkladů či vitrín, portálů a nápisů. Adaptační oddělení zhotovuje veškeré rozpočty a plány, dále zajišťuje zadání prací, jejich provádění, převzetí i vyúčtování. U větších (nákladnějších) adaptací pořizuje též fotografie, a to na vlastní náklady.¹¹³ V takovém případě byla žádoucí též spolupráce stavebního oddělení, resp. jeho návrhového oddílu. Dodatek ke smlouvě architektů¹¹⁴ (ač z pozdější doby) naznačuje okruh jejich dalších povinností, jako zhotovení barevně provedené perspektivy interiéru a exteriéru nebo vypracování plánů všech půdorysů a řezů se zakreslením veškerého vybavení prodejny, správkárny i bytů v měřítku 1:50. Návrhy na adaptaci, vnitřní úpravu a zařízení prodejen jsou prováděny vždy po dohodě s vedoucím prodejního oddělení a dle vypracovaného dotazníku.¹¹⁵

Vedoucí adaptačního oddělení zodpovídá za zhotovení plánů a rozpočtů, statický výpočet nechá schválit statikem, zajišťuje stavební povolení a kolaudaci. Dbá, aby každá matrice byla podepsána tím, kdo projekt navrhoval, kreslil, kontroloval, schválil, změnil, doplnil, kopíroval a založil.¹¹⁶ Snaží se plány provádět co nejvýhodněji, vede časovou evidenci prací rozdělaných i hotových, provedení kolaudace i vyúčtování. Veškerá data týkající se adaptací zapisuje do deníku objednávek a ten týdně kontroluje. Každá práce započíná až podepsáním schválené objednávky a výhradně dle plánů podepsaných vedoucím oddělení. Úpravy musejí být

dokončeny do tří měsíců, poté odpadá účast na zisku. Program delších realizací je třeba nechat schválit vedením firmy.¹¹⁷

6.1 PRŮBĚH ADAPTACE

Podnět k úpravě prodejny podává adaptační oddělení, které jejímu vedoucímu odešle plány, rozpočty, stavební podmínky, přijímací list a připojí též pokyny pro zadání práce stavební firmě. Obchodvedoucí ověří, zda plán i rozpočet souhlasí se skutečným stavem a potřebami jemu svěřeného objektu. Poté se informuje o solidní firmě v okolí a předá jí veškerou dokumentaci. Pokud ta se zadáním souhlasí, podepíše přijímací list a podmínky, které obchodvedoucí neprodleně zašle do Zlína. Vedoucí je dále povinen kontrolovat průběh stavby, kvalitu práce a zejména dodržení termínů, žádné vícepráce se neuznávají. Převzetí či kolaudaci stavby provede člen stavebního oddělení nebo vedoucí sám a případné závady ihned ohlásí. Kolaudační protokol je spolu s účtem stavební firmy, jenž musí být vypsán na standardním formuláři firmy Baťa a. s., oražen a podepsán obchodvedoucím, nato odeslán do Zlína a teprve poté proplacen. Jakékoli závady, které se objeví do jednoho roku od kolaudace, musí stavební firma odstranit zdarma.

Úprava prodejních místností vyžaduje otevřený prostor s minimem výstupků, případné pilíře mají být co nejsubtilnější (avšak v souladu se statickým výpočtem). Rovné, ohnivzdorné a bíle natřené stropy kontrastují s betonovou podlahou opatřenou červeným potěrem, ta je však ve větších typech prodejen pokryta gumou a v luxusních prodejnách též silným plstěným kobercem. Dostatečný průnik denního světla zajišťují skleněné výplně ve vrchní části zadních stěn, případně okno prořezané v zadní stěně či ve světlíku střechy.

Pedikúrní kabina zaujímá prostor 190 x 190 cm, který lze zmenšit na 150 x 190 cm v případě, že není třeba do ní situovat regál. Podlahu kryje guma se vzorem dvoubarevných kostek.

Vodovodní instalace jsou provedeny viditelně, avšak trubky musejí být vedeny nad sebou a být natřeny bílým emailem, aby působily úhledně. Pedikúry umístěné ve zvláštních místnostech vyžadují sklápěcí okno či ventilátor, čímž bude zajištěno dostatečné ovětrání výparů. Totéž platí pro správkárny punčoch a obuvi, jejichž dveře se otvírají vždy ven z místnosti. Betonová podlaha má být kvůli nařízení okresního úřadu pokryta dřevěnou podložkou, případně starým gumovým kobercem olemovaným plechem kvůli pevnému dolehnutí k podlaze. Prášení do prodejny zabrání ustalovač prachu. V prodejnách typu 7, kde jsou jen tři stroje, postačí umístit odsávací potrubí do bedny vyložené pytlou. Ve větších místnostech lze jednotlivé stroje osvětlit pedikúrními reflektory.

Pro byty vedoucích a mistrů se vybírají vybrané výhradně suché místnosti a podlahy kryjí palubky. Betonové podlahy s červeným potěrem vyhovují neobývaným pokojům, jako jsou předsíň, spíž či koupelna.¹¹⁸ V jednom pokoji, ideálně vybaveném umyvadlem, nelze ubytovat více jak 2-3 svobodné prodavače, přičemž každá postel musí stát samostatně. Ženy a muži jsou vždy ubytováni zvlášť. Zásadně se zřizují sprchy, protože umývání je tak „rychlejší, levnější a snad i hygieničtější“. Společnou jídelnu doplňuje společenská místnost určená pro vzdělávání, četbu knih a hry, například stolní tenis.¹¹⁹

6.2 ADAPTACE PORTÁLU

Portál a výklady jsou považovány za nejdůležitější části prodejny. Obzvláště v úzkých objektech mají vyplnit celou uliční frontu, přičemž výklady mohou být nižší a firemní štít naopak vyšší, aby upoutaly pozornost již z dálky.¹²⁰ Vyplnily tak značnou plochu štítu budovy, přičemž jejich naprostá čistota byla samozřejmostí. Fasády se pak měly obnovovat každé dva roky. Portály byly, jako všechny části prodejen, normalizovány, skládaly se ze soklu, kovové konstrukce, skla výkladu, obložení, firemního štítu a markýzy. Kovové konstrukce portálu měly typizovanou výšku 2 – 3 m, a to v pěti typech, vždy po 25 cm, ale také šířku (4 - 12 m, v 16 typech vždy po 50 cm). Různým kombinacím konstrukcí odpovídalo 15 typů tabulí výplňového skla, veškeré spoje však byly jednotné.¹²¹

Nežádoucí prvek tvořily schody, které bránily vstupu s dětským kočárkem a znesnadňovaly vystavení zboží před prodejnou. Podlaha u vchodu se skláněla o 5 cm, byla opatřena otvorem pro škrabák a rohožku. Dveře se užívaly celokovové – krabicové, zavěšené na kyvadlových kloubech, buď jednokřídlové o šířce 90cm nebo dvoukřídlé o 150 cm. Výplně se vyráběly z polozrcadlového skla, zasklený pohled nad vchodem pak „ze skla monumentálního“.¹²² Sokly a obklady mají být u standardních typů prodejen tvořeny výhradně odolným mramorem či kamenem (odstíny Napoleon, Verde Tinos, Travertin slovenský), sklo a opaxit jsou naproti tomu určeny pro specializované typy.¹²³

Ochranu vystaveného zboží před vyblednutím sluncem zaručovaly dostatečně dlouhé markýzy či sluneční plachty. Také válce markýz byly k dispozici v normalizovaných typech o deseti délkách (200, 225, 250, 275, 300, 400, 450, 500, 550, 600 cm), průměr hřídel a ložiska zůstal stejný. Válec se upevňuje do

kovového kastlíku, jenž je součástí konstrukce výkladu a zároveň skryt za firemním štítem.¹²⁴ Bílé opaxitové štíty o výškách 100, 125, 150 a 175 cm nesou kovová písmena „*litá z červené komposice a kyselinou mořená*“ ve čtyřech standardních velikostech písma se zakulacenými hranami a připevněná mosaznými šrouby, ideálně odlitými již při výrobě.¹²⁵ Nejdůležitější složkou výkladu však tvoří světlo, na němž se nesmí šetřit ani v zimních měsících. Firma Baťa se snažila vytvořit konstrukci štítu, v němž by osvětlení odstávajících písmen v noci způsobilo originální prostorový efekt.¹²⁶ Také vytápění a odvětrání výkladu již bylo samozřejmostí.

Le Corbusier navrhl pro síť francouzských prodejen Baťa výklady skládací, protože tamní podnebí umožňovalo sklo posunout anebo složit, a tím uvolnit prostor pro prodej venku.¹²⁷

6.3 VNITŘNÍ VYBAVENÍ A JEHO BAREVNOST

Vedením zařizovacího oddělení prodejen pověřil Tomáš Baťa roku 1928 mladého pracovníka Jana Knapa. Počínala právě éra standardizace prodejen, takže hlavním úkolem oddělení bylo vytvoření ideálního rozmístění veškerého vnitřního vybavení tak, aby umožnilo maximální využití prostoru. Nešlo pouze o eleganci největších obchodních domů, nýbrž o kompletní přestavbu dle nově tvořených standardů ve všech typech prodejen, které byly zmíněny výše. Podobně jako v jiných odvětvích, kladl Tomáš Baťa důraz na jednoduchost, praktičnost a účelnost. Zejména nahrazení tradičního dřeva kovem umožnilo velmi snadnou údržbu.¹²⁸

Jednoznačně preferovanou barvou výmalby byla bílá. Nejlépe vyhovovala vysokým nárokům na čistotu a pořádek, opticky zvětšovala prostor, činila jej světlejším a zároveň odpovídala modernímu stavebnímu stylu i filozofii firmy.¹²⁹ Rovněž pedikúry, u nichž se velmi dbalo na zdůraznění medicínské povahy ošetření, upřednostňovaly bílou barvu. Zdi (přetřené navíc lesklým olejovým nátěrem), závěsy,¹³⁰ ručníky, pláště obsluhy a keramické nádoby musely být vždy čisté a bílé. Krom skleněných flakonů, chromovaných částí nábytku, stojanů a sad kosmetického vybavení¹³¹ tak udávala barevný tón jen podlaha, pokrytá Zlinolitem v dvoubarevných kostkách.¹³² Případný nábytek pak byl zhotoven v dekoru světlého ořechu. Kovové regály však měly nátěr červený a konstrukce portálu odstín tmavě modrý či zelený.¹³³

Proměna preferencí nastala kolem roku 1940, kdy také u firmy Baťa získala na oblibě barva tyrkysová, odstín v meziválečném období velmi populární. Vzorník barev pro standardní a lázeňské prodejny z roku 1940¹³⁴ již připouští bílou pouze pro stropy, pedikúry, umývárny, sklady a sklepy. Stěny standardních prodejen

mají být pastelově žluté, v kombinaci k hráškově zeleným regálům a portálu. Lázeňské prodejny ovšem získávají svěží tyrkysové a světle šedé odstíny, regály jsou jasně modré, stejně jako konstrukce portálu. Ostatní místnosti už se typologicky neliší, světle tyrkysová kombinace byla určena pro správkárny, ale i chodby a byty, které mohly mít i barvu žlutou, podobně jako společenské místnosti.

7. MARKETING

„Jaký význam ve vývoji Vašeho podniku přisuzujete reklamě?“ „*Ten největší!*“ Dnes již okřídlená odpověď Tomáše Bati na anketní otázku ing. Sutnara, odborného redaktora měsíčníku *ORO*,¹³⁵ z října roku 1927 dokládá, jak obrovský zájem Baťa ve svém nabitém programu věnoval reklamní strategii. Byl si vědom její nezastupitelné role v obchodní činnosti, a proto usiloval o maximální využití veškerých možností k prezentaci své značky. V průběhu několika desetiletí tak reklamní skupina prodejního oddělení nabyla značné důležitosti, což dokládá také zřízení vlastní tiskárny, fotolaboratoře a filmových ateliérů.¹³⁶ Jan A. Baťa pokračoval v nastíněném trendu, při svých cestách po republice i do zahraničí nikdy neopomněl sledovat konkurenční výklady, zdokonaloval zavedené principy a dovedl marketingové strategie po technické i estetické stránce na vrchol dobových možností.

*„Reklama Tomáše Bati byla vždy stručná a přesvědčivá, a proto také vždy úspěšná“.*¹³⁷ Základem prezentace se staly výklady prodejen a heslem všech aranžérů pak *„mluvící reklama“*. *„Každá výkladní skříň, která má upoutati, musí k obecenstvu mluvit, musí mu něco říci o ceně a jakosti zboží, musí slušně a rychle koupěchtivé informovati, k návštěvě závodu a ke koupi donutiti.“*¹³⁸

Tuto roli nejlépe ovládly výrobky samy, proto na ně byl kladen největší důraz. Aby však značné množství předmětů (některé aranže obsahovaly přes sto párů obuvi)¹³⁹ působilo úhledně a vkusně, distribuovala firma do všech prodejen speciální stojany (stroměčky), otáčivá kola a různé panely. Základem konstrukce se stal *„stroměčkový výkladový standard“*, který nařizoval umístění jednoho stroměčku na každých 60 cm výkladu. Aranže samotná spočívala v pečlivém seřazení či rozložení výrobků a doplňkových materiálů

podle plánu vytvořeného na základě vzorové instalace v obchodním domě ve Zlíně. Potřebné instrukce a nákresy dodávala centrála prodejnám v týdenních intervalech.¹⁴⁰

Veškeré zboží muselo být důsledně a viditelně označeno cenovkami. Tomáš Baťa totiž odmítal lživou, nejasnou nebo lascivní reklamu. Domníval se, že zákazník, který jednou klamu podlehne, poučí se, a pak už obchod nikdy nenavštíví. Nesnášel křiklavé barvy a příliš smělé kompozice přirovnával k „*cikánskému táboru*“.¹⁴¹ Zákazníky naopak nejlépe přesvědčí ke vstupu do prodejny výklad z ušlechtilých materiálů, jako je sklo a nikel.¹⁴² Musí být vkusný a dokonale čistý, se zbožím prvotřídní jakosti a perfektního vzhledu vystaveným tak, aby vzbudil důvěru a zájem.

7.1 ARANŽÉR BAŤA

„*Krásné výklady nestačí.*“ Takto je uveden článek Viléma Veselého v jednom z nemnoha dochovaných čísel časopisu *Aranžér*.¹⁴³ Úprava výkladů skutečně nebyla brána na lehkou váhu, firma Baťa ve své reklamní skupině zaměstnávala opravdové talenty, mezi něž patřili i Bertý Ženatý nebo Elmar Klos. Ani umělecká stránka a inovativní přístup ovšem nestačil. „*To je krásný výklad!*“ „*Opravdu, báječný,*“ ocenily práci aranžérů dvě kolemjdoucí dívky. Jejich pochvalná slova potěší, avšak cílem reklamy je přivést obecnstvo až do prodejny a pobídnout je ke koupi. Vilém Veselý proto pokračuje výkladem, který kromě dokonalého provedení upozorňuje též na hlubší součásti reklamní strategie, a sice na psychologickou stránku a působení barev.

Příprava jednotných výkladů samozřejmě spadala do kompetencí návrhového, inzertního a výrobního oddělení reklamní skupiny ve Zlíně.¹⁴⁴ Vedení firmy však mělo zájem na tom, aby zaměstnanci jednotlivých prodejen (prodavač – aranžér, v malých prodejnách sám obchodvedoucí a jeho manželka) byli schopni sami posoudit kvalitu reklamy a mohli ji instalovat s důkladným pochopením jejích principů. Různé typy a příklady oceňovaných prací (zpravidla z velkých domů služby, které ovšem měly vlastní aranžéry) přinášelo zaměstnancům již ve dvacátých letech *Sdělení*, později firma vydávala specializovaný časopis a tištěné příručky určené k samostudiu ve volném čase.¹⁴⁵

Výše zmíněný časopis *Aranžér* přinesl v nečíslovaném výtisku z roku 1938 zatím spíše praktické rady k tvorbě instalací a dále příklady aranžmá pro různé příležitosti. Až číslo 1, věnované přelomu roku 1938 a 1939, mělo propracovanější koncepci. Jednotlivé „akce“, tedy reklamní kampaně pro určité příležitosti, jsou

představeny fotografií reálného výkladu některého z domů služby a doplněny legendou s uvedením doby použití, druhu zboží a konstrukčních materiálů, dále vhodného typu prodejny, jména autora a konečně konkrétního domu služby, v jehož výkladě byla akce provedena. Číslo 1 zahrnuje časové období od 36. do 8. týdne a soustředí se na témata podzimu, zimy, Mikuláše, Vánoc a plesové sezóny. Co se druhu zboží týče, obsahuje obuv loveckou, zimní, domácí, luxusní, taneční i ortopedickou, dále punčochové zboží, hračky, ale i pneu a nabídku Zlinolitu. Na závěr časopis přináší zahraniční inspirace a teoretické stati. Čtenáři jsou poučeni o správné službě zákazníkům, o údržbě výkladu, instalaci reklamy a podrobně též o barevných kombinacích a jejich účinku. Obliba barev se totiž liší pohlavím i věkem, proto se například pro výklady se školní obuví užívala kombinace modré, červené a žluté, protože právě tyto barvy děti základních a středních škol preferují.¹⁴⁶

Číslo 2 se však opět omezuje na výběr sezónních akcí bez uvedení podrobnějších informací. Zabývá se kampaněmi pro jaro a léto, zejména na Velikonoce, svátek matek, dovolenou a končí nástupem dětí do školy. Závěrem uvádí kratší stati o reklamní teorii a užití fotografických poutačů. Poslední zachované číslo 3 se věnuje opět podzimu a zimě, prodavače pak seznámí jen s výrobou plastických poutačů. Dle skromnějšího obsahu lze usoudit, že více čísel už vydáno nebylo. Teoretické vzdělání umožnily speciální příručky a tvorba poměrně nákladného časopisu už asi po vypuknutí války nebyla možná.

7.2 REKLAMNÍ STRATEGIE

Rozmanitost reklamních nástrojů firmy Baťa byla ohromující. Jistě ji podpořila organizace mnoha soutěží o nejlepší heslo, plakát či aranžmá výkladu, jejichž výsledky lze zhlédnout v dochovaných tiskovinách i filmových záběrech.¹⁴⁷ Právě různé poutače a alegorické vozy z oslav 1. máje dobře dokreslují dobovou reklamní tvorbu. Velký úspěch ve třicátých letech sklízely například tradiční velké vánoční stromy nebo v roce 1937 sněhuláková akce. Obchodvedoucí v Jablonci nad Jizerou díky své iniciativě dosáhl zvýšení tržby na 260 % oproti předpokladu, dostalo se mu ocenění a dvěma tisícům jeho kolegů zároveň příkazu, aby po Jabloneckém vzoru uplácali své pětimetrové sněhuláky a ozdobili je šerpou s heslem „*Proti chřipce teplou obuv Baťa*“.¹⁴⁸ Vlajkovou lodí firmy Baťa se ovšem stala pedikúra. Tato speciální služba byla nejenom vděčným tématem výkladu, protože se v něm mohla předvádět zákazníkům živě, ale upoutala na sebe i pozornost návštěvníků světové výstavy v Paříži.¹⁴⁹ Komplexní péči o zákazníky demonstrovaly provizorní prodejny na IX. všesokolském sletu, umístěné na různých místech sletišť, včetně šaten cvičenců. Zcela zdarma poskytovaly pedikúru, opravu a čištění obuvi, ale také pomoc při drobných opravách oděvu a jeho vyžehlení. Široké veřejnosti sloužila křesla, umyvadla a telefonní přístroje. Obslouženo tak bylo kolem patnácti tisíc lidí.¹⁵⁰

Mezi reklamní akce v aranži výkladů patřila také připomínka významných osobností a událostí. Tradičně se vystavovaly bysty či obrazy Tomáše Bati v den výročí jeho tragické smrti a Tomáše G. Masaryka nebo Edvarda Beneše k 28. říjnu. Roku 1936 se *České slovo* pochvalně vyjádřilo o pietním uspořádání výkladů pěti velkých obchodních domů u příležitosti úmrtí anglického krále Jiřího V.¹⁵¹ V

prostorách domu služby na Václavském náměstí se dokonce konaly výstavy.¹⁵² Velkým lákadlem návštěvníků prodejen se již počátkem třicátých let stalo rozhlasové vysílání¹⁵³ a reprodukováná hudba, dále loutková divadla a od roku 1936 rovněž filmová promítání žurnálů „*Okno do světa*“¹⁵⁴ či tzv. kinopedikúra.¹⁵⁵ Děti dostávaly balonky a brožurky s povídkami. Především dámské publikum pak oslovily hojně navštěvované módní přehlídky konané ve větších domech služby.

Velkou pozornost zajistily značce Baťa všudypřítomné plakátovací plochy, přesuliční pásy a pohyblivá reklama.¹⁵⁶ K nošení standart, rozdávání letáků a bubnování mohl obchodvedoucí využít brigádníky, výhradně však řádně upraveného zevnějšku a s perfektně vyčištěnou obuví. Ti mohli být „zaplacení“ i zbožím, což prodejci ubralo starosti s neprodejnými páry. Automobil, pokrytý plakáty, obuví, drobným zbožím či pneumatikami, opatřený navíc gramofonem či rádiem se vyplatil pro průjezd větším počtem obcí, v rámci jednotlivých měst si mohl obchodvedoucí opatřit koňmi tažený vůz nebo využít vhodně naaranžovaný bicykl. Např. na Jávě však ideální pohyblivý poutač představoval slon.¹⁵⁷ Bombastickou reklamu dle amerických vzorů představovalo letadlo opatřené nápisy, jehož pilot mohl též shazovat letáky.¹⁵⁸

7.3 ROLE SVĚTLA

Firma Baťa vždy dbala na důkladné osvětlení svých prodejen. Ve městech, kde se ve třicátých letech již běžně užívalo neonů, musely právě Baťovy obchodní domy zářit nejvíce, a tím upoutat zákazníky. Prodavačům se ve *Sdělení* a v různých příručkách neustále opakuje, že šetřit na žárovkách se nevyplácí, protože žádný zákazník netouží po vstupu do potměného obchodu. Osvětlení výkladu tedy muselo být především dostatečné, což zajistilo užití nejméně stowattových žárovek,¹⁵⁹ případně v kombinaci se rtuťovými výbojkami, aby výsledné světlo připomínalo denní. Reflektory, v počtu o jeden kus větším než je stromečků, visí co nejbližší sklu, míří vždy na zadní stěnu výkladu a nikoli do očí kolemjdoucích. Zároveň je z pohledové strany kryje bílý nátěr,¹⁶⁰ který umožní nerušený dojem z aranžmá. Ideální volbu představuje nepřímé osvětlení, které svým odrazem vydává měkké a příjemné světlo, avšak je dvojnásobně drahé. Proto se pro efektní osvětlení velkých ploch, jako jsou fasády, portály, reklamní nápisy apod., užívaly neonové zářivky. Standardní barvou firmy Baťa byla modrá v čirém skle, tedy směs neonu, argonu a helia s přísadou rtuti.¹⁶¹ Zvláště velké domy služby však upřednostňovaly kombinace hned několika barev. Noční světelná kompozice se pak od denní výzdoby výrazně lišila.¹⁶² Ojedinělým počinem se stal návrh reklamy pro dům služby na Václavském náměstí od Zdeňka Pešánka. Kombinace pravoúhlého neonového rastru fasády a asymetrických skulptur (pravděpodobně barevně prosvícených), představujících ženská torza, by vytvořil neopakovatelný efekt, avšak návrh se realizace nedočkal.¹⁶³ Nejpozději v září 1940 však éru neonů přerušuje válka a nařízené zatemnění si vynutilo demontáž trubic a nápisů. Firma

Baťa neopomněla upozorňovat obchodvedoucí, aby opravili případné otvory a nedokonalosti na fasádách i firemních štítech.¹⁶⁴

8. ÚLOHA ZAMĚSTNANCŮ

„*Myslet na obchod – znamená myslet na službu. Nemůžete-li posloužit za peníze, poslužte zadarmo.*“¹⁶⁵ Heslem všech zaměstnanců firmy byla *služba*, ať šlo o pracovníka kteréhokoli oddělení. Na prodavače se však kladl největší důraz, protože byli těmi, s kým se zákazníci firmy setkávali. Pro jejich inspiraci a poučení sloužilo již zmiňované *Sdělení*, od roku 1930 pak speciální příloha časopisu *Zlín*, a sice *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, později přejmenovaný na *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*. Dále byly k dispozici tištěné příručky a učebnice, které poskytovaly cenné rady a tipy na chod prodejny a zvýšení jejích tržeb. „Biblií“ prodavačů se stala *Prodavačská příručka*. Upravený a oholený prodavač s krátce střiženými vlasy při sobě vždy nosí kapesní blok, lžičku, háček, míru, tužku a plnicí pero. Obléká se čistě, nejlépe do tmavého obleku, a klade důraz na bezvadně vyčištěnou obuv. Dámy musejí mít vlasy svázané tak, aby jim nepadaly do obličeje, krom opraveného a čištěného chrupu, pěstěných rukou a nehtů nemají užívat příliš mnoho líčidel. Zejména venkované totiž mají nedůvěru k prodavačkám s vyholeným obočím a příliš namalovanými rty.¹⁶⁶ Kvůli reprezentaci značky bylo žádoucí nosit výhradně střevíčky z aktuální kolekce. Skupiny prodavaček z domů služby pak nosily stejnokroje, které se čas od času měnily.¹⁶⁷ V domě služby na Václavském náměstí se pracovní oděv lišil i v rámci jednotlivých etáží, resp. oddělení.¹⁶⁸ V červnu roku 1939 ohlásil Zpravodaj zavedení standardního oděvu všech prodavaček.¹⁶⁹

Obchodvedoucí nejmenších typů prodejen měli velké množství povinností. Jako reprezentanti značky Baťa se snažili o tu nejlepší službu, jaké byli schopni. O všech návštěvnících si vedli podrobné záznamy v kartotéce, kam zapisovali nejen míry chodidel a typy

zakoupené obuvi, ale také rodinný stav, osobní vlastnosti a vše, co mohlo pomoci zvýšit prodej. Sledovali též frekvenci osob pohybujících se městem, navštěvovali zákazníky v jejich domech, kde zjišťovali, jak jsou jednotliví členové obuti, nabízeli opravy a zvali k návštěvě své prodejny. Pravidelným zákazníkům posílali kartičky s osobním doporučením, např. nějaké novinky. Děti si získali dárky v podobě balonků či bonbonů a jejich rodičům pak často nezbylo nic jiného, než dary vyvážit nákupem obuvi. Iniciativu mohli obchodvedoucí projevit zejména v reklamních akcích nebo aranži výkladu. Po jejich standardizaci měli samostatně reagovat na události ve městě či na proměnu počasí, aby nabídli vhodné výrobky právě pro konkrétní příležitost. V domech služby probíhala jistá dělba práce dle jednotlivých etáží, avšak povinnosti zůstaly v zásadě stejné. Cílem každého prodavače byla snaha o převýšení plánovaného předpokladu prodeje a tím dosažení vyššího typu prodejny nebo kariérního posunu v rámci prodejní sítě. Ve volném čase se prodavači vzdělávali a povinně studovali některý cizí jazyk, přičemž se doporučovala němčina, angličtina, francouzština, holandština a španělština. Po roce 1939 firma Baťa zavádí povinné kurzy němčiny zejména pro pražské prodavače a nabádá všechny své zaměstnance, aby zákazníky neposuzovali podle řeči, nýbrž aby všem posloužili stejně dokonale. Vydala také příručku pro prodavače v česko-německé verzi. Ne všichni se však příkazem firmy řídili a vedení pak muselo řešit stížnosti německy mluvících občanů. V nejmenších prodejnách pak často působil pouze vedoucí sám a firma měla zájem na tom, aby se oženil, usadil a s pomocí manželky dobře reprezentoval.

Ve větších typech prodejen bydleli svobodní prodavači zpravidla v bytech, které byly součástí objektu. Obchodvedoucí s manželkou obývali vlastní místnosti, zatímco svobodné osazenstvo

užívalo společenskou místnost, jídelnu a kuchyni. Ložnice, umývárny a šatny se striktně dělily dle pohlaví. Jen ve velkých městech, v nichž vlastnila firma Baťa nájemní domy, mohli být zaměstnanci většího počtu prodejen ubytováni v jediném objektu na způsob svobodárny. Správce pak vedl knihu, do níž zapisoval veškerá pochybení, především s ohledem na pozdní docházku a mravnost. Nájem za ně platili jejich vedoucí.¹⁷⁰ Rozdělení mužských a ženských prostor vyžadovaly též pedikúrní kabiny, a to kvůli odlišnému standardu drobného a ortopedického zboží v nich vystavenému. Také obsluha měla být stejného pohlaví jako zákazník. Tato nařízení pravděpodobně nebylo možno dodržet všude, avšak ve větších domech služeb se kontrolovalo. Poněkud kuriózně působí zpráva, že v prodejně v Karlových Varech mnoho zákaznic ze západních zemí vyžaduje výhradně mužskou obsluhu.¹⁷¹

8.1 POSTAVENÍ ŽEN

Firma Baťa zaměstnávala velké množství žen i mužů, ačkoli dělba práce mezi nimi byla zjevná. Namáhavé práce u stále ještě těžkopádných strojů vyžadovaly přítomnost mužů, zatímco ženy se nejvíce uplatnily v úřednických profesích, při šití a práci s textilem nebo při obsluze jídelen či bufetů. Mnohé dívky nastupovaly na místa prodavaček, pedikérek a opravářek punčoch. Na vedoucích postech se však ženy uplatnily zřídka, a pokud přece, tak opět jen ve zmíněných odvětvích. Ačkoli tato situace není z dnešního pohledu právě ideální, meziválečná doba výrazně zlepšila postavení žen. Poprvé jim přiřkla volební právo, umožnila rovnoprávná studia i možnost samostatně pracovat bez posměchu či přehlížení. Po vstupu do manželství se však všeobecně očekávala výměna pracovního místa za starost o domácnost, manžela a děti, čemuž se příliš nebránily ani ženy samy. Postavení vdaných pracujících žen také nebylo v polovině třicátých let jednoduché. Na stránkách časopisu *Přítomnost* se staly terčem útoků mladých mužů, kteří je v době vysoké nezaměstnanosti vinili ze sobeckého zabírání pracovních míst ve prospěch dvojího příjmu do rodinné kasy. Jedna z těchto žen však poukázala na to, že kdyby příjem jejího manžela rodinu uživil, určitě by dřinu pro pár stovek vyměnila za starost o výchovu dětí, kterou navíc musela svěřovat placené chůvě.¹⁷² Kromě toho, tabulka minimální mzdy firmy Baťa z počátku roku 1934 dokazuje,¹⁷³ že ženy dostávaly nižší plat než muži. V tabulkách z let 1939¹⁷⁴ a 1940¹⁷⁵ už je výše odměn rovnocenná. Zde je však na místě úvaha, zda vyrovnání nezpůsobila válka, resp. odchod mužů do Baťových zahraničních podniků nebo na frontu.

Zlínská výchova mladých žen tak sledovala poněkud jiné cíle než u jejich mužských protějšků. Vedení k samostatnosti a

spořivosti, důkladné vzdělání a zapojení do pracovního procesu mělo prokázat kvality dívek, avšak netvořilo základ budoucí zodpovědné funkce, protože vynaložená námaha by se pro těch pár let činnosti před vstupem do manželství stejně nevyplatila. Na dívku se pohlíželo především jako na budoucí ideální manželku a matku, která nejenže pochopí vysoké pracovní nasazení svého muže, ale zároveň pomůže vychovat nové Baťovce. Zdá se ale, že někteří vedoucí dílen toto bohulibé poslání příliš na zřeteli neměli ještě roku 1937, a tak jim bylo nutno připomenout, že se k mladým ženám mají chovat slušně.¹⁷⁶ Konečně tu ženy byly především proto, aby si nastávající ženichové měli z čeho vybrat. Zejména mladí muži, kteří vyrazili budovat podnik do zahraničí, si stěžovali, že nemají žádnou možnost k nalezení vhodné partnerky. Šéf tomu rozuměl a umožnil jim návrat, aby si manželku ve Zlíně vybrali.¹⁷⁷

Ženy po svatbě své zaměstnání opouštěly, avšak bylo s nimi nadále počítáno jako s osobními pomocnicemi a zároveň kontrolorkami svých mužů. Na manželky obchodvedoucích se apelovalo, aby starosti o personál, čistotu, ubytování zaměstnanců či aranže drobností obstaraly samy¹⁷⁸ a manželovi tak přenechaly starosti administrativního a manažerského rázu. Dle doporučení firmy se měly též účastnit pedikérského¹⁷⁹ či prodavačského¹⁸⁰ kurzu. „Paní domu služby“ pak zajišťovala také společenskou reprezentaci firmy. Navazovala přátelské styky s významnými či náročnými zákazníky, které měla zejména v dámském oddělení také sama obsloužit.¹⁸¹ Firma tedy se ženami počítala vlastně jako s neplacenou pracovní silou. Osobní kartotéky zaměstnanců obsahovaly podrobné údaje o rodinném stavu, ženitba byla u mužů jistého věku dokonce vyžadována a případný rozvod se stal nepříjemnou komplikací, o čemž svědčí rozhořčená poznámka Jana A. Bati: „*Jak to přijde, že nevím, že se p. Pekárek rozvedl? Podejte*

*vysvětlení ihned.*⁴¹⁸² Přelom způsobený druhou světovou válkou však tuto koncepci postupně smetl a následující vývoj kladl na ženy poněkud odlišná očekávání.

9. KATALOG STAVEB

9.1 PRAHA – VÁCLAVSKÉ NÁMĚSTÍ

Baťova pražská prodejna, umístěná ve Stýblově pasáži na rohu Václavského náměstí a Vodičkovy ulice, přestávala v druhé polovině dvacátých let dostačovat stále se rozšiřujícímu sortimentu obuvi i velkému zájmu zákazníků. Nedostatek prostoru a neustálé fronty řešil obchodvedoucí Kostrhůn v případě vhodného počasí dokonce otevřením dvorku,¹⁸³ aby koupěchtivé obecenstvo vůbec dokázal obsloužit. Tomáš Baťa si problémy uvědomoval. Na radu Huga Vavrečky a jeho manželky¹⁸⁴ se pokusil prodejnu reorganizovat a přizpůsobit poptávce, zároveň se snažil upravit výklady v moderním duchu. Lze říci, že to, co prodejně scházelo na eleganci, musela dohnat reklama. To se jistě dařilo, protože pan Kostrhůn iniciativně zapojil své výklady do soutěže účelného osvětlování a vkusné úpravy výkladních skříní, organizované Grémiem pražského obchodnictva a konané pod záštitou pražského primátora, JUDr. Karla Baxy. Obdržel 1. a 2. cenu, ačkoli dle jeho slov, mají výklady zejména z konstrukčního hlediska k nejmodernějším pražským výlohám velmi daleko.¹⁸⁵ V září 1928 obdržel alegorický květinový vůz Baťa 4. cenu P. V. V. (Pražských vzorkových veletrhů). Posádku tvořily prodavačky pražských prodejen oděné v krojích a vůz doprovázela kapela složená ze zlínských zaměstnanců.¹⁸⁶ I přes tyto úspěchy však zanedlouho čekala prodejní síť převratná změna.

První dům služby zákazníkům a zároveň sídlo pražské kanceláře firmy Baťa vyrostlo na jižním konci Václavském náměstí, v sousedství obchodního domu Lindt. Pozemek se starší zástavbou

zakoupil Baťa již v říjnu 1927 za 7 milionů korun. O pronájmu místností ve svém novém paláci jednal s další zájemkyní o koupi, paní Laveckou, a dokonce s Vlastou Burianem, který chtěl v suterénu zřídit divadlo. Během měsíce měla být provedena demolice a za další měsíc stavba.¹⁸⁷ Nový palác se měl namísto staršího chatrného domu „*rozměry i architekturou přimykát sousedním moderním budovám*“.¹⁸⁸ Původní záměr, jehož projektantem byl Jar. Svoboda, počítal s železnou (tzv. americkou) konstrukcí složenou z Mannesmannových trubek.¹⁸⁹ Dům měl svými devíti nadzemními podlažími respektovat výškovou čáru okolní zástavby a pod zemí se pak nacházela další tři patra. Železná konstrukce je sice nákladnější, ale umožňuje rychlejší montáž a větší rozestup vnitřních pilířů i subtilnější stropy. Část vnitřních prostor pak měla být nabídnuta k pronájmu živnostníkům.¹⁹⁰ Tento projekt městská rada povolila, avšak stávající nájemníci domu sepsali protest, a protože se tak stalo v době ustavení rady nové, původní usnesení bylo zrušeno.¹⁹¹ Koncem listopadu 1928 tak byl schválen nový projekt, se třemi podzemními a pěti nadzemními podlažími, z toho dvěma podkrovními.¹⁹² Novostavba měla splňovat vysoké nároky na provoz i reprezentaci a uspokojit potřeby všech zákazníků, včetně té nejnáročnější velkoměstské klientely. Dům „*prostoru, vzduchu a světla*“ sestával z železobetonové konstrukce a skla, měl umožnit dokonalý přehled a čistotu, spojit účelnost s pohodlím, poskytnout prostor k dýchání a pohybu prodavačům i kupujícím.¹⁹³

Tomáš Baťa věnoval přípravám stavby velkou pozornost. V továrním areálu ve Zlíně dokonce nechal postavit repliku přízemí zamýšlené stavby. Dřevěná konstrukce měla názorně ukázat dispoziční možnosti objektu a pomoci při plánování umístění výtahů, schodišť, regálů i výkladních skříní.¹⁹⁴ Důležitou součástí novostavby

byla pasáž - „*průsmyk velkoměsta*“. Pečlivé studium stávajících pražských průchodů, jejich obchodních a konstrukčních předností, ale také sledování frekvence obyvatel i jejich sociálního statutu, umožnilo maximálně zefektivnit prodejní a funkční možnosti nově budované pasáže. Ke vstupu lákala informační služba, která poradila nejen s nákupem u Bati, ale poskytla též informace turistického rázu. Instalovaná fontánka s pitnou vodou (americké „*Frigidairy*“ byly umístěny po dvou kusech v každém podlaží), veřejný telefon, automatický rozdavač chleba zdarma či prodejní automaty krémů a jiných drobností dokázaly zákazníky v pasáži zdržet, a případně nasměrovat přímo do trojice výtahů, vedoucích do dalších etáží domu.¹⁹⁵

Stavba se však zdržela kvůli požadavkům nájemnice prodejních místností původního objektu, paní Lavecké, na zaplacení tříletého nájmu v náhradních prostorách v Novákově domě ve Vodičkově ulici a půl milionu odstupného.¹⁹⁶ Na to firma nepřistoupila. Začátkem roku 1928 pak městská rada nevyhověla odprodeji části pozemku na Jungmannově náměstí, což kritizoval tisk, jenž se obával vlivu „*politických živnostníků a socialisticko-komunistické fronty*“, jejichž stoupenci mohou být Baťovi za levnou obuv nejvíce vděční. Vyzdvihuje naopak Tomáše Baťu jako významného poplatníka, jenž si nezaslouží, aby mu magistrát „*činil malicherných obtíží*“.¹⁹⁷ Novostavba měla očividně mnoho příznivců, ačkoli titulek Českého slova „*Baťova skleněná hora na Václavském náměstí*“ působí dvojznačně.¹⁹⁸ V srpnu byl projekt pozměněn, tzv. americkou (tedy celokovovou) konstrukci nahradil levnější železobeton. Bourání mělo začít do konce srpna, aby byl objekt hotov do konce roku.¹⁹⁹ Koncem listopadu 1928 bylo stavební povolení konečně uděleno, a to na základě nových, změněných plánů.²⁰⁰ Zpráva z února 1928 dokonce v objektu slibuje

pneumatickou poštu, vlastní poštovní úřad a moderní kontrolní a signální zařízení.²⁰¹ Domácí telefon vsutku disponoval signalizací, která po zazvonění přivolala příjemce hovoru rozsvícením určité kombinace žárovek, která mu byla přidělena.²⁰²

Původní zástavba podlehla demolici v červenci a srpnu 1928 a provedla ji firma Brázdil a Ješ. V září probíhaly výkopy základů a poté zdvižení železobetonové kostry, projektované technickým oddělením Baťových závodů, a realizované pražskou firmou K. Skorkovský.²⁰³ V červenci 1929 stavbu zdržel magistrát, protože nechtěl povolit výtahy, sahající až na střechnu, ačkoli již byly hotovy. Dále odmítal světelné reklamní pásy po celé šířce budovy, objevily se neshody o reklamě na střeše, o umístění portálu apod., ačkoli jiné takové domy již stojí²⁰⁴

Stavba má celkem deset podlaží, z toho dvě podzemní a osm nadzemních. V první etáži se nachází kotelna ústředního topení (se silem pro 200 q uhlí umístěným přímo nad šesti kotli), akumulátorovna, klimatizace a sklady obuvi. Ve druhém podlaží sídlí rychlosprávkárna, ve třetím, čtvrtém a pátém prodejny obuvi, v šestém péče o nohu včetně lékařské poradny, v sedmém a osmém jsou opět prodejny, v devátém ústřední kanceláře, konferenční místnosti, telefonní centrála a v desátém jídelna, kuchyně, bufet, čítárna a odpočívárna. Na střeše domu stojí strojovny výtahů.²⁰⁵

Obě fasády tvoří skleněnou stěnu, zavěšenou na železobetonový skelet, která odráží světlo i okolní architekturu. Okenní pásy podpírají konzoly, takže nejsou přerušeny a prostor mezi skleněnými tabulemi a konstrukcí vyplňují žárovky, čímž parapety v noci působí jako světelné pruhy. V podvečer a během zimního období se počítalo s výrazným účinkem způsobeným svítícími parapety i jednotlivými podlažími. Současníci se zmiňují i o tom, jak do daleka zářící dům působí efektně a zároveň osvětluje

celý prostor jižního konce náměstí – aby ne, spotřebovaly se asi 4 tisíce žárovek. V noci pak svítil pouze pravoúhlý rastr. Loga Baťa na vrcholech obou fasád byla zhotovena z bílé lakovaného plechu a původně lemována neonovými trubicemi. Skleněné podhledy se instalovaly v přízemí domu a v pasáži, ve výkladech se prý uplatnila největší skleněná tabule v republice o rozměrech 6,50 x 6 m.²⁰⁶

Kromě velkého a malého (zaměstnaneckého) schodiště zajišťovaly dopravu mezi podlažími tři výtahy. První rychlovýtah pro dvanáct osob od značky Otis Elevator, druhý rychlovýtah dodala firma Express Lift Company Ltc Westminster s americkými komponenty Westinghouse a konečně menší výtah pro šest osob (rychlost 0,65 m/s) od Českomoravské Kolben-Daněk (která instalovala i rychlovýtah). Kromě toho sloužily přepravě zboží čtyři výtahy nákladní. V prostoru mezi výtahy a schodištěm se nachází nasávací šachta pro topení a klimatizaci. Vnější vzduch procházel filtrací, zvlhčením, ohřevem či ochlazením, a teprve poté jej ventilátor vháněl do rozvodných kanálů. Všechny hodnoty kontroloval topič přímo v suterénu.²⁰⁷ Podlahy jsou xyrolitové a v prodejních navíc pokryty celistvým kobercem šedivé barvy, podlahu pasáže však tvoří mozaika ze šamotových dlaždic. Návrh výmalby vypracoval architekt Josef Gočár a dohlížel také na její provedení stříkáním. Barevného sjednocení interiéru docílil použitím několika odstínů malby – na ozářené stěny tmavší a na stinné naopak světlejší.²⁰⁸

Co se autorské otázky týče, přikláním se ke spolupráci stavebního oddělení s několika konzultanty. Oskar Schürer ve svém článku *Neue Bauten in Prag* u fotografie domu služby uvádí „*Architekt Anonym*“.²⁰⁹ *Chemický obzor* však o tři roky později otiskuje zprávu o mezinárodní výstavě architektury v Miláně a uvádí „*obchodní dům Baťův v Praze (Arch. Ludvík Kysela, Praha)*“.²¹⁰

Přízemní prodejna byla otevřena již 30. listopadu 1929 a úspěch sklidily velké výlohy, umožňující průhled až do prodejny, osvětlení pomocí skelněných podhledů a pohodlná křesla z ohýbaných trubic.²¹¹ Celý dům se otevřel veřejnosti ve středu 4. prosince roku 1929,²¹² krátce po poledni a za přítomnosti Tomáše Bati.²¹³ Čekání na opravu obuvi zpříjemňovala hudba z reproduktorů Philips.²¹⁴ Na začátku roku 1930 nechal Tomáš Baťa vybudovat v dětském podlaží hrací koutek s houpačkami, lovem zvířátek na magnetickou udici a loutkovým divadlem. Sedmou etáž ohlašovala i znělka ve výtahu a děti obdarované balonky ji odmítaly opustit.²¹⁵

Na podzim 1930 pražský magistrát uzavřel bufet, což vzbudilo všeobecnou nevoli. Zákaz, podložený tvrzením, že v okolí domu je hostinských služeb dostatek, narazil na tvrzení oponentů, že by bylo lépe redukovat právě okolní „*bary a dancingy*“. Redakce *Úspěchu* vyzdvihuje láci, zákaz kouření i podávání výhradně nealkoholických nápojů a kritizuje nepromyšlený krok magistrátu, kvůli němuž má přijít o práci celkem 18 zaměstnanců. Asi 75 % návštěvníků z celkového počtu zhruba 7000 osob v průběhu jediného pracovního dne, patří zároveň mezi zákazníky prodejny. Zbylá čtvrtina se skládá ze studentů a nezaměstnaných, kteří ve vyhrátých a příjemných prostorách tráví čas nebo píšou úkoly. Konečně, pan vedoucí Klápa je pražským rodákem a živnostníkem, takže by se mu podnikání nemělo odpírat.²¹⁶ Měšťanské společenstvo hostinských a výčepníků v Praze sdělilo, že pan Klápa sice zažádal o koncesi, ale nevyčkal na její udělení a začal svou živnost provozovat ihned. Souhlasí také s tím, že pohostinství je v okolí dostatek, a Baťova bufetu tudíž není třeba.²¹⁷ Ještě v červnu roku 1931 se provozu bufetu bránily hostinské organizace, které Baťovy ceny (3 Kč za oběd) prohlašovaly za dumping.²¹⁸

Největší společenskou událostí roku 1932 se stal červnový IX. všesokolský slet. Náplň jednotlivých podlaží domu služby se od jeho otevření poněkud proměnila. Ve druhé etáži se nacházela obuv za lidové ceny (9 – 39 Kč), pneumatiky, duše a pláště, rychlosprávkárna, správkárna a čistírna na počkání. Třetí etáž (přízemí) bylo vyhrazeno dámské obuvi kožené, letní, plátěné a gumové. Sandály a trepky se nacházely o patro výš. Páté podlaží obouvalo pány do všech typů a vzorů obuvi, přičemž nejdražší pár stál 89 Kč. Šestá etáž se věnovala náročným zákaznicím, kterým nabízela luxusní střívků z hedvábí, ještěrčí, hadí či krokodýlí kůže a vzdušné lázeňské sandály, později i tzv. americkou kolekci, určenou pro export. Sedmá etáž hostila děti, osmá se zabývala odborným ošetřením nohou – kromě pedikúry zde sídlila ortopedická poradna. Do poslední, deváté etáže, se zákazníci chodili občerstvit.²¹⁹ Přes značnou rozlohu domu služby se již v listopadu 1932 zdají prostory těsné, a proto Jan A. Baťa jedná o nájmu čtvrtého poschodí sousedního paláce Lindt, které chce se svým objektem propojit.²²⁰

K roku 1932 se váže příhoda tehdejšího třiaadvacetiletého etážisty pánského oddělení Karla Fuchse. Tomáš Baťa dům služby nečekaně navštívil během doby slabého prodeje, nedlouho po Vánocích. Přišel ještě před sedmou hodinou, než se obchod otvíral a mladíka důkladně vyzpovídal. Pochválil obchodvedoucího Novosada, a Karlu Fuchsovi nařídil, aby sehnal nejlepší obuv od konkurence a přijel s ní na sobotní konferenci do Zlína. Výběr ze vzorků pak stanovil novou kolekci výroby u Bati.²²¹

Povolení různých reklam patřilo k nejčastější agendě stavebního úřadu. V dubnu 1933 tak nebyla dovolena reklama, která sestávala z černé mozaiky, šipek a firemních nápisů.²²²

Pravděpodobně z téhož roku však pochází inovované osvětlení

firemního loga na střeše domu. Tři metry vysoká písmena zářila intenzivním žlutým světlem díky nahrazení neonu reflektory se sodíkovými lampami, upevněnými na okraji střechy. Šlo o novinku, která měla umožnit právě nové a nečekané světelné efekty. Kontrast nápisu na temně modrém nebi prý vyvolával obdiv.²²³ V březnu 1934 má z příkazu šéfa ve výši čtvrté etáže přibýt světelný nápis se šipkou pro označení vstupu do pasáže.²²⁴ Také výklady neměly vhodnou úpravu. Paní Marie Baťová nechala odstranit malbu mladíka, který ukazoval na stěnu obloženou Zlinolitem, nové uspořádání pak konzultoval i Hugo Vavrečka.²²⁵ Nedostatky se ale při kontrolách objevovaly i u personálu a v čistotě prodejny. Chyby, jako špinavá okna, špatně srovnané zboží či scházející cenovky se napravovaly tentýž den po pracovní době, nevhodné chování prodavačů, opomíjení zásad dobré služby a zejména jedení a hovor s kolegy před zákazníky už znamenal poznámku do kartotéky.²²⁶

V říjnu 1935 udělaly gumovým přezůvkám Baťa nejlepší reklamu lijáky, které jen v Praze způsobily návaly v prodejnách a během dvou dnů se prodalo víc než 2500 párů.²²⁷ Koncem ledna 1936 uspořádal vedoucí domu služby J. Dáňa „veselý a poučný týden“ v obchodním domě. V etážích se konaly zábavné akce, určené pro návštěvníky konkrétních oddělení. Děti bavil kašpárek Turek, dámy sledovaly módní přehlídku a pánové sportovní filmy s pneu výrobky Baťa v hlavní roli.²²⁸ Roku 1937 nastoupil nový vedoucí, Bohumil Rektorič. Velmi se zvýšila obliba tzv. americké etáže. V elegantních prostorách, které připomínají luxusní parník, jsou položeny červené koberce, které podtrhují modely, vystavené v osvětlených vitrínách.²²⁹ Zájem dam o exportní zboží je obrovský už proto, že ceny jsou stále baťovsly nízké. Prodavačky nosí speciální stejnokroje a ovládají cizí jazyky.²³⁰ V přízemí domu se nacházela nabídka drobného zboží, punčoch a ponožek, a také

jejich správkárna. Kolemjdoucí se zastavovali a fascinováni zručností dívek při práci s moderními stroji téměř ucpávali pasáž.²³¹

U příležitosti X. všesokolského sletu v létě 1938 dostala fasáda tematickou výzdobu, která sklídila uznání pro své denní i noční vyvedení. V centru štítu se přes pět podlaží rozkládala podobizna Miroslava Tyrše, lemovaná po stranách státními vlajkami a znaky jednotlivých zemí. Základnu tvořily vlajky spřátelených států a celou kompozici doplňovali sokoli, nesoucí ve spárech římské desítky.²³² Koncem května 1939 si veřejnost stěžuje na obtížný průchod pasáží, v níž překázejí firemní stánky a průchod tak trvá až pět minut, obzvláště v době oběda nebo konce pracovní doby. Neurvalá poznámka vrátného: „*Bud'te rádi, že tu smíte chodit!*“ napětí jistě nezmírnila.²³³ Frekvence pohybu obyvatel Prahy z Václavského náměstí do Jungmannovy ulice či na Národní třídu asi byla opravdu problematická a pasáže obchodních domů Baťa a Lindt velkoměstskému ruchu nedostačovaly. Již v červenci totiž magistrát posuzoval návrhy na zřízení nových průchodů přes Františkánskou zahradu do Panské ulice.²³⁴

Fotografie fasády, obrácené do Václavského náměstí, ukazuje okna, zastřená závěsy či záclonami. Mohlo jít o opatření vykonané kvůli zatemňování, ale fasáda je dosud zdobena velkým neonovým dekorem. Bohužel, z článku nelze vyčíst, ze které doby fotografie pochází, a zda není archivní.²³⁵ Článek z června 1941 pak chválí dům služby, jako ideální příklad moderního obchodního domu. Ve třetím poschodí se kromě kanceláří nacházejí také společné odpočinkové prostory se dvěma kulečnicí a jídelna zaměstnanců, kam chodí v polední pauze. V ortopedické poradně ordinují zpravidla lékaři z Jiráskovy kliniky v Praze²³⁶ a od června 1943 začal v domě služby ordinovat závodní lékař MUDr. Miloslav Pešek, jehož služeb mohli využívat všichni pražští prodavači i jejich rodiny.²³⁷

Osvobození Prahy a uvítání prezidenta Beneše se stalo rovněž jednou z reklamních akcí Baťa. Výzdoba spočívala v instalovaném modelu ruky, která svírá čtyři praporky – nejvýše sovětský, pak americký, anglický a československý. Nad vchodem pak mezi podobiznami prezidenta Beneše a maršála Stalina vítal zákazník nápis „*Pravda zvítězila*“.²³⁸ na většině staveb se však válečné nálety i průběh osvobození podepsaly poškozením fasády a především rozbitými okny. V následujících desetiletích probíhaly spíše menší úpravy technického rázu. K výrazné rekonstrukci objektu bylo přikročeno až počátkem devadesátých let a rekonstrukci interiéru provedl Atelier Machar v letech 2004 – 2005.²³⁹

9.2 KARLOVY VARY – VŘÍDELNÍ ULICE

Na myšlenku zřízení velkého reprezentativního obchodního domu právě na Mlýnské kolonádě v Karlových Varech, přivedl Tomáše Baťu Hugo Vavrečka.²⁴⁰ Palác se měl stát jakýmsi vzorem pro vývoz domů služby do západních zemí, protože klientela byla v tomto lázeňském centru obdobně náročná. Baťa koupil dům „*U zlaté labutě*“ za 3,3 milionu Kč, přičemž nájemníci měli dům opustit do 1. ledna 1930, aby se 2. ledna mohlo začít bourat.²⁴¹ Nájemníci se však vystěhovali až v únoru a vzhledem k velmi krátké stavební sezóně v lázeňském městě, musela být stavba domu dokončena do 1. května, jinak by firma platila vysokou pokutu. Na stavbu tak staviteli Sehnalovi zbylo deset týdnů, které musely stačit, aby firma dostála své pověsti. Tomáš Baťa ve stavebním oddělení osobně pracoval na důkladné přípravě a organizaci všech prací, časový harmonogram dělil na hodiny a nemilosrdně trval na jeho dodržení. Otevření tak proběhlo včas a podle vypracovaných schémat postupovalo stavební oddělení i v budoucnu.²⁴² Tomáš Baťa například nařídil rozdělení stavby na spodní (základy) a vrchní (nadzemní konstrukce), jejíž etáže tvořily samostatné jednotky pro obstarání materiálu i instalací. Také veškeré písemnosti se vyhotovovaly zvlášť.²⁴³

Stavba je zmenšenou kopií pražského domu služby, jde tedy o železobetonový skelet se skleněnou fasádou, zavěšenou na kovových konzolách a lehce předsazenou. Okenní tabule v úrovni parapetů prokládají opaxitové pásy. Sedmítážová stavba má šest nadzemních podlaží, z nichž poslední ustupuje vzad a vytváří tak terasu. Okenní tabule třech nákupních pater jsou velké tak, že na šířku fasády připadají pouze čtyři, poslední dvě patra mají okna užší, pásová. Provoz byl zahájen na jaře 1930.²⁴⁴ Na plánech podle

vzpomínek Vladimíra Karfíka pracoval architekt Antonín Vítek. Ve zlínské kanceláři stavebního oddělení měli k dispozici i velký model přízemí, v němž si architekt Sedláček jednou ustlal.²⁴⁵

Ve sklepě se nacházel sklad uhlí, transformační stanice, rozvodna, dílna a kotelna ústředního topení. Přízemí a dvě patra zabírají prodejny, ve třetím patře se nachází svobodárna mužů, společná jídelna, kuchyně a terasa. Ve čtvrtém patře pak byt mistra a svobodárna žen. V přední části pátého patra se nachází byt vedoucího a strojníka.²⁴⁶ V roce 1935 povolil stavební úřad instalaci modré neonové reklamy, a to olemováním předsazené části fasády a prosvícením firemního loga.²⁴⁷

Návštěva Jana A. Bati u příležitosti pohřbu jednoho ze spolupracovníků rozpoutala zájem tisku o postavení porcelánového mostu na náklady firmy, který by z mlýnské kolonády vedl přímo k domu služby. Architekt Vítek odjel do Karlových Varů a do Prahy, kde o projektu jednal s prof. Janákem, prof. Štíplem a prof. Johnovou. Na základě získaných podkladů vytvořil model, který předal šéfovi a dále pracoval na zlepšeních.²⁴⁸ V červenci 1935 se české a německé listy předhánějí ve výčtu předností takovéto stavby.²⁴⁹ Počin nejenže přiláká více návštěvníků, ale pomůže také vysoké nezaměstnanosti i delší dobu nečinným porcelánkám. Model mostu byl vystaven v přízemí domu služby a měl obsahovat také porcelánové figurky a další komponenty, které by předvedly mistrnou zručnost keramiků. Ještě v září 1936 píše *Karlsbader Tagblatt*, že se se stavbou začne v říjnu,²⁵⁰ avšak v listopadu městská rada návrh kvůli estetickým námitkám nepřijala a vrátila jej k přepracování.²⁵¹ Zprávy tak končí povzbudivou myšlenkou, že druhý návrh již bude doporučen k přijetí. Jisté je jen to, že projekt realizován nebyl.

V březnu 1937 žádá vedoucí domu služby o úpravu portálu. Vzhledem k problematické vzdálenosti k sousedním domům a uliční

čáře byla přestavba schválena až v červnu.²⁵² Zapuštěné výklady navrhoval Antonín Vítek. O rok později se změnila dispozice 3., 4. a 5. patra kvůli stavbě oddělených pokojů a přístavbě chodby a schodiště v levé části objektu, podél zdi sousedního domu.²⁵³ V srpnu 1944 byl v zadní části domu zřízen kryt.²⁵⁴

Dům služby byl německou ustupující armádou zcela zničen, etáže demolovány, zařízení rozkradeno a obnova by si vyžádala několika milionové investice. Personál domu služby tak utvořil pracovní brigádu s vedoucím Linhartem v čele a 1. července 1946 mohl veřejnosti otevřít alespoň přízemí. Začátkem srpna pracovníci zprovoznili první patro s pedikúrou, sloužící zejména lázeňským hostům.²⁵⁵

Jako výrazná dominanta lázeňského města byl obchodní dům rekonstruován vícekrát - v letech 1963, 1985, 1989 a 1990. Výměna interiéru pak byla provedena v letech 2003 – 2004.²⁵⁶

9.3 BRNO – KOBLIŽNÁ ULICE

Myšlenky na stavbu mrakodrapu v Brně se objevily již v březnu roku 1926. Měl mít deset poschodí a plány již existovaly, avšak kvůli drahým stavebním hmotám zatím stavba zahájena nebyla.²⁵⁷ František L. Gahura o rok později navrhl stavbu o výšce 60 m s 18 poschodími.²⁵⁸ Železnou konstrukci s válcovými profily obalil forkretem (stříkaným betonem) a fasádu vyplnil sklem. Stavba měla být hotova na Výstavu soudobé kultury v Brně v létě 1928 a zdálo se, že ani městská rada nemá námitek.²⁵⁹ Na její schůzi dne 8. listopadu se však rozpoutala živá debata a proti realizaci se stavěli zejména národní demokraté a živnostníci, kteří měli obavy o drobné podnikatele ve městě. Baťa by jim prý mohl alespoň zajistit prostory v novostavbě.²⁶⁰ V půli prosince 1927 se vydali Tomáš Baťa a František L. Gahura do Brna, aby ujednali podmínky, za kterých lze mrakodrap postavit. Ve sklepích domů se prováděly sondy a konstrukční jednotka se měla ve Zlíně podrobit zátěžovým testům.²⁶¹ Další sondy, vykonané v prosinci 1928 bohužel potvrdily to, co vyšlo najevo již při stavbě Moravské životní pojišťovny,²⁶² a sice, že voda a tuhý šedý jííl v podloží rozhodně netvoří ideální podklad pro výškové stavby.

V srpnu 1929 píšší noviny o tom, že idea mrakodrapu dosud opuštěna nebyla, protože v baťově pavilonu na Výstavě moderního obchodu se nachází model arch. Kováře ze stavebního oddělení firmy. Je vysoký tři metry a osvětlený.²⁶³ Budova má 20 poschodí - dva suterény, deset nadzemních podlaží a osm věžních pater. Na vrcholu se pak otáčí koule o průměru 12 m, na niž bude promítána mapa Země.²⁶⁴ Právě o tomto projektu se Josef Gočár nevyjádřil příliš lichotivě²⁶⁵ a doporučil Tomáši Baťovi angažovat nadějného

mladého architekta, s nímž se již dříve setkal v Paříži, Vladimíra Karfíka.

V polovině ledna 1930 byl nicméně v zasedací síni městské rady vystaven model mrakodrapu s dolní sedmipatrovou částí sahající do výše okolní zástavby a navazující osmipatrovou okrouhlou věží. Počítalo se se dvěma pasážemi. Stavba ještě nebyla povolena, protože musel rozhodnout městský regulační sbor, který se však dosud nesešel.²⁶⁶ Dne 25. dubna ale povolil stavbu domu, který bude dosahovat úrovně paláce Báňské a hutní společnosti, a jehož poslední patro má poněkud uskočit z uliční čáry, aby se zvýšila světlost prostoru. Věž má být situována uprostřed budovy a nikoli ve špicí, kterou má zakončit architektonicky vhodnější vrchol než je koule. Výška věže však omezena nebyla.²⁶⁷ Koncem května 1930 podal Tomáš Baťa stavebnímu úřadu definitivní projekt, přizpůsobený požadavkům regulační komise. Ze sedmipatrového bloku vyroste dvacetipatrová hranatá věž s vodními nádržemi na střeše kvůli ochraně proti požáru, dosáhne výšky 80 m a vyžádá si náklad 81 milionů korun.²⁶⁸ Fasáda dolního bloku má být obložena americkými matnými hliníkovými plechy, věž bude železobetonová s výrazným podílem skla,²⁶⁹ avšak její realizace závisí na statických podmínkách.²⁷⁰ Městská rada si v červnu 1930 vymínila zakončení špicí, zřízení veřejné pasáže v přízemí a zúžení horní části stavby. Nový projekt počítal s 23 poschodími o celkové výšce 76 m.²⁷¹

Koncem května prodala městská rada Tomáši Baťovi domy v Kobližné ulici za 105 000 Kč, přičemž Baťa je dále povinen odškodnit nájemníky a obstarat jim nové prostory.²⁷² Tyto domy se nenacházely na stavební parcele, ale hyzdily by pohled na nový mrakodrap, takže je Baťa povinen objekty zbourat a prostranství předat městu k veřejnému užívání – ideálně ve formě náměstí.²⁷³

To se podařilo teprve v polovině srpna, protože někteří nájemníci se odmítali vystěhovat. Dohodu umožnilo až direktorium pro správu realit, které mezi nájemníky rozdělilo odstupné v celkové výši 35 000 Kč.²⁷⁴ Pro stavbu obchodního domu bylo určeno „*jedno z nejkrásnějších míst v Brně, v sousedství městského divadla, nedaleko nádraží a středu města*“, což prý rozhodlo také o udělení stavebního povolení. 1. září 1930 zely všechny zakoupené domy prázdnou a s bouráním se začalo u domu č. 28. Demolice vzbudila velký zájem občanů a dle slov R. Tuschnera mizejících „*zpuchřelých a ohyzdných baráků*“ nikdo nelitoval. Naopak, lidé se velmi živě zajímali o celý projekt a těšili se na „*monumentální stavbu, která bude ozdobou Brna*“.²⁷⁵ Koncem září přinášejí Lidové noviny další projekt mrakodrapu - od Vladimíra Karfíka, o 19 poschodích a 60 metrech výšky.²⁷⁶ V téže době se Tomáš Baťa zaobíral myšlenkou udělat z mrakodrapu obchodní dům se zbožím všeho druhu. Chtěl odkoupit oděvní firmu Rolný a začít podnikat také v tomto oboru. Tisk ale uvažuje, že pokud by se tak stalo, stihl by krejčí stejný osud jako dříve ševce.²⁷⁷

Po dobu stavby nového domu služby se prodejna přesunula do nedalekého paláce Morava. Přízemí obsadila pánská obuv a správkárna, patro pak oddělení dámské, dětské, lidové, pedikúra, kanceláře a telefonní stanice. Všech pět vchodů označovaly reklamní nápisy a nad hlavním vchodem vlála 15 m dlouhá vlajka. Další informace podal uniformovaný zaměstnanec, případně dva reklamní sloupy s vystavenými vzorky u tramvajových zastávek.²⁷⁸

Začátkem října se však na staveništi nic neděje, protože stroje (zejména jeřáby) jsou zaměstnány ve Zlíně. Tomáš Baťa se stále nerozhodl pro definitivní projekt a chybí dodavatelé - na některé práce si totiž domácí firmy netroufají. Hlavním ředitelem stavby se stal Arnošt Sehnal. Do konce roku má být provedena pouze spodní

stavba a s realizací nadzemní části se započne opět na jaře tak, aby na Velikonoce mohla být otevřeno přízemí. Dokončení celého objektu se plánuje na 1. září 1931.²⁷⁹ Firma vyšla zvědavcům plně vstříc a do ohrazení staveniště vkomponovala velká prosklená okna a šest výkladních skříní se vzorky zimní obuvi. Zbytek plochy hrazení pak pokrývaly reklamní plakáty. S výrobou a zarážením pilotů se začalo 15. listopadu pod dozorem inženýra. Fischla a pana Steina ze stavebního oddělení. Kromě nich se na stavbě pohybovali ještě dva dílovedoucí, tři montéři a třicet dalších pracovníků.

Nepřízeň počasí v podobě vleklých lijáků způsobila sesuvy půdy a zdržela tak rovněž stavební práce, které pak byly doháněny nočními směňami.²⁸⁰ Původní piloty o délce 10 m a průměru 30, resp. 36 cm, byly zmenšeny o 2 m, protože se v hloubce osmi metrů pod úrovní stavební jámy nacházely pevné vrstvy, které zarážení delších pilotů ztěžovaly. Při frekvenci zhruba deseti zarážených pilotů denně, měl být jejich celkový počet o 206 kusech zarážen do konce roku 1930. Právě v tom okamžiku však byly práce stavebním úřadem zastaveny, dokud se nerozhodne o definitivním provedení základů. Jako formální důvod posloužila absence kompletních statických výpočtů, reálné však byly obavy úředníků o výškovou stavbu na nejistém podloží. Strany se dohodly na vyřešení sporu prostřednictvím posudků jmenovaných znalců. Baťa najal profesora pražské techniky, město profesora techniky brněnské.²⁸¹

Původní plán na založení stavby na desce, vytvořené zkameněním šterkové vrstvy v půdě, byl opuštěn, protože se ukázalo, že vrstva je značně nestejněměrná a někde docela schází.²⁸² V lednu 1931 nastaly velké mrazy, ale stavba v Brně pokračovala zkušebními vrty do půdy²⁸³ a základ byl kvůli vyjádření znalců stavebního úřadu změněn. Původní rošt nahradila kombinace pilotů a železobetonové základové desky tlusté 65 cm, vyztužené až

metr silnými pásy ve zhruba šesti metrových intervalech pod celou délkou stavby. Cílem byl rozklad váhy horní stavby do větší plochy a zabránění sesedání základů. Počet pilotů se tím zvýšil na 243 a realizace se prodloužila do 1. února 1931. Následovalo betonování desky, která měla začínat 6 m pod úrovní povrchu. Celý průběh stavby natáčel brněnský Terrafilm.²⁸⁴

V lednu se ovšem o stavbě mrakodrapu velmi kriticky vyjádřil předseda státní regulační komise pražské, přičemž argumentoval názory Le Corbusiera, který „*připouští mrakodrapy jen tehdy, jsou-li několik set metrů od sebe vzdáleny a spojeny třídami aspoň sto metrů širokými.*“ Redakce trefně poznamenává, že taková situace v evropských městech sotva nastane. Brňané jsou stavbou naopak nadšeni, ačkoli je zajímá více obsah domu než jeho vzhled. Průběh stavby byl vděčnou podívanou, která však údajně bránila provozu dopravy, a proto musela být „výkladní okna“ v hrazení staveniště zabeďněna. Výsledkem samozřejmě bylo mnohem nebezpečnější přelézání ohrady. „*Městská rada to nyní u veřejnosti zase jednou prohrála.*“²⁸⁵ Dne 7. února byly formality po třech letech jednání konečně vyřízeny a Baťa chtěl dostát slibu, že „*dá Brnu něco, co jiné město v republice nemá.*“²⁸⁶

Všeobecné nadšení z „*velkorysého počinu hospodářského dobyvatele*“ kritizuje brněnský *Index*, jenž považuje umístění mrakodrapu do úzkých uliček, s již tak obtížnou dopravní situací, za naprostý urbanistický nesmysl. Vadí mu též zastínění okolních budov i komplikace způsobené davem „*sta a snad tisíců zaměstnanců*“. Megalomanský počín prý je především reklamou ve stylu „*my na to máme*“ a nemá žádné praktické opodstatnění, protože firmě by pro provoz obchodního domu stačil objekt mnohem menší. Hned následující článek však podává informaci o zastavení

stavby kvůli špatné nosnosti základů.²⁸⁷ *Moravské slovo* by rádo, aby Tomáš Baťa konečně spravil fádňi siluetu města Brna.²⁸⁸

Na schůzi konané 20. března²⁸⁹ schválila městská rada detailní plány a statistické výpočty, které přezkoumal stavební úřad i odborník, prof. Hawránek. Městská rada však dál trvá na veřejném průchodu.²⁹⁰ V červnu však byla stavba ve výšce 2. patra opět zastavena, kvůli přezkoušení statických výpočtů. Odborníci poté požádali o snížení stavby alespoň o pět pater.²⁹¹ V tisku se také na jaře objevuje zpráva, že Tomáš Baťa mrakodrap postaví, i kdyby měl nechat dosavadní pilíře strhnout a postavit je znovu. V jistých kruzích se prý již od podzimu šíří zprávy o tom, že mrakodrap uskutečněn nebude. Redakce „*prapodivné důvody*“ těchto lidí kritizuje, protože Baťova budova by přispěla „*k zajímavým moderním stavbám v Brně*“.²⁹² Dne 2. června se mělo rozhodnout o změnách konstrukce, přičemž se nabízela možnost zesílení železobetonových sloupů, snížení počtu pater nebo použití oceli. Tomáš Baťa však prodělal operaci, kvůli níž nemohl do Brna přijet.²⁹³

Dle *Pozoru* Baťa stále trvá na původní výšce stavby, a proto předloží městské radě nové plány, které, pokud budou přijaty, dosavadní konstrukci zbourá.²⁹⁴ Rovněž *Pražský list* oznámil stržení dosavadních sloupů. List sám se stavbou souhlasí, avšak zvolené místo považuje za příliš stěsnané, a tudíž nevhodné. Na radnici prý byl o stavbu sveden rovněž tuhý stranický boj, protože si Baťa zapomněl naklonit jisté důležité osoby. Kritizuje náhlé přerušení stavby navzdory znaleckým posudkům a tvrdí, že na brněnské poměry je i Baťa krátký, což prý nikoho nepřekvapí.²⁹⁵

Dne 19. června přináší *Ruch* zprávu o tom, že se přece jen bude stavět mrakodrap, avšak dosavadní stavba s poměrně slabým sloupovím se musí strhnout a vypracovat nový projekt.²⁹⁶ *Moravské slovo* naopak tvrdí, že stavba sice pokračuje, ale pouze do výše

osmého patra, které regulační komise povolila. S vyšší konstrukcí se musí počkat na výsledky odborného přezkoušení.²⁹⁷ Již 25. června 1931 však proti konstrukci až do 7. etáže není námitek, další stavba (a zejména stropy) mohou být provedeny až po úpravě plánů prof. Hawránkem a schválení městské rady. Koncem června přináší *České slovo* zprávu, že byl projekt mrakodrapu opuštěn a postaveno bude pouze 8 etáží.²⁹⁸ Olomoucký *Pozor* však píše, že Baťa předložil nové plány na 23 pater s lehčí konstrukcí, kterou základy unesou.²⁹⁹ Ještě koncem července se Baťa pokoušel prosadit zvýšení z osmi na 11 pater,³⁰⁰ ale neuspěl. O měsíc později již kostra o sedmi nadzemních podlažích stála a do konce listopadu měla být „oděna železem a sklem“, aby se stihl vánoční prodej.³⁰¹

Počátkem září tisk konečně přináší zprávu, že stavební úřad nepovolí budovu vyšší než osm pater, kvůli obavám z přílišného zatížení pilotů v nedostatečně pevné půdě.³⁰² Koncem měsíce ještě *Moravské slovo* poněkud nostalgicky vzpomíná, jak by byl „hezký a elegantní, kdyby byl postaven podle původního návrhu“ - tedy se zeměkoulí na vrcholu okrouhlé věže.³⁰³

Přestěhování části prodejny z paláce Morava do přízemí novostavby nastalo 12. prosince 1931. Nově instalované, plně osvětlené výklady ze všech stran objektu doslova nadchly davy přihlížejících. Stavba zabírala plochu 700 m² a tyčila se do výše 30 m. Obsahovala celkem 8 etáží, z nichž přízemí je již dokončeno, a ostatní se zařizují. Xylolitové podlahy pokrývají koberce, opaxitové parapety umožňují prosvícení a logo Baťa na vrcholu budovy lemuje neon. Časopis *Zlín* zdůrazňuje užití inovativních ocelových vložek, které umožní vložení štíhlých sloupů o průměru 70 cm.³⁰⁴

Výsledná stavba tedy tvoří torzo smělých plánů, které se neustále měnily a vylepšovaly. Tomáši Baťovi došla trpělivost, když po mnoha měsíčním schvalovacím martyriu nakonec nechal stát jen

osm etáží zamýšleného mrakodrapu. Architektonická kvalita, daná skvělým školením Vladimíra Karfíka i jeho přizpůsobivostí baťovským nárokům, se výrazně projevila. Odlehčená železobetonová stavba, lesknoucí se zrcadlovými skly oken, nastavila moravské metropoli zcela nové měřítko. Nejenže kompozičně dotvořila plochu náměstí, ale též efektivně využila prostor. Funkčnost a variabilita interiérů patřila mezi základní požadavky Baťovy standardizace prodejen a právě tato univerzálnost a nadčasovost se u brněnského domu služby nejvíce cenila. Jednoduchý rastr průhledných a mléčně bílých pásů nejlépe vynikl při nočním osvětlení a zároveň dával řád všudypřítomné reklamě. Bohužel, později se poměrně často stávalo, že i ručně psané nápisy různých velikostí a stylů přeplnily okna a výsledný dojem z architektury již zcela zanikl v moři inzerce.³⁰⁵ Také značně velkorysé užití skleněných ploch se v budoucnu uplatnilo jen málokde.

Dům je opatřen klimatizací i plně vybaven telefonními linkami a ústřednou pro spojení s centrálou. Pasáž prochází celou délkou přízemí a speciální kyvadlové dveře do ní vedoucí mají zvláštní zachycovací systém. K dopravě do horních podlaží slouží schodiště a dva výtahy pro celkový počet 24 osob, s rychlostí 1,5 m/s.³⁰⁶ Polovinu čtvrté etáže vyplnily pedikúrní kabiny v moderním stylu, v nichž se sedadla zákazníků samozřejmě otáčela k oknům.³⁰⁷ V dubnu 1932 provedl Jan A. Baťa kontrolu v domě služby a poukázal zejména na vytváření *polooddělení* s vlastními řadami křesel, která slouží určitému druhu zákazníků. V oddělení pánské obuvi proto stojí rolnická křesla přímo naproti vystaveným gumovým holinkám, kanadám či obuvi do pole. Nezbytná jsou přiléhavá hesla a cenovky. Rovněž doplňky musí odpovídat nabízenému zboží, proto se hodí levné ponožky a tukové krémy. Šéf také zjistil

trestuhodnou nedbalost v evidenci obuvi a velké množství nedoprodaného a poškozeného zboží.³⁰⁸

Zpravodaj vyzdvihuje „*krásný skleněný palác, pravý div obchodní architektury*“, který je ve srovnání se zkušebním počinem pražským pravým mistrovským dílem. Moravská obsluha je však chladná a málo aktivní, zákazníka při vstupu „*ovane sibiřská zima, zatímco v Praze dýchá z každého koutu italské teplo*“. Ticho v sálech prý může konkurovat i zemskému museu.³⁰⁹ Krása prostředí tedy nebyla nejdůležitější, kvalitní služby stály vždy na prvním místě. V říjnu 1933 pronajal Jan A. Baťa pátou etáž oděvní firmě Nehera, aby obuvnickou službu doplnil kompletním servisem. Firma se uvedla na módní přehlídce, konané v rámci počínající zimní sezóny.³¹⁰ V červnu 1933 byl na čtená přání zřízen v celé jedné etáži bufet, otevřený od 7:30 až do zavírací hodiny obchodního domu.³¹¹ Kvůli zvýšené návštěvnosti i skladům plným látek se musela zpřísnit protipožární opatření na hlavním schodišti instalací ohnivzdorného skla.³¹² O rok později byli stavbou nadšeni vedoucí prodeje zahraničních sesterských společností zlínských závodů, přičemž ocenili zejména moderní výklady a celkové uspořádání prodejen.³¹³

Koncem roku 1934 spadl na ulici obrovský reklamní strom, když se přetrhla lana při jeho odklizení. Akci sledovalo asi 300 diváků, ale poutač se zachytil o tramvajové vedení, takže nikdo nebyl zraněn.³¹⁴ V roce 1936 připravoval Kašpárek každý týden zábavný program pro děti,³¹⁵ na střeše domu byla instalována obrovská noha jako reklama na polopunčochy, s velikostí boty 500.³¹⁶ Zanedlouho ji vystřídala podobizna Edvarda Beneše o rozměrech 8 x 12 m, instalovaná na hlavní průčelí u příležitosti prezidentovy návštěvy Brna.³¹⁷

Již během roku 1935 se však Jan A. Baťa zabýval myšlenkou na úpravu budovy. Výtahy a schodiště chtěl přesunout do širokého

čela domu v Anenské ulici a objekt spojit s protějším domem v úrovni 2. poschodí.³¹⁸ Nakonec se rozhodlo o navýšení stavby stávající. V únoru 1937 městská rada povolila přístavbu 7. patra,³¹⁹ ačkoli zejména německá reálka, sídlící v sousedním domě, protestovala proti zhoršení světelných podmínek v učebnách.³²⁰ V roce 1937 proběhly rozsáhlé úpravy objektu. Přístavba dalšího patra byla technicky náročná, kvůli zachování světelných podmínek okolních domů navíc neslo obklad z reflexních skleněných desek.³²¹ Také se instaloval nový výtah a jeden starý i s překážejícím schodištěm musel ustoupit stranou, protože tříštil obchodně cennou plochu přízemí.³²² V první etáži se nacházel prodej pneu a Zlinolitu, ve druhé dětské oddělení a hračky, ve třetí dámská obuv, ve čtvrté luxusní dámská obuv, v páté reprezentační prodejna oděvní firmy Nehera, šestá etáž byla vyhrazena pánské obuvi a kanceláři obchodvedoucího Tichého, v sedmé etáži sídlila správkárna a jídelna personálu, v osmé bufet pana Konečného. Nové deváté podlaží vyplnily byty zaměstnanců. Pedikúry se nacházely v třetím, čtvrtém i šestém podlaží.³²³

V září 1937 odchází vedoucí Rekořík do Prahy³²⁴ a na jeho místo nastupuje Ladislav Tichý,³²⁵ který stejně jako v předchozích působištích, pozvedá úroveň domu služby a brněnské výklady od této chvíle vítězí ve všech aranžérských soutěžích.³²⁶ Přesto Jan A. Baťa při kontrole zjistil všelijaké nedostatky v podobě otlučené zdi okolo schodiště, popraskaných stropů nebo potečené šachty výtahu. Vše ale opravoval pan Slováček, který prováděl stavební úpravy objektu, a ty ještě byly v záruce.³²⁷ Nejspíš na jaře 1939 zřídilo prodejní oddělení z iniciativy Ladislava Tichého letní tábor u vody v Brně – Komíně, tedy tři chaty, hřiště, jídelnu a prostor k postavení stanů. Pro letní či víkendové rekreace byl hojně využíván.³²⁸

Další úpravy budovy se prováděly až v souvislosti s válečnými škodami, šlo tedy zejména o nahrazení skleněných výplní a obkladů. Zásadní vliv na současný vzhled objektu ovšem měla rekonstrukce v letech 1964 – 1966, která zcela změnila původní charakter stavby. Na novodobou rekonstrukci se stále čeká, a rozhodnutí záleží na současném majiteli objektu.³²⁹

9.4 OSTRAVA – MASARYKOVO NÁMĚSTÍ

Již na podzim 1929 Tomáš Baťa zakoupil za 1,3 milionu Kč dům vedle svého nárožního objektu v Ostravě, kde příští rok zamýšlí postavit nový moderní palác, mimo jiné i s knihovnou a čítárnou.³³⁰ V červenci 1930 letěl člen stavebního oddělení pan Voleš do Ostravy, aby tamního vedoucího informoval o šéfově rozhodnutí, co nejdříve postavit v Ostravě dům služby. Letadlo však nemohlo přistát na letišti v Kunčicích kvůli překážejícím mandelům obilí, a tak vzalo za vděk loukou poblíž nedalekého mlýna. Lidé z okolních vesnic však manévr považovali za nouzové přistání a kolem stroje se tak seběhl dav obyvatel, což ovšem znamenalo výbornou reklamu.³³¹ Dne 10. července 1930 proběhlo komisioní řízení o demolici stávajícího objektu,³³² která byla za určitých podmínek povolena, avšak pravděpodobně se pozdržela o několik týdnů či měsíců, protože firma v té době vyřizovala i další povolení, například odchylky od platného stavebního řádu, zřízení správkáren apod. – nejspíše také měnila původní projekt dle aktuální situace. Na podzim však již bourání muselo být započato, protože stavební úřad koncem listopadu kritizuje jeho zastavení kvůli nebezpečí zřícení dosud stojících součástí objektu a zároveň prodlužování dopravních omezení v místě demolice.³³³ Ačkoli dochované plány z léta 1930 ukazují pravoúhlý typ stavby, v prosinci byl v domě služby na Václavském náměstí v Praze vystaven odlišný projekt nového domu pro Moravskou Ostravu. Vypracovali jej pražští architekti František Stalmach a Jan Svoboda a provedli v ateliéru Vančura a Kasa.³³⁴ Možná jde o „původní projekt, který byl značně větší, ale firmě se nepodařilo získat potřebné stavební plochy“, jak uvádí dobový tisk. Proces demolice se tak příliš nezrychlil, protože bourání se dokončovalo teprve začátkem května 1931. Stavbu nového

pětipatrového paláce realizovala ostravská firma Artur Rozhon a měla být dokončena do 18. září.³³⁵

V červenci 1931 otiskl *Zpravodaj* model novostavby domu služby, který svými dvěma trakty kopíroval nároží ulice. Zvýšené přízemí po celé délce obklopují prosklené výklady, čtyři pásy hustě naskládaných vysokých obdélných oken v horizontální rovině střídají opaxitové linie.³³⁶ Model ze srpnového čísla *Zpravodaje* se však shoduje s tím, který byl k vidění v Praze. S červencovou verzí se shoduje v řešení zadní části traktu vedoucího Těšínskou ulicí, avšak nárožní část obrácená k náměstí, je oblá a místo pásu oken je celá fasáda jakoby z jednoho kusu skla, které dělí pouze železobetonová konstrukce, jejíž horizontální průběh je silnější a z pohledové strany patrně krytý opaxitem. Parapety vyzdívány nejsou a sklo tak ukazuje téměř celou výšku podlaží.³³⁷ Toto řešení velmi připomíná spodních šest podlaží obchodního domu v Liberci a potvrzuje výše zmíněná slova architekta Karfíka.³³⁸ Popisek uvádí, že objekt má bytové prostory (přístupné zvláštním schodištěm) poskytovat pouze dočasně, přičemž se již počítá s vybouráním příček svobodáren, kanceláří a zaměstnaneckých bytů, aby stavba mohla sloužit výhradně obchodním účelům. V suterénu se nachází rychlosprávkárna, šatny, toalety, ústřední topení, klimatizace a sklad. V přízemí a v prvním patře pak prodejny, ve zbylých podlažích pedikúra, správkaárna, bufet a jídelna pro personál.³³⁹

V červenci 1931 už byla stavba v plném proudu a redaktoři *Ducha času* si jen postěžovali, že na ostravském terénu nelze stavět tak vysoké stavby jako v Praze nebo v Brně.³⁴⁰ Fasáda obchodního domu došla změny ještě v listopadu 1931, když do rámců oken přibýly vodorovné příčky, které sklo rozčlenily do kostek.³⁴¹ Toto řešení připomíná např. dům služby v Praze – Žižkově a Nuslích nebo v Teplicích – Šanově. Původní pásové řešení oken se blížilo spíše

paláci v Brně – Koblížné ulici. Dům byl dokončen 21. listopadu 1931. V přízemí se nacházela dámská obuv, v prvním patře oddělení pánské a dětské a ortopedická poradna. Ve druhém patře sídlila správkárna, ve třetím a čtvrtém pak byty zaměstnanců, svobodárna, koupelny a společná jídelna, tedy ubytování pro asi 45 osob. Suterén byl vyhrazen vyřazené obuvi. Nový palác změnil tvářnost celého okolí a *Duch času* doufá, že zastaralé stavby zmizí a Masarykovo náměstí konečně dostane městskou podobu.³⁴²

Asi o půl roku později, v sobotu odpoledne dne 29. června 1932, navštívil prodejnu při běžné kontrole Tomáš Baťa. Probíhal právě odprodej letní kolekce, takže obchod všech etáží běžel na plné obrátky. Šéf ihned přiložil ruku k dílu, což neudivilo prodavače, ale o to víc zaujalo všechny zákazníky. Vedoucí Robert Pekárek byl pochválen a přitom netušil, že vidí šéfa naposledy.³⁴³ Obchod se však nezastavil ani s proměnou vedení firmy a ostravský dům služby získával na popularitě. V prosinci 1934 například uveřejnil časopis *Die Woche des Kaufmannes* fotografii ostravského Masarykova náměstí s dvojicí obchodních domů Baťa a Bruna. Výherní otázka zněla: „Kdo koho kopíruje?“³⁴⁴ V únoru 1935 žádal vedoucí o povolení ke zřízení firemního bufetu,³⁴⁵ jehož servis a ceny už byly v Praze a Brně dobře známé. Zákazníky lákaly i speciální akce, v březnu 1936 se například konala módní přehlídka, které se účastnily též firmy Rolný, Klamentová, aj. Podávala se káva a hrál orchestr.³⁴⁶ V srpnu 1937 pak Ostrava doslova žila příjezdem prezidenta Beneše. Obchodní dům pro tu příležitost rozprostřel přes fasádu obrovský portrét,³⁴⁷ jaký byl k vidění i v Brně. Asi ne náhodou dosáhl vedoucí obchodního domu Parák v roce 1938 nejlepšího výsledku za uplynulý semestr (111%).³⁴⁸ *Zpravodaj* z roku 1940 totiž představuje jeho podnikavou manželku, která i v zakouřené Ostravě dokáže udržet celý dům v perfektní čistotě a o zaměstnance se stará

jako o vlastní rodinu.³⁴⁹ V době počínajícího nedostatku kůže i kaučuku firma Baťa rozšiřovala své kolekce dřevěné obuvi, jež se stala velkým hitem v celé republice.³⁵⁰ Zlaté časy odbytu však pomalu končily. Ještě v březnu roku 1946 se v obchodním domě zpívalo, když si zaměstnanci zvolili závodní výbor s panem Grimbaumem v čele a s chutí začali pracovat na poválečné obnově.³⁵¹

Rozsáhlé obnovy se obchodní dům dočkal až v roce 1968, kdy byl vyměněn obvodový plášť a provedeny některé vnitřní úpravy, ale kompletní rekonstrukce spadá až do let 1980 – 1985. Velká přístavba totiž zásadně změnila vnější vzhled budovy i její vnitřní uspořádání.³⁵² Novodobou modernizaci inicioval Tomáš J. Baťa až v polovině devadesátých let a přizval si firmu Arko design Olomouc. Náročná rekonstrukce si ovšem žádala značné finanční prostředky, a proto k ní bylo přistoupeno až v roce 2002.³⁵³

9.5 MARIÁNSKÉ LÁZNĚ – HLAVNÍ TRÍDA

Dne 15. dubna roku 1930 otevřela firma Baťa prodejnu v hotelu „*Neu Klinger*“, přičemž počátkem roku následujícího chce zřídit svůj dům služby místo paláce „*Venedig*“, čímž se městu konečně dostane „*laciného a dobrého nákupního pramene obuvi*“.³⁵⁴ Tomáš Baťa dům koupil od obchodníka Löbnera za 1,7 milionu Kč³⁵⁵ a již v červnu 1930 je mu povoleno přenést reklamní štít z domu „*Neu Klinger*“ na dům „*Venedig*“.³⁵⁶ Do novostavby chce firma investovat asi 2 miliony korun.³⁵⁷ Stavební povolení firma obdržela již 27. 6. 1930, ale patrně proběhlo několik změn či zdržení a k realizaci se přikročilo až na podzim.³⁵⁸ Stavbu prováděla firma Karel Gut z Mariánských Lázní, a sice s použitím metody elektrotavitelného cementu.³⁵⁹

Bourací práce začaly 25. listopadu a již 10. prosince skončily.³⁶⁰ Dne 3. prosince ovšem firma Baťa zaslala stavebnímu úřadu zprávu, že původní projekt budoucí novostavby opustila a brzy předloží návrh nový.³⁶¹ V tisku se objevila zpráva, že se bude jednat o stavbu „*majestátního domu služby, podobného jako v Karlových Varech*“.³⁶² Plány na stavbu však dosud zveřejněny nebyly a objevují se i pochybnosti, že městská rada moderní styl z betonu a skla nepřijme.³⁶³ Nový projekt odeslala firma Baťa 30. ledna 1931.³⁶⁴ Na pohledech fasád je jako navrhovatel podepsán architekt Karfík. Poté se konala dvě komisní šetření a při druhém z nich, provedeném 5. února 1931, byly plány přijaty. Již v polovině měsíce se ale vyskytly námitky ze strany města ohledně zakládání stavby, vzhledu fasády apod. Spor vyřešilo až usnesení okresního úřadu, které dalo za pravdu firmě Baťa.³⁶⁵ Začátkem března 1931 se již kopaly základy a *Chebské hlasy* si postěžovaly, že veškerý rámus ohledně stavby

utichl, protože: „*Proti Baťovi je těžko bojovat. On moc dobře platí a to táhne.*“³⁶⁶

Ač se na jaře 1931 stavělo za průměrné teploty 10-15°C, dosáhli dělníci rekordního času. K zabetonování jedné etáže jim postačily 4 dny. Stavělo se i v mrazu a vánici, a to díky speciálnímu elektricky tavenému cementu, který tvrdne během 24 hodin a poté jej lze odbednit. Celá betonová kostra tak stála během jednoho měsíce.³⁶⁷ Podle *Zlína* z konce dubna 1931 měla být stavba dokončena do 1. května,³⁶⁸ kdy začíná lázeňská sezóna a realizace vnější konstrukce podléhá vysoké pokutě. Povolení k užívání stavby bylo vydáno 29. května 1931.³⁶⁹ Třípatrová budova je podsklepena jen z části, přičemž suterén zahrnuje sklad, kotelnu ústředního topení, transformátor a strojovnu výtahu. Přízemí kompletně vyplňuje prodejna dámské i pánské obuvi, která se v prvním patře dělí o prostor s pedikúrou. Ve druhém patře se nachází správkárna a svobodárna pro muže, ve třetím patře pak dva byty a svobodárna pro ženy. Celým objektem prochází schodiště a výtah. Fasádu mělo krýt zrcadlové a polozrcadlové sklo, v noci pak ozářené světly a firemní logo lemováno zeleným neonem. Koncem června přináší *Zpravodaj* fotografii osvětleného výkladu s působivým obloukovitým pohledem, který výrazně akcentuje nároží.³⁷⁰

Projekt architekta Karfíka pro dům služby v Mariánských lázních z ledna roku 1931 nápadně připomíná řešení stavby v Kroměříži. Zakulacené nároží čtyřpodlažního objektu, zasazení do svažitého terénu, či užití pásových oken, rozdělených pilíři na tři skupiny, je přímo charakteristické. Obě stavby vznikaly v téže době, avšak na různých parcelách. Západočeská realizace symetricky objímá nároží, moravská je prodloužena zadním traktem. Rozdíl lze najít v řešení oken prvního patra, které (alespoň v bočních fasádách) připomíná dům na Václavském náměstí. Velké skleněné čtvercové

plochy stylově naznačují využití interiéru jako prodejní místnosti, zatímco drobnější dělení oken napovídá spíše obytnou funkci. To potvrzují i projekty domu služby v Moravské Ostravě. Přesto lze shodu mezi oběma plány považovat za významný příklad práce stavebního oddělení firmy Baťa a také napomůže k bližšímu určení autorství obou domů.

Přístavba s dílnou ve dvoře nebyla v roce 1935 povolena, ale skleněný přístavek, přiléhající ke stavbě, se své realizace koncem listopadu 1936 dočkal.³⁷¹ V červenci příštího roku žádá firma Baťa o úpravu průčelí a instalaci osvětlené plachtové reklamy na 4 – 6 týdnů.³⁷² Zásadní proměna fasády, úprava portálu a především výměna oken a změna jejich členění nastala po schválení záměru v dubnu 1948.³⁷³ Z pásu se vydělila klasická svisle dělená obdélná okna s poutcem v horní části. Některé další úpravy pak proběhly v roce 1963, ale rekonstrukce objektu nastala až v letech 1971 - 1972.³⁷⁴ Novodobá rekonstrukce proběhla v roce 1993 a současný stav interiéru pochází z roku 2004.³⁷⁵

9.6 KROMĚŘÍŽ – VELKÉ NÁMĚSTÍ

Již v lednu 1930 se v tisku objevuje zpráva, že Tomáš Baťa pořídil rohový dům s Brandovou kavárnou za 800 000 Kč,³⁷⁶ na jehož místě chce postavit „*velký obchodní palác, který bude okrasou města*“.³⁷⁷ Plány domu vypracoval architekt Gahura a stavět se mělo začít na jaře.³⁷⁸ Soudní usnesení z 8. března 1930 pak potvrzuje koupi domu čp. 107 od kavárníka Emila Branda za 650 000 Kč.³⁷⁹ Dle původního záměru se s umístěním kavárny počítalo i v novém objektu. Moderně vybavená kavárna s čítárnou, společenským a kulečnickovým sálem byla určena především studujícím. V souladu s baťovskou ideou by se netrpělo kouření a podávaly se pouze nealkoholické nápoje.³⁸⁰

Žádost o povolení stavby předložila firma Baťa až 15. května 1930, přičemž statický výpočet měla dodat později. Již 20. května městská rada stržení staré budovy a výstavbu nového objektu povolila. Třípatrová budova ze železobetonu obložená sklem ve svém přízemí hostila rozsáhlou prodejnu a v zadní části traktu ve Vodní ulici (původně ulice Staňkova) pak pedikúru. Sklepy se nacházely pouze ve střední části parcely a vyplnila je kotelna, šatny a toalety, takže správkárna byla situována do prvního patra. Kromě ní se v podlaží nacházel byt vedoucího, společná kuchyně a jídelna. Druhé patro vyplnil opět byt a svobodárna mužů, v posledním, třetím patře, se ubytovaly ženy. Bytové prostory tak dostaly přednost před kavárnou, kterých v té době ostatně bylo ve městě hned několik.

Zdržení ovšem způsobili dosavadní nájemci budovy, kteří požadovali opravdu vysoké odstupné a stavbě údajně chtěli zamezit i zdoluhavým soudním řízením. Tisk kritizuje „*tvrdošijnost jednotlivců*“ které by si měly povšimnout úřady a zakročit „*ve prospěch celku*“.³⁸¹ Zdá se, že se proti stavbě obchodního domu

nestavěli ani živnostníci. Grémium obchodníků města Kroměříže pouze žádá, aby provedení bouracích prací proběhlo co nejrychleji, a práce tak neomezovaly jejich živnost.³⁸² Na dotaz Památkového úřadu v Brně pak starosta vysvětluje, že starý nárožní dům svým arkýřem brání dopravě i pohybu lidí ve značně frekventovaném místě, které je jedinou spojnici náměstí s nádražím. Technický stav budovy také není ideální, protože základy promokají a již musely být zpevňovány. Navrhovaná výška vyhovuje výraznému spádu náměstí, jehož linii vyrovnává. Původní budova bude před stržením pečlivě dokumentována a případné pevné architektonické detaily uloženy v muzeu.³⁸³ Pozitivní stanovisko jistě motivoval i očekávaný finanční přínos městu.³⁸⁴ Sousedé proti stavbě námitek nemají, ale žádají napravení škod (trhliny ve zdivu) či ohrazení dvora v průběhu stavebních prací.³⁸⁵

Některé změny v dokumentaci však proběhly, protože v červenci již byly technickou kanceláří firmy Baťa vypracovány opravené plány a ty následně schváleny.³⁸⁶ Vybourání původní zástavby mělo být dokončeno ještě v témže měsíci, aby nový dům zachytil nástup podzimní kolekce.³⁸⁷ Vyklizení Brandovy kavárny proběhlo velmi rychle, ale poté nastalo více než měsíční zdržení dané Památkovým úřadem, který chtěl zachovat fresky z interiéru.³⁸⁸ Bourat se konečně začalo v září, takže zavedením nočních směn³⁸⁹ mohla být stavba koncem října dokončena „*podle způsobu a vzoru prodejny pražské*“.³⁹⁰ Suť se ihned odvážela, což obyvatelé kvitovali s povděkem.³⁹¹

V říjnu však Tomáš Baťa jedná s majitelem vedlejšího domu na Masarykově náměstí o koupi domu a tisk předvídá, že finanční dohoda bude přijata. Tím by se celý projekt změnil a „*palác nabyl by rozměrů obchodního domu velkoměsta*“.³⁹² Zvětšení prostor ovšem znamenalo rozšíření nabídky zboží o sortiment obchodního domu se

smíšeným zbožím, což mezi obyvatele města zaselo neklid, protože Baťovy ceny by drobné živnostníky v době krize zlikvidovaly.³⁹³ Sousední objekt nakonec připojen nebyl, nepodařilo se mi ale zjistit, z jakých důvodů.

Stavbu vedl „nejlacnější uchazeč“, kroměřížský stavitel Josef Zapletal.³⁹⁴ Betonářské práce, včetně položení střechy, skončily do konce roku 1930.³⁹⁵ Vyzdívky mezipater však zdrželo vydatné sněžení, takže se čekalo na oblevu.³⁹⁶ Poté práce dostaly rychlý spád a již začátkem března byl dům kompletně zasklen a nainstalovány reflektory. Obyvatelé města se zájmem sledovali rámování výkladních skříní i pokládku gumových podlah, která tak byla skrze skleněné výlohy nejlépe vidět „za večerní promenády“.³⁹⁷ V celém objektu se nacházelo asi 800 osvětlovacích těles.³⁹⁸ Dokončovaly se vnitřní úpravy a již 17. března městská rada povolila užívání přízemní prodejny,³⁹⁹ prý nejmodernější ve městě, která návštěvníky překvapila svou účelností.⁴⁰⁰ Již v dubnu se dostavily následky – zanikly tři obuvnické dílny, které svými „pochtivě ručně dělanými“ výrobky nemohly s levnou tovární výrobou soutěžit.⁴⁰¹ Tato událost pravděpodobně znepokojila živnostníky, kteří se, po dokončení stavby koncem května, bránili zřízení obchodního domu.⁴⁰² Neuspěli a komise budovu 4. srpna 1931 zkolaudovala.⁴⁰³

Objekt kroměřížského domu služby na sebe upozorňuje především svým elegantně zaobleným nárožím. Celé přízemí obkružují výkladní skříně, fronta obrácená k náměstí pak disponuje třemi dalšími patry. Zadní část budovy ve Vodní ulici je ovšem o patro nižší, aby lépe splynula s navazujícím blokem domů. Palác „podle pražského vzoru“ skutečně charakterizují velké plochy skla, užitá také v horních podlažích, na rozdíl od Václavského náměstí jsou však okna dělená subtilními svislými rámy a tvoří pěti- až šestidílné pásy, oddělené betonovými pilíři. Projekt je v zásadě velmi

jednoduchý a jeho fasáda svou prostou rytmičností dobře zapadá do historického prostředí náměstí. Nepokouší se okolní domy kopírovat, svou hladkostí a leskem na sebe naopak upozorňuje, avšak podle mého názoru poměrně nenápadně a nenásilně. Autorství stavby je nejasné, přestože se na dochovaných plánech z dubna 1930 objevuje vícero jmen. Žádné z nich se však nezdá příliš pravděpodobným a nesplňuje také představy o kvalitním architektovi. Zmínka o účasti Františka L. Gahury je jistě zajímavá, a ačkoli se pravděpodobně týkala jen původní verze projektu, myslím si, že jeho konzultace byly stavebním oddělením firmy Baťa hojně využívány i později. Ze svých studií i praxe měl konečně se zasazením moderní funkcionalistické architektury do historických měst bohaté zkušenosti. Dalším kandidátem může být Vladimír Karfík, jehož účast na velmi podobném projektu domu služby v Karlových Varech byla zmíněna výše.

V září 1931 se všechny výklady přes noc kompletně proměnily a začaly představovat nové kolekce. Do části výkladu ve Vodní ulici zasahoval nově zřízený dětský koutek, což kolemjdoucí velmi zaujalo.⁴⁰⁴ V květnu 1934 obdržela firma Baťa povolení na instalaci automatů na krémy na boty v nejdůležitějších čtvrtích města, a to za poplatek 50 Kč ročně z každého kusu.⁴⁰⁵ Obyvatelé si na ně rychle zvykli, ale stěžovali si na jejich nefunkčnost. Uličníci do nich totiž házeli různé předměty, aby dostali krabičku zdarma, což přístroje poškozovalo. Tisk prozaicky doufal, že si bezpečnostní orgány s tímto nešvarem poradí.⁴⁰⁶ O rok později si vedení obchodního domu naklonilo veřejnost tím, že místním humanitárním a charitativním organizacím nadělilo dětskou obuv.⁴⁰⁷ Zanedlouho prodejna disponovala také reprodukovanou hudbou, která propagovala sezónní výprodej a lákala tak zejména mládež.⁴⁰⁸ V červnu 1935 se provádí instalace světelné reklamy po celé hlavní

fasádě a v pásu nad hlavními obchodními místnostmi.⁴⁰⁹ V lednu 1936 se ve výlohách konala retrospektivní výstava kroměřížského fotografa Přikryla. Šlo o portréty významných návštěv, reprodukce uměleckých děl ze zámecké galerie i záběry historického města.⁴¹⁰ Vybavení prodejny v únoru 1937 obohatil nový přístroj na opravu punčoch a další k prosvěcování chodidel, aby bylo vidět, zda noha uvnitř boty dobře sedí.⁴¹¹ Správkárna obdržela nové strojní zařízení o něco později. V září 1937 nastoupil obchodvedoucí C. Nekouš,⁴¹² který začátkem února 1938 instaloval živou reklamu do výlohy ve Vodní ulici. Spočívala v praktickém provedení oprav a praní dámských i pánských punčoch.⁴¹³ V březnu 1938 městská rada schválila přístavbu prádelny a sušárny ve druhém patře budovy a adaptaci nárožního portálu. Výklady z Masarykova náměstí by se posunuly vzad a uvolnily prostor nároží, který tak zároveň odhalil jeden z pilířů. Přizpůsobení stávajících výkladů nově zapuštěným řešily skleněné oblouky. Strop kryl skleněný podhled, který měl vytvořit podloubí. Teracová dlažba pak byla srovnána s povrchem veřejného chodníku.⁴¹⁴ Plány však zřejmě realizovány nebyly.

Výraznější poškození objektu způsobilo teprve osvobození města koncem 2. světové války. Škoda byla vyčíslena v srpnu 1945 a musely se obnovit neony, sklo výkladů, reklamní logo i nátěr portálu.⁴¹⁵ Během roku 1948 se budovala nová kanalizace, úspěch ještě sklidily červencové časové výstavky, přičemž výklad obchodního domu poučoval veřejnost o možnostech využití starého papíru.⁴¹⁶ Poté však dům začal chátrat a k opravám fasády a výkladů, i k některým vnitřním zásahům, se přikročilo až v letech 1962 – 1963, podle projektu ing. Přikryla. V letech 1972 a 1973 byly vyloučeny vnitřní příčky, dlouho plánovaná rekonstrukce fasády i instalací z počátku osmdesátých let se z důvodu nedostatku výrobních kapacit prováděla až na přelomu let 1985 a 1986.

Novodobá generální oprava fasády s obnovením bílé řešené barevnosti proběhla v roce 1995 a kompletní rekonstrukci interiéru pak projektoval Atelier 91 v roce 2006.⁴¹⁷

9.7 PLZEŇ – ZBROJNICKÁ ULICE

Přízemní prostory prodejny v šestitážovém secesním domě ve Zbrojnické ulici měla firma Baťa původně pouze v nájmu. V květnu 1925 žádala o zřízení výrazné světelné reklamy, přičemž majitelka domu, Hedvika Schwarcová, neměla námitek. Ani městské radě se kupodivu dvoumetrový kulatý emblém s botou uprostřed, vyčnívající z fasády domu do ulice, nijak nepřičil. Naopak, 400 použitých žárovek mělo zároveň osvětit okolí, a tak jej rada v srpnu schválila.⁴¹⁸

V únoru 1928 již firma Baťa vystupuje v roli majitele domu a žádá o povolení adaptace portálu i domu, avšak záznamy o realizaci chybí.⁴¹⁹ Jisté však je, že pokusů o přestavbu a rozšíření objektu bylo několik. Zdlouhavý proces podávání stále nových žádostí a mnoha oprav zpravidla končil zamítavým stanoviskem, protože firma Baťa neprovedla potřebné změny. Přístavbu v prostoru dvorku město původně zamítlo kvůli nevyhovujícím podmínkám i stížnostem sousedů na nedostatek volného místa ve vnitrobloku. Konečně 2. listopadu 1929 městská rada přístavbu povolila.⁴²⁰ V rámci tohoto procesu se pravděpodobně vykonaly i některé vnitřní úpravy, jako přestavba příček, zavedení ústředního topení či změna zasazení výkladců.⁴²¹ Projektantem byl Václav Sekyra a stavbu vedl Josef Šašek. Na fotografii otištěné v květnu 1931 jsou již zřetelné nově upravené výkladní skříně. Ohýbané sklo svádí návštěvníky k zapuštěnému vstupu. Výklad ovšem není, na rozdíl od okolních domů, opatřen markýzou. Díky skříním zasunutým do stínu jí zřejmě nebylo třeba.⁴²²

Zaměstnancům sloužila ložnice, jídelna, zábavní místnost s kulečnickem, ale také zahrada s kuželnou.⁴²³ Přes stálý nedostatek prodejních a skladových prostor tak musela být nálada kolektivu a

jeho pracovní morálka přece jen dobrá, což ukazují i pozitivní výsledky prodejny. Na podzim roku 1931 chválí zákazník slečnu pokladní v pánském oddělení, která ve všeobecném shonu ukonejšila řvoucí batole, zapomenuté některou zákaznicí v přeplněné prodejně, a s dítětem v náruči následně obsluhovala zákazníky. Všichni se jako na povel utišili a pisatel si obuv (kterou vlastně nepotřeboval) nejen koupil, ale nemůže si ji vynachválit.⁴²⁴

Další pokusy o úpravy však byly opět marné. Až v únoru 1932 začaly fungovat dva výtahy,⁴²⁵ o rok později provedl plzeňský stavitel Josef Wiesner adaptaci prostoru mezi nimi pro kabinu pedikúry.⁴²⁶ Ta ovšem brzy nestačila, takže se oddělení péče o nohu v září 1934 přesunulo do adaptovaných místností až v podkroví budovy.⁴²⁷ U příležitosti návštěvy Jana A. Bati v Plzni, kam přiletěl z léčení v Karlových Varech, se tiskem šířily dohady o koupi pozemku na náměstí Republiky. Ty se však ukázaly jako mylné. Baťa si přijel prohlédnout Škodovy závody a náměstí Republiky navíc nepovažoval za vhodnou lokalitu pro svůj obchodní dům. Stísněné podmínky prodejny ve Zbrojnické ulici však mysl šéfa zaměstnávaly, takže jednal alespoň o dvoupatrové přístavbě ve dvoře.⁴²⁸

V srpnu 1936 městská rada povolila zřízení nové neonové reklamy v jasně modré barvě, která se skládala z rámování výkladu, prosvíceného loga firmy a malé výstrčky s logem, směřující do ulice.⁴²⁹ Kromě úpravy toalet⁴³⁰ byly koncem třicátých let plzeňským stavitelem Ferdinandem Koutem ještě adaptovány prostory dříve přistaveného skladiště pro správkárnu obuvi⁴³¹ a na podzim roku 1940 také oddělení správkárny punčoch.⁴³² Výraznější změnu fasády podnítilo zřízení ventilačních oken v podkroví,⁴³³ její zásadní úpravu si však vynutila až válečná poškození způsobená nálety. Musela se vyměnit skla oken, výkladů i opaxitové obložení.⁴³⁴ Rovněž nedostatek kvalifikovaných prodejců, z nichž mnozí

odcházeli do zahraničí, si vynutil uspořádání kurzu pro nové uchazeče přímo v Plzni, protože náklady na cestování do Zlína nebylo z čeho pokrýt.⁴³⁵

Dům služby Baťa v Plzni patří mezi prodejny ojedinělého vzhledu. To je způsobeno zejména tím, že nikdy nedošlo ke stržení secesního objektu a prodejna až do roku 1949 obývala adaptované prostory přízemí a prvního patra. Kromě adaptovaného parteru byly oba okenní otvory v prvním patře vyplněny jednoduchými skly v kovových rámech, dvojice oken ve druhém a třetím patře si zachovala původní ráz. Těžko říci, zda se umístění domu služby nezměnilo jen kvůli nedostatku vhodných pozemků a zatvzelenosti městské rady. O námitkách památkového úřadu jsem totiž žádné zmínky nenalezla. Provoz prodejny tak byl jistě v mnohém omezen a moderní funkcionalistické pojetí mohlo výkony domu služby pozvednout, avšak plzeňský příklad ukazuje, že i v nedokonalém příbytku značka Baťa prosperovala. Velikost horních pater pak umožnila celkem pohodlné ubytování zaměstnanců, kteří měli k dispozici i sportovní vyžití venku a pravděpodobně se cítili spokojeni. Prostory sousedního domu čp. 229 začal Dům obuvi využívat až v roce 1952.⁴³⁶

Během následujících desetiletí proběhly pouze výměny instalací a výtahů, zatímco fasáda byla zanedbávána. Kvůli havarijnímu stavu štítové zdi vydalo město v listopadu 1976 souhlas se stržením balkonu mezi prvním a druhým poschodím.⁴³⁷ Rozsáhlá stavební rekonstrukce se plánovala až koncem osmdesátých let, a to včetně přístavby na místě sousedního domu. Provedení se roku 1990 ujala firma Budimex Varšava. O čtyři roky později zadala firma Baťa studiu Arko Design Olomouc úpravy parteru a nejnověji pak upravil interiéry prodejny Atelier 91 v roce 2008.⁴³⁸

9.8 OLMOUC – RIEGROVA ULICE

V únoru 1924 se prodejně firmy Baťa konečně podařilo získat „*slušné místnosti na nejlepším místě*“ a od 1. března měl začít prodej a fungovat správčárna. Zdržení patrně zapříčinil odpor místních obuvníků.⁴³⁹ V červenci 1924 žádala filiálka o povolení k úpravě portálů.⁴⁴⁰ V půli srpna 1929 jednal Tomáš Baťa o koupi domu, v němž byla umístěna Grand kavárna, aby v přízemí zřídil svou filiálku.⁴⁴¹ Již v půli října 1929 žádal Tomáš Baťa město Olomouc o koupi domu č. 1 na Masarykově náměstí, místo něhož by postavil mrakodrap o 13 poschodích.⁴⁴² Začátkem října 1930 získala firma Baťa od J. Haase a A. Gluberové v Riegrově třídě dům, v němž má filiálku.⁴⁴³ Již koncem dubna 1930 však zakoupil jistý pan Gregor ve veřejné dražbě dům Vymětalovy velkouzenářské firmy na Masarykově náměstí a další dům v Uhelné ulici za 1,6 milionu Kč. Majitelé však tento příklep neschválili a „z volné ruky“ objekty prodali Tomáši Baťovi za 1,7 milionu Kč.⁴⁴⁴

V roce 1931 se stal prodavačem pan Ladislav Skála, jehož další kariéra u Bati byla zárná. Nakonec zakotvil jako vedoucí najímacího oddělení.⁴⁴⁵ Začátkem března 1931 se píše o tom, že firma Baťa společně s firmou Huňka zbourá své dva sousedící domy v Riegrově třídě a na jejich místě postaví skleněný palác. V přízemí má být pasáž dle pražského vzoru.⁴⁴⁶ Koncem června 1931 měl být dům vysoký 22 m, posunut asi 1,5 m zpět do nové stavební čáry a dvě vrchní poschodí mají být odsunuta zpět. Proti výšce jsou námítky, protože stavební řád nedovoluje v úzké ulici tak vysoké stavby.⁴⁴⁷ Dle článku z července 1931 bude novostavba pětipatrová, avšak poslední podlaží musí být odskočeno, aby nerušilo uliční čáru. Také budova má být zapuštěna o 2.5 m kvůli budoucímu rozšiřování ulice. Památkový úřad však protestoval, protože vzniklý roh bude

hyzdit nejen pohled na sochu sv. Trojice ale i opačným směrem. Kompromis by mělo přinést umístění výkladů.⁴⁴⁸

Koncem ledna 1932 tedy městská rada schválila „úpravu štítů a výkladů“⁴⁴⁹ v novém projektu, jenž prošel změnou kvůli přáním a směrnicím regulační komise. Nový dům má být zapuštěn dva metry dovnitř bloku a výškou dosahovat k sousední Unionbance, aby celkový ráz ulice nebyl narušen.⁴⁵⁰ Smrt Tomáše Bati však plány na stavbu pozastavila, ale ukázalo se, že „jeho dílo žije a jde kupředu“, takže Olomouc bude „obohacena moderní pěknou budovou“.⁴⁵¹ Stavební plány však nebyly schváleny, takže se Jan A. Baťa rozhodl pouze k přestavbě domu stávajícího.⁴⁵² Ačkoli v červenci firma Baťa od novostavby upustila a dům chtěla pouze adaptovat,⁴⁵³ nakonec se rozhodla pro palác s nákladem vyšším než dva miliony korun⁴⁵⁴ a koncem srpna předložila městské radě nové, „úplně odchylné“, plány.⁴⁵⁵ V srpnu 1932 se prodejna stěhovala do provizorních prostor na náměstí, které byly zbudovány během pouhých 14 dní, což vzbudilo velkou pozornost.⁴⁵⁶ Přízemní budova o rozměrech 20 x 8 m stála „v prostoru mezi sochou sv. Trojice a nástupištěm autobusů.“⁴⁵⁷ Nový palác měl být hotov již za 4 měsíce, tedy do konce roku.⁴⁵⁸ Konstruktery a inženýry dodala firma vlastní, stavbu vedl olomoucký stavitel Jaroslav Česal a zaměstnání mělo najít také 160 lidí z Olomouce a okolí.⁴⁵⁹

Náročná demolice byla provedena během pouhých 18 dnů, přičemž byl na stavbě nalezen i ostrý dělostřelecký granát.⁴⁶⁰ Nikdo nechápal, jak se tam ocitl, prý se tak zakázaného arzenálu zbavují lidé tím, že jej někde odloží.⁴⁶¹ Odvoz sutí vyřešil průjezd plynárenského domu do Vodní ulice, protože rušná a úzká ulice Riegrova to neumožnila.⁴⁶² Výkop zeminy trval 12 dní a stavba kostry sedmítážového domu dalších 25 dní, tedy do konce října 1932. Ač zahraniční deník *Svět*⁴⁶³ ještě v říjnu píše o stavbě

skleněného paláce po vzoru domů v Praze, Brně a Ostravě, původní projekt tradiční skleněné fasády byl právě v této době na žádost Státního památkového úřadu Zlínskou stavební změněn tak, že průčelí je z větší části zděné.⁴⁶⁴ Průběžná okna bez meziokenních pilířů by působila rušivě zejména v pozadí sloupu sv. Trojice. Obdiv vzbuzuje přesné plánování materiálu i prací, žádné dodatečné vysekávání do zdí či omítek.⁴⁶⁵ Během stavby se však objevovaly trhliny v domě souseda Huňky, což si vyžádalo intervenci městského úřadu. Dokončovacím pracím bylo vyhrazeno 35 dní, tedy do 12. prosince. Přízemí se tak uvedlo do provozu již v polovině prosince 1932.⁴⁶⁶ Dům si vyžádal náklady 2.8 milionu korun, zboží z provizorní prodejny bylo přestěhováno ze soboty na neděli, během dne proběhla instalace a v pondělí již nový dům služby vítal zákazníky. Přízemí tvořil jediný prostor o rozměrech 40 x 10 m bez vnitřních sloupů, jelikož se rám konstrukce kotví do nosných pilířů sousedních zdí. Velký prostor tak pojal všechna oddělení obuvi a netrpěl nedostatkem světla ani v zadní části, protože ji zastřešoval světlík. V prvním patře sídlila správkárna a ve zbylých třech patrech byty zaměstnanců a velká svobodárna. Topení bylo samozřejmě horkovzdušné a mohlo tedy v létě sloužit jako klimatizace. Dne 25. ledna byla stavba definitivně dokončena.⁴⁶⁷ Deník *Pozor* jen litoval, že se nerealizovala pasáž do Vodní ulice, která by významně ulehčila provozu na Riegrově ulici. Stavba pasáže by si totiž vyžádala i rekonstrukci sousedního domu, na což firma Baťa nepřistoupila.⁴⁶⁸

V roce 1934 se firma uchýlila ke vskutku moderní akci. Reklamní letáky nechala shodit z letadla přímo do městských ulic. Odpůrci pak žádali městskou radu, aby firmě Baťa vyměřila řádnou pokutu za údajně nejméně 300 000 shozených kusů letáků. Firma ovšem bezpečně prokázala, že pilot nemohl shodit více, jak „pouhé“

4000 letáků, za něž město požadovalo poplatek 16 Kč.⁴⁶⁹ Ve dnech 5. – 9. ledna 1934 uspořádala prodejna reklamní akci s využitím přístroje Tanagra, který pomocí čoček převádí prodejní scény konané za výlohou do projekčního okénka ve výkladu. Ohlas byl obrovský a během čtyř dnů se před výkladem vystřídaly asi čtyři tisíce lidí.⁴⁷⁰ Začátkem července se Moravský večerník zabýval humornou příhodou, když prodavač černošského původu přinutil zákaznici mluvit česky, ač by sama raději použila němčinu. Mladý muž si poté vyžádal opravu článku, když redakci vysvětlil, že je Ind a v ČSR pobývá již druhým rokem. List jeho hrdost na vlastní původ velmi ocenil a posteskl si, že málokterý Čech by udělal totéž, kdyby jej považovali za Němce.⁴⁷¹ Koncem listopadu 1935 zamítlo město Olomouc instalaci reklamních figurín do prostoru před obchodem, údajně kvůli obavám z neprůjezdnosti. Tu však neměly způsobit ani tak figuríny, jako spíše davy zvědavců.⁴⁷²

Kromě drobnějších úprav provedených do konce čtyřicátých let (zřízení správkárny, přestříkání fasády, změna příček atd.), se na potřebné opravy stále jen čekalo. Nedostatek zboží a výrobních kapacit odsunoval všechny rekonstrukce do nedohledna. Prováděly se jen nutné opravy instalací. Zásadní obnova a přestavba spadá do samotného závěru osmdesátých let, kdy byla fasáda obložena bíle natřenými hliníkovými panely. Současná úprava interiéru pochází z roku 2004.⁴⁷³

9.9 PRAHA – CELETNÁ ULICE

Výběr stavební parcely byl poněkud kuriózní. Jak píše vedoucí domu služby Václavské náměstí, L. Kostrhůn, Tomáš Baťa si jednou vypůjčil schopného prodavače, který si měl opatřit bílé manžety. Pak šéfa doprovodil na obhlídku domu v Celetné ulici s uskladněným různým zbožím, jehož odhadní cenu si měl mladík na manžety poznamenat. Po přičtení hodnoty domu Baťa celý objekt koupil.⁴⁷⁴

Již v listopadu 1932 se v tisku objevují obavy ze stavby domu „z ocele a betonu“ v historickém jádru Prahy, a sice tak, že by na pozadí „stavitelské krásy Týnského chrámu vyčuhoval moderní palác.“ Autor článku, označený pouze zkratkou „J. Vz.“ se považuje za mluvčího celé veřejnosti, když doufá, že stavbu budou konzultovat odborníci, kteří situaci vhodně vyřeší.⁴⁷⁵ Vzápětí však tisk píše o záměru firmy Baťa postavit svůj palác místo domu „U města Paříže“ – jediného památkově nechráněného objektu v ulici⁴⁷⁶ - a oceňuje „dokonalý projekt“ architekta Josefa Gočára, jenž ovšem na památkovou ochranu pamatuje, takže své dílo nezabalí pouze do skla. Demolice byla povolena koncem listopadu 1933⁴⁷⁷ a vzápětí vydáno i stavební povolení.⁴⁷⁸ Realizaci prováděla Zlínská stavební a pražský stavitel Plzák. Objekt měl 5 podlaží, jedno podzemní a čtyři nadzemní – poslední z nich navíc uskočené od uliční čáry, takže nenarušovalo světelnost ani výškovou rovinu. V březnu 1934 stavební úřad povolil zastavět loubí, ale průchod musel být zajištěn i nadále.⁴⁷⁹ Koncem května 1934 proběhla tiskem zpráva, že dělnictvo na stavbě pracuje dlouho přesčas, což je nepochopitelné už z důvodu značné nezaměstnanosti. Stavitel Plzák by to však jistě nekonal bez příkazu šéfa firmy.⁴⁸⁰ Již v září 1934 byla zprovozněna přízemní prodejna⁴⁸¹ a v říjnu firma Baťa obdržela povolení

k zavěšení neonové reklamy nad vchodem, přičemž se jako nejvhodnější jevílo klidné zelené světlo.⁴⁸²

Přízemí využije prodejna obuvi a pneu, sklep kotelna či sklady, v patře bude sídlit pedikúra, správárna obuvi a punčoch. Do horních pater se situují úřadovny a byty, v nichž později bydlelo kolem 40 zaměstnanců.⁴⁸³ V prosinci 1934 se Jan A. Baťa chtěl přesvědčit o reálném stavu objektu a zjistil, že projekt počítá se čtyřmi velikými půdami v místech, kde by mohly být pokoje. Sám si pak vyžádal kartotéku kontrolora plánů k podpisu.⁴⁸⁴ Obě průčelí Josef Gočár rozčlenil vodorovnými řadami štíhlých zdvojených oken, ve spodní části překrytých dlouhými trubkami. Rytmika fasád tak lépe koresponduje s okolní historickou zástavbou, což podporuje i obklad. Architekt však na principy moderní architektury nedá dopustit – ty totiž umocňují klidnou eleganci celkového dojmu, čehož jsou dobrým příkladem velké prosklené výklady v parteru, v noci navíc prozářené světlem.

S prostornými skříněmi počítali i aranžéři. V prosinci roku 1935 měla ovšem přilákat zákazníky výstava návrhů zaslaných do soutěže na jarní plakát, instalovaná přímo v prodejně.⁴⁸⁵ Již koncem prosince 1937 se ve zprávě z kontrolních cest vedení firmy objevuje pokyn o úpravě portálu tak, aby jeho posun o 4 m dovnitř prodejny vytvořil místo pro obchod s drobným zbožím před prodejnou. Markýza nad chodníkem pak bude opatřena neonovým podhledem, aby svými pruhy vtahovala zákazníky z ulice do nitra domu. Sloupy v pasáži pak spolu s vitrínami vytvoří kulisu, která nakupující oddělí od pasantů.⁴⁸⁶ Stavební úpravy výkladů spadaly ještě do jara roku 1938. Celetná ulice léta trpěla špatnou dopravní situací, způsobenou zejména starou tramvajovou linkou. Ačkoli se o nevhodném působení této těžké dopravy vědělo, zájmy obchodníků byly přednější. Autor článku v *Radniční politice* by po odstranění škodlivé

dopravy památkový charakter ulice rád ochránil, ovšem s výjimkou „závadného paláce Baťova, který zničil vyrovnaný architektonický celek“.⁴⁸⁷

V listopadu 1939 proběhla ve výkladě akce propagující pedikúru. Naaranžovaná kabina s veškerým vybavením a kompozice z ortopedických pomůcek a doplňků zvýšila obrat v ošetření na 126 %. Personál prodejny byl pochválen za vzornou čistotu, vytopené pedikúrní kabiny i soutěživost.⁴⁸⁸ Na tomto úspěchu měl jistě značný podíl také nestor pražských aranžérů, Václav Stárek, který v domě služby Celetná vychoval několik svých nadějných nástupců.⁴⁸⁹ Kolektiv prodejny často trávil volné chvíle na fotbalových zápasech, protože vedoucí byl vášnivým sportovcem i fanouškem.⁴⁹⁰

Prostory domu služby sloužily i v druhé polovině dvacátého století obchodním a obytným účelům, avšak průběžně se měnila jejich dispozice a vkládaly se různé příčky. Koncem šedesátých let konečně nastala rekonstrukce prodejny, elektroinstalací, sociálního zařízení i fasád. V osmdesátých letech se opravovaly inženýrské sítě a k důkladnější rekonstrukci po stavební stránce bylo přikročeno až v letech 1991 - 1993.

9.10 LIBEREC – SOUKENNÉ NÁMĚSTÍ

V únoru 1930 přináší tisk zprávu o tom, že Tomáš Baťa zakoupil blok domů na rohu Soukenického náměstí. Místo nich postaví velký obchodní dům dle pražského vzoru za náklad 5 milionů korun.⁴⁹¹ Vladimír Karfík v článku pro Sdělení z října 1930 potvrzuje, že liberecký dům služby patří k typům určeným pro velká města. Rychlost výstavby umožňují standardizované stavební komponenty, které však nesmí ubrat na působivosti celkového dojmu. Obchodní domy Baťa, stavěné podle vzoru domů v Praze na Václavském náměstí a v Karlových Varech, mají být svým vzezřením vzorem pro domy další, aby v základě jednotná architektonická koncepce umožnila snadnou identifikaci značky Baťa.⁴⁹²

V listopadu 1930 tisk oceňuje přizpůsobení zlínského standardu nepravidelné parcele, která svou povahou nutí stavbu k růstu do výšky. Fasáda bude pokryta světle šedým umělým kamenem, opaxitovými pásy a sklem, sokly pak sestávají z tmavomodré švédské žuly. Pás neonové reklamy prý bude zářit do „všech částí města i vzdáleného okolí.“⁴⁹³

V dubnu 1931 se objevuje znepokojivá zpráva, že pražská stavební firma Karel Fanta a spol. během zimy propustila značnou část místních dělníků a nadále pracuje pouze se zaměstnanci vlastními, které nutí pracovat dnem i nocí. V polovině března pak stavební komise zjistila, že stavba vykazuje vážné nedostatky. Stropy se prohuly, protože sloupy nejsou v jednotlivých podlažích vycentrovány, mají velké trhliny a dutiny. Další práce byly přerušeny a firma Fanta začala osekávat a vyztužovat beton.⁴⁹⁴ Poškození však údajně způsobil mráz, když se stavělo bez ohledu na nevhodné počasí. Poškozené části musely být zbourány a postaveny znovu.⁴⁹⁵ V letech 1932 - 1933 probíhá soudní spor mezi firmou Fanta a Baťa.

Dům byl dokončen v prosinci 1931.⁴⁹⁶ Objevují se titulky, jako „*Baťa omráčí klidné město mrakodrapem.*“, „*Liberec má ve svém středu Baťův vykřičník.*“ nebo také „*Palác, na který jsou Liberečané pyšní.*“⁴⁹⁷ Výsledná stavba působí ohromujícím dojmem i dnes. Čistota a lesk „vykřičníku“ se na pozadí šedivé historizující architektury neobyčejně vyjímá. Ačkoli objekt svou výškou poněkud přesahuje úroveň okolí, úsporné řešení v ploše a průhledy stavbou navozují dojem křehkosti a transparentnosti. To bylo také pravým záměrem firmy. Dům služby je přece „*domem světla a vzduchu*“. Architekt Karfík použil tradiční horizontální dělení průčelí pomocí bílých opaxitových pásů. Oblé nároží je prvkem velmi elegantním, který navíc umocňuje lesk velkoformátových oken. Právě ta, v horních patrech členěná jen velmi subtilními příčkami, navozují dojem ohraničeného vzduchoprázdna. Pilíře, schované uvnitř stavby a překryté skleněným pláštěm, se nacházejí také na brněnském „mrakodrapu“. Jeho pravoúhlá strohost jej však tlačí k zemi, zatímco ladné oblouky mají tendenci se vznést. Je velká škoda, že u většiny následujících projektů již byly skleněné tabule svírány do těsného rámoví.

V únoru 1935 se realizovala úprava oken v bytech. Pravděpodobně kvůli většímu proudění vzduchu ve vyšších patrech v nich bylo chladno, takže se okna zdvojila.⁴⁹⁸ V květnu pak stavební úřad povolil instalaci neonové kontury, která sestávala z trubic o průměru 20 mm⁴⁹⁹ a v červnu byl instalován přesuliční pás, upozorňující na prodej zbytků.⁵⁰⁰ Obchodnické grémium si pravidelně stěžovalo na pouliční prodej konaný firmou Baťa.⁵⁰¹ V červnu 1937 byla podána žádost o přístavbu prádelny a sušárny v šestém poschodí, ale realizovala se až v dubnu 1938.⁵⁰²

Po převzetí domu národní správou bylo třeba vykonat opravy v ceně více než 200 000 Kč, protože Němci dům důkladně zničili.

V listopadu 1945 vedoucí informoval hospodářský úřad o tom, že má na prahu zimy skladem víc než 10 000 párů obuvi a může být proto vydáno množství dalších poukazů na obuv. To se však nestalo kvůli nedostatku tištěných poukazů, což je nejen tristní, ale vzbuzuje i velkou nevoli obyvatel. Redakce Rudého práva dokonce uvažuje o záměrné sabotáži, která má vyvolat občanské nepokoje.⁵⁰³

Generální obnova objektu byla provedena již v roce 1965, novodobá rekonstrukce proběhla až v roce 1994. Úpravy interiéru provedl roku 2005 Atelier 91.⁵⁰⁴

9.11 ZLÍN – NÁMĚSTÍ PRÁCE

Velká tovární prodejna sídlila od července roku 1928 v pravém křídle staré administrativní budovy. Disponovala nejen kompletním sortimentem výrobků, ale také vzorky, které sem přicházely přímo z modelárny a sledovala se zde jejich obliba u zákazníků, výdrž materiálu apod. Velké prostory s velkorysími výklady umožnily instalaci vzorového zařízení různých typů prodejen i originálních aranží. Právě zde byly zkoušeny prototypy budoucích standardizovaných desetipárových regálů, které poté nastoupily cestu do obchodních domů v Praze a v Brně. Instalovaly se zde první kabiny péče o nohu a v prodejně se školili budoucí prodavači.⁵⁰⁵

Prvním obchodním domem se stala patrová budova na náměstí Práce, tzv. *Tržnice*. Stavěla se v roce 1927 standardním způsobem, stejně jako tovární budovy. Poté, co vznikl nový desetipodlažní obchodní dům na náměstí Práce, byl tzv. starý obchodní dům dán k dispozici místním prodejcům. Charakteristický název *Tržnice* mu zůstal dodnes.⁵⁰⁶ Začátkem dubna 1933 proběhla výrazná rekonstrukce objektu v moderním stylu a zároveň adaptace na dům služby. Zrušilo se přistavené přízemní křídlo a budovu obkroužily výlohy. Do západní části přízemí se instaloval potravinový a nápojový automat, kávostroje a posezení k občerstvení. Východní část poskytla jednotně řešené obchodní prostory soukromníkům - novému knihkupectví, papírnickví, trafice, holárnám, ale také uzenářství nebo sběrným místnostem prádelny. K západní straně byl přistaven zvýšený vchod, takže lidé pohodlně vešli z náměstí Práce přímo do prvního patra, které vyplnila prodejna obuvi, přesunutá z továrního areálu (po dobu rekonstrukce dočasně umístěná v obchodním domě). Do zbývajících prostor patra se vešly ještě

kabiny pedikúry, správárna a odborná škola prodavačů pro obory aranžérství, účetnictví, zbožiznalství, správárny, prodejny a pedikúry.⁵⁰⁷ Fasáda měla nést svétle šedou barvu, stejné jako novostavba obchodního domu.⁵⁰⁸ V září 1933 přestavba tržnice v dům služby vrcholí. Ve druhém patře se nachází němé kino a moderní loutkové divadlo.⁵⁰⁹

Zlínský dům služby převzal primát ve zkoušení vzorků a aranži výkladů. Právě přístavek pro mimoúrovňový vstup sloužil jako jeviště velkým plastickým poutačům. Vánoční výzdoba roku 1934 například spočívala (kromě již tradičních neonů a svítících stromků) také v instalaci jednotlivých figur betlému v nadživotní velikosti.⁵¹⁰

Zdá se, že velkoformátové reklamy byly nejprve instalovány na desetietážovém obchodním domě ve Zlíně, kde byly podmínky pro jejich zavěšení i přijetí ze strany města nejvhodnější. Zlín poskytoval možnost vyzkoušet též technologii výroby a montáže takových počínů, aby bylo možno se v budoucnu vyvarovat zbytečných chyb a reklamy pohodlně šířit také do jiných měst republiky. V listopadu roku 1933 tak z poslední etáže obchodního domu visela tvář Mikuláše o rozměrech 14 x 8 m, která v noci svítla a samozřejmě se těšila velké pozornosti obyvatel.⁵¹¹ Po skončení akce jej nahradil stejné velký vánoční strom s osvícenými liniemi.⁵¹² Maximálních rozměrů potom dosáhla reklama, instalovaná v prosinci 1935 přes celou severní fasádu obchodního domu. Zimní výjev se sáňkujícími dětmi, lyžaři a rodinami na procházce oslnil nejen redakci *Českého slova* v Olomouci.⁵¹³

V srpnu 1939 převzal vedení domu služby od Jana Oksnera s chotí Oldřich Tichý, který měl bohaté zkušenosti z lázeňských prodejen i z cest do zahraničí. Jeho manželka se příkladně starala o ubytování a stravování svěřených zaměstnanců i o všeobecnou rodinnou pohodu.⁵¹⁴ Vzornou obsluhu a vysokou kvalitu práce

manželů Tichých si Zlíňané velmi cenili. Také první tzv. americké oddělení se instalovalo ve Zlíně. Křesla, seřazená ve dvou řadách uprostřed haly, červený koberec a osvětlené vitríny s exportní obuví, se staly prototypem amerických etáží domů služby.⁵¹⁵

Na jaře 1944 se ředitelství firmy zabývalo návrhem Ambrože Baleji na zřízení tržnice pro směnu zboží, která by Zlíňanům i lidem z okolí umožnila opatření různých věcí v době válečného nedostatku. Šlo vlastně o bazar, v němž by lidé své nepotřebné věci nabídli ostatním a zaměstnanci tržnice by k ceně přičetly režijní náklady ve výši 10%. Zvýhodněnou pozici pro nákup by pak měli pilní prodejci, kteří by se prokázali stvrzenkou. Projekt se však nejspíš neuskutečnil.⁵¹⁶ Také servis domu služby již Tržnice nenabízí, avšak prodejním účelům a zábavě slouží stále, nedávno navíc zdařile zrekonstruovaná.

10. ZÁVĚR

Obchodní domy firmy Baťa se v meziválečné době objevily v mnoha městech republiky. Svým moderním architektonickým pojetím, typizovanou konstrukcí staveb, ale také úpravou interiérů a rozsahem nabízených služeb, se vymykaly běžné produkci a vytvářely tak specifický styl, který se stal tvářící značky Baťa.

Terminologické a typologické rozdělení prodejní sítě se v průběhu času měnilo a reflektovalo tak aktuální trendy, nastolené vedením firmy ve výrobě i obchodu. Stavba domů byla v kompetenci stavebního oddělení, jehož propracovaná organizační struktura umožnila dosahovat vysoké rychlosti i kvality práce. Adaptace a návrhy vnitřního vybavení vycházely z moderních trendů a vytvářely nový funkční standard obchodních domů. Bohatá škála marketingových akcí působila na zákazníky ze všech stran a nastavila tak reklamnímu průmyslu nový cíl. Zaměstnanci prodejen a obchodních domů byli pečlivě vychováváni a školeni, aby dokázali poskytovat služby na nejvyšší možné úrovni.

Katalog vybraných staveb představuje obchodní domy ze stránky architektonické, ale dokumentuje také proces jejich plánování a realizace. Dále se soustředí na jejich marketingové akce, běžný provoz a okrajově také na roli zaměstnanců.

11. POZNÁMKY

¹ Noviny začaly vycházet 25. května 1918 pod názvem *Sdělení zřízeníctvu firmy T. & A. Baťa*. Později byly v souladu se svým rostoucím významem přejmenovány na *Zlín*. Odštěpením od tradičního pátečního vydání vznikl *Zlín – pondělní vydání* (1931-1941), jenž poté vycházel pod názvem *Náš kraj* (1942-1945). V roce 1931 se od pátečního vydání oddělil *Zlín – středeční vydání* (též tzv. *velké*), které v letech 1942-1945 vycházelo jako *Svět*. Další informace a přehledné znázornění vývoje firemních tiskovin je k dispozici např. na webové stránce krajské knihovny (www.kfbz.cz).

² Např. Tomáš Baťa, *Úvahy a projevy*, Zlín 1932.

³ Např. Jan Antonín Baťa, *Spolupráce. Výbor z článků a projevů v letech 1920-1936*, Zlín 1936.

⁴ Tomáš Jan Baťa, *Švec pro celý svět*, Praha 1991.

⁵ Např. Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992. – Ferdinand Menčík, *Poskokem u Jana Bati*, Praha 1993. - Hugo Vavrečka, *Život je spíš román*, Ostrava 1997. – Dále stati Antonína Cekoty či Dominika Čipery.

⁶ Z periodik např. *Stavba*, *Stavitel*, *Architektura*, *Typ* apod.

⁷ Vladimír Šlapeta, *Baťa – architektura a urbanismus 1910-1950*, Zlín 1991 (kat. výst.).

⁸ Ludvík Ševeček, *Zlínský funkcionalismus. Sborník příspěvků symposia pořádaného u příležitosti 100. výročí narození Františka Lydie Gahury a 90. narozenin Vladimíra Karfíka*, Zlín 1993.

⁹ Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993.

¹⁰ Pavel Novák, *Zlínská architektura 1900-1950*, Zlín 1996. V roce 2008 vyšel druhý díl: Pavel Novák, *Zlínská architektura 1950-2000*, Zlín 2008. V nové úpravě byl vydán též díl první.

-
- ¹¹ Kromě článků též monografie, jako např.: Pavel Novák, *Proměny baťovské architektury Zlína*, Zlín 1996. - Pavel Novák, *Zlín nepostavený*, Zlín 1999. - Pavel Novák: *10+1 baťovských vil*, Zlín 2000.
- ¹² Miroslav Lorenc. Jaromír Krejcar. *Zlínská moderní architektura a pražská avantgarda*, Zlín 1995 (kat. výst.).
- ¹³ Ladislava Horňáková, *František Lydie Gahura: zlínský architekt, urbanista a sochař*, Zlín 1998 (kat. výst.).
- ¹⁴ Ladislava Horňáková, *František Lydie Gahura. Projekty, realizace a sochařské dílo*, Zlín 2006 (kat. výst.).
- ¹⁵ *Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960*, Zlín 2009 (kat. výst.)
- ¹⁶ Katrin Klingan – Kerstin Gust (eds.), *A utopia of modernity: Zlín – revising Baťa's functional city*, Berlin 2009.
- ¹⁷ Jde o *Zlínsko od minulosti k současnosti*, od roku 2011 vydává MZA v Brně časopis *Východní Morava*, coby společné periodikum SOKA Zlín, Kroměříž, Uherské Hradiště a Vsetín.
- ¹⁸ Jde o *Acta musealia* a nepravidelnou řadu *Supplementa*.
- ¹⁹ *Tomáš Baťa - doba a společnost - sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference, pořádané ve dnech 30. listopadu - 1. prosince 2006*, Brno 2007.
- ²⁰ Ondřej Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900-1938*. České Budějovice, Ostrava, 2009.
- ²¹ Vladimír Karfík, Stanislav Křeček atd.
- ²² Zdeněk Lukeš: Vladimír Karfík vypráví. *Revolver Revue*. 2000, č. 42, s. 272 - 310. - Zdeněk Lukeš, *Krása pražských prvorepublikových portálů. Mizející svět a jeho zapomenutí tvůrci*. *Revolver Revue*. 2005, č. 58, s. 174 - 195.

-
- ²³ Vladimír Šlapeta, *Moderní architektura v Brně*, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 39 – 150.
- ²⁴ František Musil, *Výstavba rodinných domků firmy Baťa ve Zlíně*, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 199 - 212.
- ²⁵ *Obchodní palác Centrum v Brně*, Brno 2007 (kat. výst.).
- ²⁶ Irena Velebilová, *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách. Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*, Katedra dějin umění FFMU, Brno 2006 (magisterská diplomová práce).
- ²⁷ František Račanský, *Učebnice péče o nohu*. Zlín 1933, s. 8 – předmluva J. A. Bati.
- ²⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 103, ev. č. 102, fol. 113, *Moravsko-slezský deník - Moravská Ostrava*, 18. 1. 1935.
- ²⁹ Údajně kvůli udržení přímého styku se zákazníkem. V roce 1919 měla firma Baťa 16 vlastních prodejen a počet dále narůstal. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 33.
- ³⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 48, ev. č. 29, fol. 242, Klauďiho přednáška o Baťa, a. s. – opis, asi 1940.
- ³¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 33

³² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 29, ev. č. 18, fol. 332, Záznam rozmluvy dr. Františka Hodáče s ředitelem Knapem o organizaci prodejen z 27. listopadu 1940.

³³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 29, ev. č. 18, fol. 332, Záznam rozmluvy dr. Františka Hodáče s ředitelem Knapem o organizaci prodejen z 27. listopadu 1940., srov. Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992, s. 176.

³⁴ František Račanský, *Učebnice péče o nohu*. Zlín 1933, kapitola Význam ošetřování nohou od J. Novosada, s. 89.

³⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 87.

³⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 19 - 20. – srov. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 28, ev. č. 18, fol. 284, Jan Knap, *Náš zákazník – náš pán*.

³⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 29, ev. č. 18, fol. 333, Záznam rozmluvy dr. Františka Hodáče s ředitelem Knapem o organizaci prodejen z 27. listopadu 1940.

³⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 72.

³⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 28, ev. č. 18, fol. 285, Jan Knap, *Náš zákazník – náš pán*.

⁴⁰ Výkazy se vyplňovaly týdně a obsahovaly údaje o počtu párů každého druhu, velikosti a šířky. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 16, 33.

-
- ⁴¹ V dobových dokumentech se slovo *standard* píše velmi často s „t“ na konci. Protože však dnešní čeština upřednostňuje verzi s „d“, budu se jí držet, pokud nepůjde o přímou citaci odlišenou kurzivou.
- ⁴² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 29, ev. č. 18, fol. 333, 335, Záznam rozmluvy dr. Františka Hodáče s ředitelem Knapem o organizaci prodejen z 27. listopadu 1940.
- ⁴³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 48, ev. č. 29, fol. 240. Počet typů se však měnil, jak bude uvedeno dále.
- ⁴⁴ Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992, s. 175.
- ⁴⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 29, ev. č. 18, fol. 334, Záznam rozmluvy dr. Františka Hodáče s ředitelem Knapem o organizaci prodejen z 27. listopadu 1940.
- ⁴⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 29, ev. č. 18, fol. 334, Záznam rozmluvy dr. Františka Hodáče s ředitelem Knapem o organizaci prodejen z 27. listopadu 1940.
- ⁴⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 20, Přehled prodejen dle typů. Rok 1929.
- ⁴⁸ Pravděpodobně jde o prodejnu na Václavském náměstí, která byla touto dobou ve výstavbě a formálně tedy ještě nedosahovala typu 1.
- ⁴⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 126, Normalizace novostaveb.
- ⁵⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 128, Normalizace novostaveb.
- ⁵¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 247.
- ⁵² Na fol. 19 se nachází též pravděpodobná předloha tištěného přehledu z roku 1929 zmíněného výše. Perem načrtnutá tabulka

datována 1929 s počtem 453 prodejen je doplněna druhou, datovanou rokem 1931 s počtem 950 prodejen. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 19, Přehled počtu prodejen.

⁵³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 101, ev. č. 1536, fol. 100.

⁵⁴ Prodejna ve Zlíně přiřčleněna rozhodnutím T. Bati až 17. dubna ve formě dodatku k předpisu. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 101, ev. č. 1536, fol. 101.

⁵⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 101, ev. č. 1536, fol. 102.

⁵⁶ Např. zavedení tzv. „americké kolekce“ do všech lázeňských a velkoměstských prodejen z počátku roku 1936. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 9.

⁵⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 108.

⁵⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 165.

⁵⁹ Např. návštěva egyptského ministerského předsedy v Karlových Varech roku 1936. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 114, *Zlín – páteční*, roč. XIX., č. 38, 25. 9. 1936.

⁶⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 176.

⁶¹ Šlo konkrétně o opravu maleb, nátěrů a regálů. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 144.

⁶² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 66.

-
- ⁶³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 161.
- ⁶⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 328, ev. č. 1588, Blok najímacího oddělení.
- ⁶⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588, Blok najímacího oddělení.
- ⁶⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 327, ev. č. 1588, Blok najímacího oddělení.
- ⁶⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 177, ev. č. 1555, Standard zařízení prodejny typu 8 s fotografickým vyobrazením.
- ⁶⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 129, 130, 133, 134, Normalizace novostaveb.
- ⁶⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 169, ev. č. 1554, fol. 1-6, Seznam prodejen dle typů.
- ⁷⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 20, ev. č. 1673, fol. 4-10.
- ⁷¹ Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992, s. 183 - 184.
- ⁷² Původní typy 50, 60, 70 byly s platností od 38. týdne roku 1940 sloučeny s typy 51, 61, 71, typ 722 byl převeden na 721, kategorie 810-812, 910-912, 110-112 byly omezeny na 811, 911, 111. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 82, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 36, 14. září 1940, s. 4.
- ⁷³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 301, *Zlín – páteční*, roč. XVI., č. 3, 20. 1. 1933.
- ⁷⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 13, ev. č. 1671, fol. 55 – 56, asi 1943.

⁷⁵ V tomto roce byla postavena rovněž první standardní budova s železobetonovou kostrou o ploše 80 x 20 m a 3 poschodích. Jan A. Baťa, Naše stavby, *Zprávy české keramické společnosti*, roč. XII, 1935, s. 5.

⁷⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 28, ev. č. 18, fol. 276, Arnošt Sehnal, *Vzpomínky na spolupráci s Tomášem Baťou při organizaci stavitelství v našich závodech*.

⁷⁷ Doba výstavby jednoho patra železobetonové konstrukce o rozsahu 3x13 polí standardního modulu trvalo 26 dělníkům pouze 5 dnů. Jan A. Baťa, Naše stavby, *Zprávy české keramické společnosti*, roč. XII, 1935, s. 5 - 6.

⁷⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 41, ev. č. 24, fol. 30 – 31, A. Sehnal o organizaci provádění standardisovaných železobetonových objektů firmy T.& A. Baťa, 9. 12. 1927.

⁷⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 41, ev. č. 24, fol. 31, A. Sehnal o organizaci provádění standardisovaných železobetonových objektů firmy T.& A. Baťa, 9. 12. 1927.

⁸⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 53, předpis č. 500 o stavbě obchodních domů – každá část stavby se odevzdá do rukou kontrolora.

⁸¹ Např. Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992, s. 78 – 90 – příklad dělby práce v oddělení výplatním.

⁸² Ladislav Bábek: K provozu stavebního oddělení firmy Baťa, in: Ludvík Ševeček, *Zlínský funkcionalismus. Sborník příspěvků symposia pořádaného u příležitosti 100. výročí narození Františka Lydie Gahury a 90. narozenin Vladimíra Karfíka*, Zlín 1993, s. 71, 75.

⁸³ Např. finančnímu ohodnocení se podrobněji věnuji ve své práci s názvem *Tematický soupis stavební dokumentace firmy Baťa ve fondech Moravského zemského archivu v Brně, Státním okresním archivu Zlín*, Katedra historie FF UP, Olomouc 2013 (bakalářská diplomová práce).

⁸⁴ Veškeré drážky pro instalace ve zdivu či betonu musely být zakresleny již v plánu, případné bourání a prosekávání zejména v nosných konstrukcích nebylo dovoleno. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 68, Organizace stavebního oddělení.

⁸⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, fol. 8 - 10, Kniha stavitele z roku 1940.

⁸⁶ František Musil, *Výstavba rodinných domků firmy Baťa ve Zlíně*, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 200.

⁸⁷ Mělo odpovídat též vládnímu nařízení ze dne 26. 3. 1931, č.53 Sb. o ohrazení stavby. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, fol. 25, Kniha stavitele z roku 1940.

⁸⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 68, Organizace stavebního oddělení.

⁸⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 68, Organizace stavebního oddělení.

⁹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 4, Organizace stavebního oddělení.

⁹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, Kniha stavitele z roku 1940.

⁹² Právě tato činnost byla důkladně kontrolována a jakákoli pochybení přísně trestána. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV –

Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 2-3, Organizace stavebního oddělení.

⁹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 30, 31, Organizace stavebního oddělení.

⁹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 69-70, Organizace stavebního oddělení.

⁹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, fol. 40, Kniha stavitele z roku 1940.

⁹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 46.

⁹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 28, ev. č. 18, fol. 281, Arnošt Sehnal, *Vzpomínky na spolupráci s Tomášem Baťou při organizaci stavitelství v našich závodech*. - Ředitelem Zlínské stavební byl Arnošt Sehnal, který také vlastnil 10% akcií. Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993, s. 95.

⁹⁸ Např. na stavbě obchodního domu v Karlových Varech tvořila každá etáž samostatný účet, jistě proto, aby se náročná realizace rozdělila do menších úseků, které bude možno snáze obsluhovat, kontrolovat a účtovat. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 54.

⁹⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 7.

¹⁰⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 3, ev. č. 1668, fol. 1 - 23, Zpráva o nedostacích ve stavebnictví firmy Baťa z roku 1940.

¹⁰¹ Problémy s rodinnými domky však nebyly novinkou.

Nespokojenost jejich obyvatel tak již v roce 1933 podnítila vypsání proslulé mezinárodní soutěže, v níž se rozhodovalo mezi 289

návrhy. Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993, s. 115.

¹⁰² Např. na stavbu tzv. Masarykových škol byl použit beton míchaný z písku z řeky Dřevnice. Kvůli jeho špatné kvalitě se začaly objevovat praskliny a objekt musel být v polovině osmdesátých let odstraněn. Zdeněk Lukeš: Vladimír Karfík vypráví. *Revolver Revue*. 2000, č. 42, s. 295.

¹⁰³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 3, ev. č. 1668, fol. 11, Zpráva o nedostacích ve stavebnictví firmy Baťa z roku 1940.

¹⁰⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 3, ev. č. 1668, fol. 15, Zpráva o nedostacích ve stavebnictví firmy Baťa z roku 1940.

¹⁰⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 88, *Samostatnost – Moravská Ostrava*, 25. 8. 1932.

¹⁰⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 349, *Libeňské noviny - Praha*, 13. 11. 1937.

¹⁰⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 263, *Národní zájmy – Mladá Boleslav*, 28. 7. 1931.

¹⁰⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 245, *Zlín – středeční*, roč. XIV, č. 53, 22. 12. 1931.

¹⁰⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 486, *Naše hory – Liberec*, 8. 4. 1932.

¹¹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 489, *Národ – Praha*, 2. vyd., 22. 8. 1934.

¹¹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 96, Moravská orlice - Brno, zlínské vyd., 26. 9. 1935.

¹¹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 19, ev. č. 1909, *Sdělení*, roč. XII, č. 22, s. 2 – 3, Berty Ženatý, Dienzenhoferův pavilon – chirurgický pavilon. - MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 19, ev. č. 1909, *Sdělení*, roč. XII, č. 53, s. 2, Berty Ženatý, O našich památkových úřadech. - MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 47, ev. č. 1921, *Zlín – velké vydání*, roč. VI, č. 16, s. 8, Berty Ženatý, Naučme se dívat na Starou Prahu. Stará Praha volá po petřínské komunikaci!

¹¹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, fol. 8 - 10, Kniha stavitele z roku 1940.

¹¹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, fol. 28, Kniha stavitele z roku 1940.

¹¹⁵ Jde o tiskopis, do něhož obchodvedoucí zapíše veškeré informace o prodejně potřebné pro stavební účely (rozměry, stávající vybavení apod.)

¹¹⁶ Bohužel, podobně jako u plánů stavebního oddělení, je kompletně vyplněný záznam o vypracování plánů ojedinělou výjimkou.

¹¹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 68 - 69, Organizace stavebního oddělení.

¹¹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 2, ev. č. 1667, fol. 218, 221.

¹¹⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 89-103, Adaptace prodejen.

-
- ¹²⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 89-103, Adaptace prodejen.
- ¹²¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 89, Adaptace prodejen.
- ¹²² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 88, Adaptace prodejen.
- ¹²³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 83, dle fol. 85 však má pan Růžička opatřit informace o mramorových a opaxitových portálech v Praze a v Brně.
- ¹²⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 84, Adaptace prodejen.
- ¹²⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 6, ev. č. 1668, fol. 86, Adaptace prodejen.
- ¹²⁶ Toto osvětlení bylo užito na obchodním domě v Amsterdamu, navrženém Vladimírem Karfíkem v roce 1934. Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993, s. 197.
- ¹²⁷ Zdeněk Lukeš: Vladimír Karfík vypráví. *Revolver Revue*. 2000, č. 42, s. 304.
- ¹²⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 28, ev. č. 18, fol. 284, Jan Knap, *Náš zákazník – náš pán*.
- ¹²⁹ O výběru barevnosti fasád, resp. jejich obkladu, píše Jiří Vančura, Některé zkušenosti s obklady, zejména keramickými, *Architekt SIA*, roč. XLIII, 1944, č. 6, s. 128 – 129.
- ¹³⁰ Závěsy o délce 185 cm dodávala firma Baťa zásadně dvojmo, aby mohl viset vždy ten právě čistý.
- ¹³¹ Album standardního zařízení prodejny typu 8 z 27. února 1940 se nachází zde: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 177, ev. č. 1555. Fotografie vybavení pedikúrních kabin jsou k nahlédnutí v citovaných příručkách.

¹³² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 739, ev. č. 1326, František Kocourek, *Praktická příručka k učebnici „Péče o nohy“*, Zlín 1943.

¹³³ Předpis č. 504/563z roku 1930 o barvě prodejen. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 140.

¹³⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 69, ev. č. 1530, Vzorky barev.

¹³⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 15, ev. č. 1273, *ORO - organizace, reklama, obchod*, roč. I., 1927, č. 10, s. 184.

¹³⁶ Vydavatelská společnost Tisk vznikla roku 1926, Filmové ateliéry Baťa o deset let později.

¹³⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 32.

¹³⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 48, ev. č. 29, fol. 343, opis článku ze *Sdělení*, z 27. listopadu 1920.

¹³⁹ Např. *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 8 - 9.

¹⁴⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 53 – 54.

¹⁴¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 33.

¹⁴² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 12, ev. č. 1272, Dominik Čipera, *Ve službách práce a lidu*, Zlín 1944, s. 69.

¹⁴³ Vilém Veselý, Krásné výklady nestačí, *Aranžér*, roč. I., 1939, č. 2, nestránkováno. - Časopis vydávala firma Baťa, jednotlivá čísla se nyní nacházejí v knihovně SOkA Zlín a také ve fondu FBZ, II/6 – Publikace, tiskoviny.

¹⁴⁴ Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992, s. 192 - 194.

¹⁴⁵ Velké množství odborné literatury i firemních příruček pojednávajících o reklamě se nachází v FBZ, sign. II/6 - Publikace, tiskoviny.

¹⁴⁶ Vilém Veselý, O barvách, *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 78.

¹⁴⁷ Filmové záběry jsou nejsnáze přístupné na webových stránkách České televize v sekci *i-vysílání* (www.ceskatelevize.cz/ivysilani/). Jde o díly „Z Baťova Zlína“ z cyklu *Hledání ztraceného času*.

¹⁴⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 171, *Zlín - páteční*, roč. XX, č. 6, 12. 2. 1937 a fol. 175, *Zlín – páteční*, roč. XX, č. 3, 22. 1. 1937. Srov. tamtéž, inv. č. 314, ev. č. 214, fol. 268, *České slovo – Zlín*, 2. 2. 1937.

¹⁴⁹ Šlo o výstavu v roce 1937, kdy se na tvorbě koncepce pavilonu firmy Baťa podílel Le Corbusier. Zdeněk Lukeš: Vladimír Karfík vypráví. *Revolver Revue*. 2000, č. 42, s. 302 - 304.

¹⁵⁰ V roce 1932 se konal IX. slet s oslavou 70. výročí vzniku Sokola a 100. výročí narození dr. Miroslava Tyrše. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 144, *Zlín – středeční*, roč. I., 1932, č. 31. – Srov. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 27, ev. č. 1912, *Zpravodaj zaměstnanců prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 25, 20. 6. 1932 – tematické číslo věnované IX. všesokolskému sletu.

-
- ¹⁵¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 136, *České Slovo – Zlín*, 28. 1. 1936.
- ¹⁵² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 332, *Pestrý týden*, 16. 5. 1936.
- ¹⁵³ Prostřednictvím rozhlasových přijímačů Philips. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 63, *Rozhlas – Praha*, 1931, č. 1.
- ¹⁵⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 68. Srov. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 114, ev. č. 114, fol. 268, *České slovo – Zlín*, 2. 2. 1937. O výrobě projektorů dle patentu brněnské firmy Suchánek a optiky přerovské Optikotechny: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 114, ev. č. 114, fol. 260, *České slovo – Zlín*, 22. 2. 1936.
- ¹⁵⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 163, ev. č. 1553, fol. 15.
- ¹⁵⁶ *Prodavačská příručka*, Zlín 1934, s. 192 – 195.
- ¹⁵⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 112, ev. č. 112, fol. 206, *Zlín – středeční*, roč. XIV., č. 53, 22. 12. 1931.
- ¹⁵⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 114, ev. č. 114, fol. 381, *Ostravský deník*, 26. 1. 1928.
- ¹⁵⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 143.
- ¹⁶⁰ Vilém Veselý, O světle, *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 79.
- ¹⁶¹ Vilém Veselý, O světle, *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 83.
- ¹⁶² Např. výzdoba obchodního domu v Brně. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj*

prodavačů firmy Baťa, příloha k časopisu *Zlín*, č. 50, 23. 12. 1939, s. 4.

¹⁶³ Rostislav Švácha, Plánovité, nenáhodné, výtvarné, Pešánkovy návrhy světelných reklam, in: Jiří Zemánek (ed.), *Zdeněk Pešánek 1896 – 1965*, Praha 1996 (kat. výst.), s. 160 – 161.

¹⁶⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 38, 28. 9. 1940, s. 1.

¹⁶⁵ *Prodavačská příručka*, Zlín 1934, s. 17.

¹⁶⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 35, 9. 9. 1939, s. 2.

¹⁶⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 38, 30. 9. 1939, s. 3.

¹⁶⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 348, *Světlozor – Praha*, 8. 4. 1939.

¹⁶⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 25, 24. 6. 1939, s. 2.

¹⁷⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 280, ev. č. 111, fol. 3 – 7.

¹⁷¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 60.

¹⁷² *Přítomnost*, roč. XIII, 1936, s. 528, 544.

¹⁷³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 20, ev. č. 1526, fol. 161.

¹⁷⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 280, ev. č. 111, fol. 16, Tabulka mezd.

-
- ¹⁷⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 280, ev. č. 111, fol. 58, Tabulka mezd.
- ¹⁷⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 13, ev. č. 1512, fol. 226 – 228, Proč byly zařízeny internáty mladých žen.
- ¹⁷⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 13, ev. č. 1512, fol. 227, Proč byly zařízeny internáty mladých žen. – srov. Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992, s. 131.
- ¹⁷⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 21, 22. 5. 1931, s. 2.
- ¹⁷⁹ František Račanský, *Učebnice péče o nohu*. Zlín 1933, s. 89.
- ¹⁸⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 24, 15. 6. 1940, s. 2.
- ¹⁸¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 27, ev. č. 1912, *Zpravodaj zaměstnanců prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 14, 1. 4. 1932, s. 1.
- ¹⁸² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 50, ev. č. 1526, fol. 143.
- ¹⁸³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 29 - 30.
- ¹⁸⁴ Hugo Vavrečka, *Život je spíš román*, Ostrava 1997, s. 24 – 25.
- ¹⁸⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 280, *Sdělení*, roč. X, č. 31, 6. 8. 1927.
- ¹⁸⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 161, *Pražanka – Praha*, 21. 10. 1928.

-
- ¹⁸⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 145, *Divadelní listy – Brno*, 10. 12. 1927.
- ¹⁸⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 12, *Večerní list – Praha*, 10. 10. 1927.
- ¹⁸⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 141, *Tribuna – Praha*, 17. 12. 1927.
- ¹⁹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 143, *Národní listy – Praha*, 12. 12. 1927.
- ¹⁹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 139, *Večer – Praha*, 13. 12. 1927.
- ¹⁹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 24, *České slovo – Praha*, 18. 11. 1928.
- ¹⁹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 19, ev. č. 1909, *Sdělení*, roč. XII., č. 49, 7. 12. 1929, s. 4.
- ¹⁹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 18, *Sdělení*, roč. XII, č. 16, 20. 4. 1929.
- ¹⁹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 16, *Sdělení*, roč. XII, č. 49, 7. 12. 1929.
- ¹⁹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 152, *Tribuna – Praha*, 14. 1. 1928.
- ¹⁹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 134, ev. č. 134, fol. 390, */nečitelné/ – Praha*, 21. 8. 1928.
- ¹⁹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 151, *České slovo – Praha*, 6. 10. 1928.
- ¹⁹⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 149, *Domov – Praha*, 18. 8. 1928.
- ²⁰⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 156, *Krakonoš – Jičín*, 25. 11. 1928.

-
- ²⁰¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 134, ev. č. 134, fol. 391, *Masarykův lid – Praha*, 3. 2. 1928.
- ²⁰² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 336, *Pramen – Praha*, 9. 6. 1936.
- ²⁰³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 279, *Sdělení – tematická příloha o Baťově domě v Praze*, roč. XII č. 46, s. 2.
- ²⁰⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 41, *A-Z České slovo – Praha*, 5. 7. 1929.
- ²⁰⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 279, *Sdělení – tematická příloha o Baťově domě v Praze*, roč. XII, č. 46, s. 2.
- ²⁰⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 279, *Sdělení – tematická příloha o Baťově domě v Praze*, roč. XII, č. 46, s. 3.
- ²⁰⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 279, *Sdělení – tematická příloha o Baťově domě v Praze*, roč. XII, č. 46, s. 3.
- ²⁰⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 279, *Sdělení – tematická příloha o Baťově domě v Praze*, roč. XII, č. 46, s. 4.
- ²⁰⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 49, *Wasmuts Monatshefte für Baukunst u. Städtebau – Wien*, November 1930.
- ²¹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 305, *Chemický obzor – Praha*, 31. 3. 1933.
- ²¹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 180, *Express – Praha*, 30. 11. 1929.

-
- ²¹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 276, *Sdělení*, roč. XII, č. 49, 7. 12. 1929.
- ²¹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 187, *České slovo – Praha*, večerní vyd., 5. 12. 1929.
- ²¹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 347, *Philips – Radio – Praha*, č. 2, 1930.
- ²¹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 277, *Zlín*, roč. XIII, č. 5, 8. 2. 1930.
- ²¹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 108, ev. č. 108, fol. 32, *Úspěch – Karlovy Vary*, 7. 11. 1930.
- ²¹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 221, *Express – Praha*, 5. 11, 1930.
- ²¹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 61, *Haná – Kroměříž*, 26. 6. 1931.
- ²¹⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 27, ev. č. 1912, *Zpravodaj zaměstnanců prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 25, 20. 6. 1932, s. 2.
- ²²⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 299, *Lidové listy – Praha*, 19. 11. 1932.
- ²²¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 8.
- ²²² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 178, *Demokrat – Kr. Vinohrady*, 22. 4. 1933.
- ²²³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 114, ev. č. 114, fol. 197, *Výkladní skříň v novodobé úpravě – Praha*, 1. 12. 1934, článek A. Steinera, Umělé denní světlo pro výkladní skříň. Srov. tamtéž, fol. 234, *Slovenský stavitel –*

Bratislava, č. 7, 1935, článek Pavla Grundfesta, Svitelná reklama a svitelná architektúra.

²²⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 597.

²²⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 51, ev. č. 1526, fol. 140.

²²⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 51, ev. č. 1526, fol. 113.

²²⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 274, *Polední list – Praha*, 3. vyd., 26. 10. 1935.

²²⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 336, *Polední list – Praha*, 2. vyd., 28. 1. 1936.

²²⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 299, *Hvězda – Praha*, 16. 1. 1937.

²³⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 347, *Severočeský deník – Liberec*, 28. 10. 1937.

²³¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104 ev. č. 104, fol. 347, *Severočeský deník – Liberec*, 28. 10. 1937.

²³² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 367, *Moravskoslezský deník - Moravská Ostrava*, 16. 6. 1938.

²³³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 377, *Nový večerník – Praha*, 27. 5. 1939.

²³⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 374, *Večerník Národní práce – Praha*, 13. 7. 1939.

-
- ²³⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 378, *Salon – Praha*, 15. 7. 1940.
- ²³⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 383, *Lidové noviny – Brno*, 2. 6. 1941.
- ²³⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 252, *Zlín – páteční*, roč. XXVI, č. 23, 11. 3. 1943.
- ²³⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 171, *Lidová demokracie – Praha*, 17. 5. 1945.
- ²³⁹ FAB, fond 51100 Praha – Václavské náměstí.
- ²⁴⁰ Hugo Vavrečka, *Život je spíš román*, Ostrava 1997, s. 25.
- ²⁴¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 342, *Die neue Morgenpost – Praha*, 31. 12. 1929.
- ²⁴² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 44 – 45.
- ²⁴³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, ev. č. 88, fol. 54.
- ²⁴⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 308, *Zlín*, roč. XIII, č. 28, 19. 7. 1930.
- ²⁴⁵ Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993, s. 95, 98.
- ²⁴⁶ ASÚ Karlovy Vary, čp. 82, příloha k č. 720/1930.
- ²⁴⁷ ASÚ Karlovy Vary, čp. 82, příloha č. XII-196/1935.
- ²⁴⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 375.
- ²⁴⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 134, ev. č. 134, fol. 198, *České slovo - večerní – Praha*, 11. 7. 1935. Srov tamtéž, fol. 197, *Slovenský východ – Košice*, 18. 7. 1935.

-
- ²⁵⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 134, ev. č. 134, fol. 208, *Karlsbader Tagblatt*, 23. 9. 1936.
- ²⁵¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 134, ev. č. 134, fol. 218, *Polední list – Praha*, 12. 11. 1936.
- ²⁵² ASÚ Karlovy Vary, čp. 82, č. XII-159/8/F
- ²⁵³ ASÚ Karlovy Vary, čp. 82, č. XII-357/8/F
- ²⁵⁴ ASÚ Karlovy Vary, čp. 82, č. HB 862/1944
- ²⁵⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 110, ev. č. 110, fol. 247, *Zpravodaj prodavačů*, č. 28, 5. 8. 1946.
- ²⁵⁶ FAB, fond 51105 Karlovy Vary
- ²⁵⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 118, *Slovenský východ – Košice*, 12. 3. 1926.
- ²⁵⁸ Tento i pozdější návrhy příkladně představuje katalog *Obchodní palác Centrum v Brně*, Galerie architektury Brno, Brno 2007, s. 24 – 35. (kat. výst.)
- ²⁵⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 198, *Venkov – Praha*, 26. 10. 1927.
- ²⁶⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 134, *Moravské slovo – Brno*, 11. 11. 1927.
- ²⁶¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 199, *Ostravský deník – Ostrava*, 14. 12. 1927.
- ²⁶² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 141, *Lidové noviny – Brno*, 14. 12. 1928.
- ²⁶³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 19, ev. č. 1909, *Sdělení*, roč. XII, č. 33, s. 4.
- ²⁶⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 18, *Národní noviny – Brno*, 11. 38. 1929.
- ²⁶⁵ Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993, s. 95.

-
- ²⁶⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 219, *Lidové noviny – Brno*, 16. 1. 1931.
- ²⁶⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 185, *Lidové noviny – Brno*, 26. 4. 1930.
- ²⁶⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 239, *Komenského kraj – Luhačovice*, 30. 5. 1930.
- ²⁶⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 221, *Lidové noviny – Brno*, 28. 5. 1930.
- ²⁷⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 214, *Moravské slovo – Brno*, 28. 5. 1930.
- ²⁷¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 229, *Klas – Brno*, 18. 6. 1930.
- ²⁷² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 216, *Československý denník – Olomouc*, 26. 6. 1930.
- ²⁷³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 181, *Moravský přítel lidu – Brno*, 29. 6. 1930.
- ²⁷⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 208, *Moravský přítel lidu – Brno*, 14. 8. 1930.
- ²⁷⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 9, *Zlín*, roč. XIII, č. 38, 27. 9. 1930.
- ²⁷⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 227, *Lidové noviny – Brno – odpolední vyd.*, 27. 9. 1930
- ²⁷⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 222, *Moravský přítel lidu – Brno*, 16. 9. 1930.
- ²⁷⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 249, *Zlín*, roč. XIII, č. 42, 24. 10. 1930.

-
- ²⁷⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 242, *Ruch – Brno*, 10. 10. 1930.
- ²⁸⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 11, *Zlín*, roč. XIII, č. 48, 5. 12. 1930.
- ²⁸¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 233, *Lidové noviny – Brno*, 31. 12. 1930.
- ²⁸² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 10, *Zlín*, roč. XIII, č. 49, 12. 12. 1930.
- ²⁸³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 248, *Zlín – páteční*, roč. XIV, č. 2, 9. 1. 1931.
- ²⁸⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 247, *Zlín*, roč. XIV, č. 4, 27. 2. 1931.
- ²⁸⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 312, *Lidové noviny – Brno*, 21. 1. 1931.
- ²⁸⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 316a, *Stráž venkova – Chlumín*, 7. 2. 1931.
- ²⁸⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 324, *Index – Brno*, č. 5, 1931. – autor B. V.
- ²⁸⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 287, *Moravské slovo – Brno*, 8. 2. 1931.
- ²⁸⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 307, *Brněnský zvon – Brno*, 26. 3. 1931.
- ²⁹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 255, *Moravský přítel lidu – Brno*, 22. 3. 1931
- ²⁹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 282, *Den – Brno*, 4. 6. 1931.
- ²⁹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 317, *Pražský list – Praha*, 2. 6. 1931.

-
- ²⁹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 327, *Moravské slovo – Brno*, 3. 6. 1931.
- ²⁹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 281, *Moravské slovo – Brno*, 16. 6. 1931.
- ²⁹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 283, *Pražský list – Praha*, 17. 6. 1931.
- ²⁹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 251, *Ruch – Brno*, 19. 6. 1931.
- ²⁹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 315, *Moravské slovo – Brno*, 19. 6. 1931.
- ²⁹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 326, *České slovo – Praha*, 27. 6. 1931.
- ²⁹⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 301, *Pozor – Olomouc*, 20. 6. 1931.
- ³⁰⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 302, *Pozor – Olomouc*, 30. 7. 1931.
- ³⁰¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 314, *Národní politika – Praha*, 29. 8. 1931.
- ³⁰² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 260?, *Horácko – Třebíč*, 3. 9. 1931.
- ³⁰³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 296, *Moravské slovo – Brno*, 19. 9. 1931.
- ³⁰⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 6, *Zlín*, roč. XIV, č. 18, 1. 5. 1931.
- ³⁰⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 27, ev. č. 1912, *Zpravodaj zaměstnanců prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 29, 22. 7. 1932, s. 3.

-
- ³⁰⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 245, *Zlín – středeční*, roč. XIV, č. 53, 22. 12. 1931.
- ³⁰⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 111, ev. č. 111, fol. 372, *Zlín- páteční*, roč. XVI, č. 26, 24. 6. 1932.
- ³⁰⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 27, ev. č. 1912, *Zpravodaj zaměstnanců prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 14, 1. 4. 1932, s. 1.
- ³⁰⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 27, ev. č. 1912, *Zpravodaj zaměstnanců prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 40, 8. 10. 1932, s. 1 – 2.
- ³¹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 264, *Lidové noviny – Brno*, 10. 10. 1932.
- ³¹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 272, *Moravské slovo – Brno*, 13. 6. 1933.
- ³¹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 267, *Moravské slovo – Brno*, 30. 8. 1933.
- ³¹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 232, *Zlín*, roč. XVIII, č. 33, 23. 8. 1934.
- ³¹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 286, *Lidový deník – Praha*, 29. 12. 1934.
- ³¹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 230, *Zlín – středeční*, roč. V, č. 5, 29. 1. 1936.
- ³¹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 209, *České slovo – Olomouc*, 30. 5. 1936.
- ³¹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 316, *Moravské noviny – Brno*, 17. 6. 1936.
- ³¹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 376.

-
- ³¹⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 337, *Moravsko-slezský domov – Brno*, 25. 2. 1937.
- ³²⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 333, *Moravské noviny – Brno*, 18. 2. 1927.
- ³²¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 324, *Brněnská svoboda – Brno*, 18. 2. 1937.
- ³²² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 51, ev. č. 1526, fol. 31.
- ³²³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 227, *Zlín – středeční. /ročník a číslo neuvedeno/*
- ³²⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 326, *Moravské noviny – Brno*, 6. 9. 1937.
- ³²⁵ Ladislav Tichý měl tři mladší bratry, z nichž Oldřich vedl mimo jiné zlínský dům služby, další byl etážistou na Václavském náměstí a třetí působil též v prodeji. Ladislav Tichý vedl čtyři roky dům služby v Mariánských Lázních.
- ³²⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 84, *Zlín – páteční*, roč. XXIII, č. 9, 1. 3. 1940.
- ³²⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 44.
- ³²⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 86, *Zlín – páteční*, roč. XXII, č. 31, 11. 8. 1939.
- ³²⁹ Martin Čihalík, *Obchodní dům Centrum v Brně* (SHP), Brno 2013, s. 14.
- ³³⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 235, *Ostravská deník – Moravská Ostrava*, 10. 10. 1929.

-
- ³³¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 243, *České slovo – Moravská Ostrava*, 17. 7. 1930.
- ³³² ASÚ Ostrava, čp. 24, č. XIII – 41.283/30
- ³³³ ASÚ Ostrava, čp. 24, č. XIII – 41.283/30
- ³³⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 245, *České slovo – Praha*, 7. 12. 1930.
- ³³⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 248, *Ostravské noviny – Moravská Ostrava*, 1. 5. 1931.
- ³³⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 29, 17. 7. 1931, s. 1.
- ³³⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 35, 28. 8. 1931, s. 1. MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 21, 22. 5. 1931, s. 2.
- ³³⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 15, *Zlín*, roč. XIII, č. 42, 24. 10. 1930.
- ³³⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 35, 28. 8. 1931, s. 1.
- ³⁴⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 249, *Duch času – Moravská Ostrava*, 10. 7. 1931.
- ³⁴¹ ASÚ Ostrava, plány č. XIII. 13224.

-
- ³⁴² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 247, *Duch času – Moravská Ostrava*, 22. 11. 1931.
- ³⁴³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 41.
- ³⁴⁴ V orig. „*Wer kopiert wen?*“ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 271, *Die Woche des Kaufmannes – Praha*, 12. 12. 1934.
- ³⁴⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 274, *Ostrauer Zeitung*, 13. 2. 1935.
- ³⁴⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 279, *České slovo – Moravská Ostrava*, 20. 3. 1936.
- ³⁴⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 280, *Polední deník – Moravská Ostrava*, 23. 8. 1937.
- ³⁴⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 93, *Zlín – páteční*, roč. XXI, č. 9, 4. 3. 1938.
- ³⁴⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 21, 25. 5. 1940, s. 3.
- ³⁵⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 283, *Polední deník – Moravská Ostrava*, 29. 3. 1940.
- ³⁵¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 285, *Nová svoboda – Moravská Ostrava*, 5. 3. 1946.

-
- ³⁵² Helena Richterová – Tomáš Vítek, *Obchodní dům Baťa* (SHP), Státní památkový úřad v Olomouci, Olomouc 2001, s. 14. – SHP se nachází v materiálech FAB, fond 51139 Ostrava.
- ³⁵³ NPÚ ÚOP Ostrava, z dopisu ing. Karla Hotového architektce Paclové.
- ³⁵⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 110, ev. č. 110, fol. 155, *Karlovarské listy*, 5. 4. 1930.
- ³⁵⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 279, *Prager Tagblatt*, 21. 1. 1931.
- ³⁵⁶ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, čj. 3688/30.
- ³⁵⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 255, *Pozor – Olomouc*, 8. 11. 1930.
- ³⁵⁸ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, čj. 8430/30.
- ³⁵⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 305, *Stavební rádce – Praha*, listopad 1934.
- ³⁶⁰ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, čj. 8347/30.
- ³⁶¹ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, čj. 8430/30.
- ³⁶² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 343, *Karlovarské listy*, 20. 12. 1930.
- ³⁶³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 244, *Marienbader Zeitung – Marienbad*, 16. 12. 1930.
- ³⁶⁴ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, čj. 684/31.
- ³⁶⁵ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, protokol č. 285/4 ze dne 25. 2. 1931.
- ³⁶⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 132, ev. č. 132, fol. 59, *Chebské hlasy – Cheb*, 7. 3. 1931.
- ³⁶⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 6 - 7, *Zlín*, roč. XIV, č. 18, 1. 5. 1931.

-
- ³⁶⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 23, ev. č. 1910, *Zlín*, roč. XIV, č. 17, 24. 4. 1931, s. 2.
- ³⁶⁹ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, čj. 3443/31.
- ³⁷⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 26 a 27, 26. 6. 1931, s. 1.
- ³⁷¹ ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, č. 1217/36.
- ³⁷² ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144, č. 793/37.
- ³⁷³ ASÚ Mariánské Lázně, čj. 7430/48-II-IX-4B
- ³⁷⁴ ASÚ Mariánské Lázně, čj. 4967/1972
- ³⁷⁵ FAB, fond 51113 Mariánské Lázně.
- ³⁷⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 48, *Hlasatel – Přerov*, 24. 1. 1930.
- ³⁷⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 404, *Zájmy Slovače – Uh. Hradiště*, 24. 1. 1930.
- ³⁷⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 15, *Haná – Kroměříž*, 26. 1. 1930.
- ³⁷⁹ ASÚ Kroměříž, čp. 104, Usnesení okresního soudu v Kroměříži, Č. d. 882/30.
- ³⁸⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 16, *Svoboda – Brno*, 21. 3. 1930.
- ³⁸¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 18, *Haná – Kroměříž*, 22. 5. 1930.
- ³⁸² ASÚ Kroměříž, čp. 104, dopis ze dne 20. 6. 1930, č. 881.
- ³⁸³ ASÚ Kroměříž, čp. 104, dopis SPÚ v Brně, podáno 24. 7. 1930.
- ³⁸⁴ Martina Horácková (Mertová), *Architektura střední Moravy, 1918-1945: Přerov, Kroměříž, Bystřice pod Hostýnem, Holešov, Kojetín*,

Katedra dějin umění FFUP, Olomouc 2004 (diplomová práce), s. 99 – 100.

³⁸⁵ ASÚ Kroměříž, čp. 104, protokol ze dne 20. 5. 1930.

³⁸⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 19, *Haná – Kroměříž*, 20. 7. 1930.

³⁸⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 43, *Haná – Kroměříž*, 11. 7. 1930.

³⁸⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 346, *Ruch – Brno*, 22. 8. 1930.

³⁸⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 21, *Haná – Kroměříž*, 21. 9. 1930.

³⁹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 49, *Ruch – Brno*, 7. 9. 1930.

³⁹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 364, *Obzor – Přerov*, 13. 9. 1930.

³⁹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 35, *Haná – Kroměříž*, 17. 10. 1930.

³⁹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 47, *Obzor – Přerov*, 28. 10. 1930.

³⁹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 361, *Havlíčkovo poselství – Bystřice pod Hostýnem*, 12. 12. 1930.

³⁹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 434, *Haná – Kroměříž*, 1. 1. 1931.

³⁹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 430, *Obzor – Přerov*, 28. 1. 1931.

³⁹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 14, *Obzor – Přerov*, 19. 3. 1931.

-
- ³⁹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 410, *Svoboda – Brno*, 22. 2. 1931.
- ³⁹⁹ ASÚ Kroměříž, žádost ze dne 16. 3. 1931, č. 3587.
- ⁴⁰⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 46, *Obzor – Přerov*, 24. 3. 1931.
- ⁴⁰¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 33, *Československý denník – Olomouc*, 1. 4. 1931.
- ⁴⁰² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 28, *Obzor – Přerov*, 22. 5. 1931.
- ⁴⁰³ ASÚ Kroměříž, čp. 104, pozvánka ke komisi, č. 9373.
- ⁴⁰⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 25, *Haná – Kroměříž*, 8. 9. 1931
- ⁴⁰⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 40, *Hlas lidu – Prostějov*, 29. 5. 1934.
- ⁴⁰⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 38, *Haná – Kroměříž*, 21. 6. 1934.
- ⁴⁰⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 45, *Obzor – Přerov*, 16. 2. 1935.
- ⁴⁰⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 27, *Haná – Kroměříž*, 10. 4. 1935.
- ⁴⁰⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 203, *Obzor – Přerov*, 8. 6. 1935.
- ⁴¹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 44, *Obzor – Přerov*, 9. 1. 1936.
- ⁴¹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 39, *Haná – Kroměříž*, 17. 2. 1937.
- ⁴¹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 105, ev. č. 105, fol. 42, *Obzor – Přerov*, 2. 9. 1937.

-
- ⁴¹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 114, fol. 288, *Obzor – Přerov*, 2. 2. 1938.
- ⁴¹⁴ ASÚ Kroměříž, čp. 104, Protokol komisionelního jednání ze dne 15. 3. 1938, č. 4196.
- ⁴¹⁵ ASÚ Kroměříž, čp. 104, soupis oprav ze dne 2. 12. 1947.
- ⁴¹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 103, ev. č. 103, fol. 37, *Moravské noviny – Brno*, 2. 7. 1948.
- ⁴¹⁷ FAB, fond 51132 Kroměříž.
- ⁴¹⁸ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 26813/25.
- ⁴¹⁹ ASÚ Plzeň, čp. 111, oběžník, č. 9124/28.
- ⁴²⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 40, *Nová doba – Plzeň*, 3. 11. 1929.
- ⁴²¹ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 10042/29.
- ⁴²² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 33, 23. 8. 1930, s. 2.
- ⁴²³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 21, 22. 5. 1931, s. 1 – 3.
- ⁴²⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 272, *Zlín – páteční*, č. 46, 6. 11. 1931.
- ⁴²⁵ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 85313/31.
- ⁴²⁶ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 22915/33.
- ⁴²⁷ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 22512/34.
- ⁴²⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 122, *Český deník – Plzeň*, 14. 7. 1935.
- ⁴²⁹ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 22542/36.
- ⁴³⁰ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 20450/37.
- ⁴³¹ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 24857/39.

-
- ⁴³² ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 78929/40.
- ⁴³³ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 20443/42.
- ⁴³⁴ ASÚ Plzeň, čp. 111, spis č. 22519/47.
- ⁴³⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 14, *Zpravodaj prodavačů*, č. 5, 3. 2. 1947.
- ⁴³⁶ ASÚ Plzeň, čp. 111, výměr JNV č. VIII/1-502.4-22.7.1952-D
- ⁴³⁷ ASÚ Plzeň, čp. 111, výměr č. V/1976-Mi
- ⁴³⁸ FAB, fond 51115 Plzeň.
- ⁴³⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 251, *Sdělení*, VII, č. 6, 9. 2. 1924.
- ⁴⁴⁰ ASÚ Olomouc, čp. 406, č. II-1383/3.
- ⁴⁴¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 175, *Moravský večerník – Olomouc*, 17. 8. 1929.
- ⁴⁴² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 176, *Moravský večerník – Olomouc*, 12. 10. 1929.
- ⁴⁴³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 162, *Moravské noviny – Brno*, 2. 10. 1930.
- ⁴⁴⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 177, *Našinec – Olomouc*, 1. 5. 1930.
- ⁴⁴⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 91, *Zlín – páteční*, roč. XXII, č. 13, 31. 3. 1939.
- ⁴⁴⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 168, *Našinec – Olomouc*, 8. 3. 1931.
- ⁴⁴⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 172, *Našinec – Olomouc*, 28. 6. 1931.
- ⁴⁴⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 176, *Pozor – Olomouc*, 1. 7. 1931.

-
- ⁴⁴⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 184, *Pozor – Olomouc*, 16. 1. 1932.
- ⁴⁵⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 194, *Moravský večerník – Olomouc*, 19. 1. 1932.
- ⁴⁵¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 187, *Národní osvobození – Praha*, 4. 8. 1932.
- ⁴⁵² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 198, *Československý deník – Olomouc*, 20. 7. 1932.
- ⁴⁵³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 189, *Svoboda – Brno*, 19. 7. 1932.
- ⁴⁵⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 200, *Stavitelské listy – Olomouc*, 30. 7. 1932.
- ⁴⁵⁵ ASÚ Olomouc, č. X 2045/22.
- ⁴⁵⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 200, *Našinec – Olomouc*, 24. 8. 1932.
- ⁴⁵⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 182, *Našinec – Olomouc*, 21. 6. 1932.
- ⁴⁵⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 199, *Našinec – Olomouc*, 21. 8. 1932.
- ⁴⁵⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 184, *Pozor – Olomouc*, 5. 8. 1932.
- ⁴⁶⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 193, *Dopolední list – Praha*, 9. 8. 1932.
- ⁴⁶¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 205, *Ostravský deník – Moravská Ostrava*, 6. 8. 1932.

-
- ⁴⁶² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 183, *Moravský večerník – Olomouc*, 4. 8. 1932.
- ⁴⁶³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 188, *Svět – Cleveland*, 18. 10. 1932.
- ⁴⁶⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 189, *Pozor – Olomouc*, 11. 12. 1932.
- ⁴⁶⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 197, *Moravský večerník – Olomouc*, 23. 11. 1932.
- ⁴⁶⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 190, *Ruch – Brno*, 16. 12. 1932.
- ⁴⁶⁷ ASÚ Olomouc, č. II-74/40.
- ⁴⁶⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 189, *Pozor – Olomouc*, 11. 12. 1932.
- ⁴⁶⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 188, *Pozor – Olomouc*, 22. 11. 1934.
- ⁴⁷⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 107, ev. č. 107, fol. 117, *Moravský večerník - Olomouc*, 9. 1. 1935.
- ⁴⁷¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 106, ev. č. 106, fol. 207 a 213, *Moravský večerník – Olomouc*, 4. a 9. 7. 1935.
- ⁴⁷² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 201, *Pozor – Olomouc*, 24. 11. 1935.
- ⁴⁷³ FAB, fond 51 141 Olomouc.
- ⁴⁷⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, ev. č. 1271, *Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*, Zlín 1944, s. 31.

-
- ⁴⁷⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 111, *Nový deník – Praha*, 9. 11. 1932.
- ⁴⁷⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 98, *Polední express – Praha*, 2. 12. 1938.
- ⁴⁷⁷ ASÚ Praha, čp. 596, čj. III 53685/33.
- ⁴⁷⁸ ASÚ Praha, čp. 596, čj. III 54671/33.
- ⁴⁷⁹ ASÚ Praha, čp. 596, čj. III 49924/33.
- ⁴⁸⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 115, *Právo lidu – Praha*, 29. 5. 1934.
- ⁴⁸¹ ASÚ Praha, čp. 596, čj. III 42089/34.
- ⁴⁸² ASÚ Praha, čp. 596, čj. III 49220/34.
- ⁴⁸³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 383, *Lidové noviny – Brno*, 2. 6. 1941.
- ⁴⁸⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 531.
- ⁴⁸⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 198, *Pestrý týden – Praha*, 21. 12. 1936.
- ⁴⁸⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 51, ev. č. 1526, fol. 79.
- ⁴⁸⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 104, ev. č. 104, fol. 364, *Radniční politika – Praha*, 12. 2. 1938.
- ⁴⁸⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 81, ev. č. 1940, *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 43, 4. 11. 1939, s. 3.
- ⁴⁸⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 82, *Zlín – páteční*, roč. XXIII, č. 49, 13. 12. 1940.

-
- ⁴⁹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 78, *Zlín – páteční*, roč. XXIV, č. 29, 18. 7. 1941.
- ⁴⁹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 110, ev. č. 110, fol. 220, *Telegraf – Praha*, 17. 2. 1930.
- ⁴⁹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 135, ev. č. 135, fol. 15, *Zlín*, roč. XIII, č. 42, 24. 10. 1930.
- ⁴⁹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 110, ev. č. 110, fol. 219, *Český sever – Liberec*, 20. 11. 1930.
- ⁴⁹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 324, *Stavebník – Praha*, 6. 4. 1931.
- ⁴⁹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 319, *Telegraf – Praha*, 18. 4. 1931.
- ⁴⁹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 271, *Zlín – páteční*, roč. XVI, č. 2, 26. 2. 1932.
- ⁴⁹⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 133, ev. č. 133, fol. 336, *A-Zet – Liberec*, 8. 11. 1932.
- ⁴⁹⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, ev. č. 1666, fol. 518.
- ⁴⁹⁹ ASÚ Liberec, čp. 23, č. B 23-III/4/182
- ⁵⁰⁰ ASÚ Liberec, čp. 23, č. B 23-III/4/186
- ⁵⁰¹ ASÚ Liberec, čp. 23, č. 5381/36.
- ⁵⁰² ASÚ Liberec, čp. 23, č. B 23-III/4/219
- ⁵⁰³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 102, ev. č. 102, fol. 308, *Rudé právo – Praha*, I. vyd., 15. 11. 1945.
- ⁵⁰⁴ FAB, fond 51106 Liberec
- ⁵⁰⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 326, *Sdělení*, roč. XI, č. 1, 5. 1. 1929.

-
- ⁵⁰⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 131, ev. č. 131, fol. 275, *České slovo – Zlín*, 22. 9. 1933.
- ⁵⁰⁷ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 235, *Zlín – páteční*, roč. XVI, č. 39, 6. 10. 1933.
- ⁵⁰⁸ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 236, *Zlín – páteční*, roč. XVI, č. 34, 1. 4. 1933.
- ⁵⁰⁹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 131, ev. č. 131, fol. 274, *Pozor – Olomouc*, 6. 10. 1933.
- ⁵¹⁰ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 231, *Zlín – pondělní*, roč. IV, č. 50, 17. 12. 1934.
- ⁵¹¹ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 183, *Moravské noviny – Brno*, 23. 11. 1933. Srov. tamtéž, fol. 177, *Moravské slovo – Brno*, 6. 12. 1933.
- ⁵¹² MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 113, ev. č. 113, fol. 181, *Břeclavsko – Břeclav*, 15. 12. 1933.
- ⁵¹³ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 114, ev. č. 114, fol. 229, *České slovo Olomouc*, 12. 12. 1935.
- ⁵¹⁴ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 236, *Zlín – páteční*, roč. XXII, č. 31, 11. 8. 1939.
- ⁵¹⁵ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/8 – Výstřižková služba, inv. č. 101, ev. č. 101, fol. 225, *Zlín – pondělní*, roč. IX, č. 35, 4. 9. 1939.
- ⁵¹⁶ MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 666, ev. č. 162, fol. 5 – 12.

12. PRAMENY

MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ:

sign. I/3 – Vedoucí činitelé firmy, inv. č. 28, 29, 41, 48

sign. I/4 – Hlavní ředitelna, inv. č. 111, 280

sign. II/6 – Publikace, tiskoviny, inv. č. 6, 12, 15, 739

sign. II/8 – Výstřižková služba: inv. č. 101, 102, 104, 105, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 132, 133, 134, 135

X – Prodejní oddělení, inv. č. 13, 20, 50, 69, 101, 177, 327, 328

XV – Stavební oddělení, inv. č. 1, 2, 3, 6, 13, 20,

Archivy stavebních úřadů:

Praha 2

Olomouc

Ostrava

Liberec

Plzeň

Mariánské Lázně

Karlovy Vary

Kroměříž

Národní památkový ústav – Územní odborné pracoviště v Ostravě

13. CHRONOLOGICKÝ SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Tomáš Baťa, *Úvahy a projevy*, Zlín 1932.

František Račanský, *Učebnice péče o nohu*. Zlín 1933.

Prodavačská příručka, Zlín 1934.

Jan. Antonín Baťa, Naše stavby, *Zprávy české keramické společnosti*, roč. XII, 1935, s. 5 – 7.

Přítomnost, roč. XIII, 1936.

Jan Antonín Baťa, *Spolupráce. Výbor z článků a projevů v letech 1920-1936*, Zlín 1936.

Aranžér, roč. I., 1938, č. 1.

Aranžér, roč. I., 1939, č. 2.

Jiří Vančura, Některé zkušenosti s obklady, zejména keramickými, *Architekt SIA*, roč. XLIII, 1944, č. 6, s. 125 – 135.

Tomáš Jan Baťa, *Švec pro celý svět*, Praha 1991.

Vladimír Šlapeta, *Baťa – architektura a urbanismus 1910-1950*, Zlín 1991 (kat. výst.).

Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992.

Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993.

Ferdinand Menčík, *Poskokem u Jana Bati*, Praha 1993.

Ludvík Ševeček, *Zlínský funkcionalismus. Sborník příspěvků symposia pořádaného u příležitosti 100. výročí narození Františka Lydie Gahury a 90. narozenin Vladimíra Karfíka*, Zlín 1993.

Miroslav Lorenc. Jaromír Krejcar. *Zlínská moderní architektura a pražská avantgarda*, Zlín 1995 (kat. výst.).

Pavel Novák, *Proměny baťovské architektury Zlína*, Zlín 1996.

Pavel Novák, *Zlínská architektura 1900-1950*, Zlín 1996.

Rostislav Švácha, Plánovité, nenáhodné, výtvarné, Pešánkovy návrhy světelných reklam, in: Jiří Zemánek (ed.), *Zdeněk Pešánek 1896 – 1965*, Praha 1996 (kat. výst.), s. 151 – 161.

Hugo Vavrečka, *Život je spíš román*, Ostrava 1997.

Ladislava Horňáková, *František Lydie Gahura: zlínský architekt, urbanista a sochař*, Zlín 1998 (kat. výst.).

Pavel Novák, *Zlín nepostavený*, Zlín 1999.

Pavel Novák: *10+1 baťovských vil*, Zlín 2000.

Zdeněk Lukeš: Vladimír Karfík vypráví. *Revolver Revue*. 2000, č. 42, s. 272 - 310.

Helena Richterová – Tomáš Vítek, *Obchodní dům Baťa* (SHP), Státní památkový úřad v Olomouci, Olomouc 2001, s. 14. – SHP se nachází v materiálech FAB, fond 51139 Ostrava.

Vladimír Šlapeta, Moderní architektura v Brně, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 39 – 150.

František Musil, Výstavba rodinných domků firmy Baťa ve Zlíně, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 199 – 211.

Martina Horáčková (Mertová), *Architektura střední Moravy, 1918-1945: Přerov, Kroměříž, Bystřice pod Hostýnem, Holešov, Kojetín*, Katedra dějin umění FFUP, Olomouc 2004 (diplomová práce).

Zdeněk Lukeš, Krása pražských prvorepublikových portálů. Mizející svět a jeho zapomenutí tvůrci. *Revolver Revue*. 2005, č. 58, s. 174 - 195.

Ladislava Horňáková, *František Lýdie Gahura. Projekty, realizace a sochařské dílo*, Zlín 2006 (kat. výst.).

Irena Velebilová, *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách. Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*, Katedra dějin umění FFMU, Brno 2006 (magisterská diplomová práce).

Tomáš Baťa - doba a společnost - sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference, pořádané ve dnech 30. listopadu - 1. prosince 2006, Brno 2007.

Obchodní palác Centrum v Brně, Brno 2007 (kat. výst.).

Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960, Zlín 2009 (kat. výst.).

Katrin Klingan – Kerstin Gust (eds.), *A utopia of modernity: Zlín – revising Baťa's functional city*, Berlin 2009.

Ondřej Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900-1938*. České Budějovice, Ostrava, 2009.

Tereza Kovaříková, *Tematický soupis stavební dokumentace firmy Baťa ve fondech Moravského zemského archivu v Brně, Státním okresním archivu Zlín*, Katedra historie FF UP, Olomouc 2013 (bakalářská diplomová práce).

14. ABECEDNÍ SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Aranžér, roč. I., 1938, č. 1.

Aranžér, roč. I., 1939, č. 2.

Tomáš Baťa - doba a společnost - sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference, pořádané ve dnech 30. listopadu - 1. prosince 2006, Brno 2007.

Tomáš Baťa, *Úvahy a projevy*, Zlín 1932.

Tomáš Jan Baťa, *Švec pro celý svět*, Praha 1991.

Jan. Antonín Baťa, *Naše stavby, Zprávy české keramické společnosti*, roč. XII, 1935, s. 5 – 7.

Jan Antonín Baťa, *Spolupráce. Výbor z článků a projevů v letech 1920-1936*, Zlín 1936.

Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960, Zlín 2009 (kat. výst.).

Martina Horáčková (Mertová), *Architektura střední Moravy, 1918-1945: Přerov, Kroměříž, Bystřice pod Hostýnem, Holešov, Kojetín*, Katedra dějin umění FFUP, Olomouc 2004 (diplomová práce).

Ladislava Horňáková, *František Lydie Gahura: zlínský architekt, urbanista a sochař*, Zlín 1998 (kat. výst.).

František Musil, Výstavba rodinných domků firmy Baťa ve Zlíně, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 199 – 211.

Ladislava Horňáková, *František Lydie Gahura. Projekty, realizace a sochařské dílo*, Zlín 2006 (kat. výst.).

Vladimír Karfík, *Architekt si spomína*, Bratislava 1993.

Katrin Klingan – Kerstin Gust (eds.), *A utopia of modernity: Zlín – revising Baťa's functional city*, Berlin 2009.

Tereza Kovaříková, *Tematický soupis stavební dokumentace firmy Baťa ve fondech Moravského zemského archivu v Brně, Státním okresním archivu Zlín*, Katedra historie FF UP, Olomouc 2013 (bakalářská diplomová práce).

Stanislav Křeček, *Pracoval jsem u Baťů*, Praha 1992.

Miroslav Lorenc. *Jaromír Krejcar. Zlínská moderní architektura a pražská avantgarda*, Zlín 1995 (kat. výst.).

Zdeněk Lukeš, Krása pražských prvorepublikových portálů. Mizející svět a jeho zapomenutí tvůrci. *Revolver Revue*. 2005, č. 58, s. 174 - 195.

Zdeněk Lukeš: Vladimír Karfík vypráví. *Revolver Revue*. 2000, č. 42, s. 272 - 310.

Ferdinand Menčík, *Poskokem u Jana Bati*, Praha 1993.

Pavel Novák, *Zlín nepostavený*, Zlín 1999.

Pavel Novák: *10+1 baťovských vil*, Zlín 2000.

Pavel Novák, *Proměny baťovské architektury Zlína*, Zlín 1996.

Pavel Novák, *Zlínská architektura 1900-1950*, Zlín 1996.

Obchodní palác Centrum v Brně, Brno 2007 (kat. výst.).

Prodavačská příručka, Zlín 1934.

Přítomnost, roč. XIII, 1936.

František Račanský, *Učebnice péče o nohu*. Zlín 1933.

Helena Richterová – Tomáš Vítek, *Obchodní dům Baťa (SHP)*,
Státní památkový úřad v Olomouci, Olomouc 2001, s. 14. – SHP se
nachází v materiálech FAB, fond 51139 Ostrava.

Ludvík Ševeček, *Zlínský funkcionalismus. Sborník příspěvků
symposia pořádaného u příležitosti 100. výročí narození Františka
Lydie Gahury a 90. narozenin Vladimíra Karfíka*, Zlín 1993.

Ondřej Ševeček, *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna,
městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900-1938. České
Budějovice, Ostrava, 2009.*

Vladimír Šlapeta, *Baťa – architektura a urbanismus 1910-1950*, Zlín 1991 (kat. výst.).

Vladimír Šlapeta, Moderní architektura v Brně, in: *Funkcionalismus na Moravě, Stavební kniha 2003*, Brno 2003, s. 39 – 150.

Rostislav Švácha, Plánovité, nenáhodné, výtvarné, Pešánkovy návrhy světelných reklam, in: Jiří Zemánek (ed.), *Zdeněk Pešánek 1896 – 1965*, Praha 1996 (kat. výst.), s. 151 – 161.

Jiří Vančura, Některé zkušenosti s obklady, zejména keramickými, *Architekt SIA*, roč. XLIII, 1944, č. 6, s. 125 – 135.

Hugo Vavrečka, *Život je spíš román*, Ostrava 1997.

Irena Velebilová, *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách. Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*, Katedra dějin umění FFMU, Brno 2006 (magisterská diplomová práce).

15. SEZNAM ZKRATEK

MZA v Brně	Moravský zemský archiv v Brně
SOKA Zlín	Státní okresní archiv Zlín
KFBZ	Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně
KGUV	Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně
NPÚ, ÚOP	Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
ASÚ	archiv stavebního úřadu
FAB	firemní archiv společnosti Baťa, a. s.
FBZ	fond H1134 Baťa, a. s., Zlín
VÚ	výzkumný ústav
SHP	stavebně-historický průzkum

16. ADRESÁŘ STAVEB

Město	Ulice	číslo popisné	Číslo parcelní
Praha	Václavské náměstí	774	612
Karlovy Vary	Vřídelní	82	1509
Brno	Koblišná	53	161
Ostrava	Masarykovo náměstí	24	523/16, 526/10, 528
Mariánské Lázně	Hlavní třída	144	156
Kroměříž	Velké náměstí	104	106/2
Plzeň	Zbrojnická	111	3
Olomouc	Riegrova	406	380
Praha	Celetná	596	614
Liberec	Soukenné náměstí	23	113
Zlín	Náměstí Práce	1099	5, 8668

17. SUMMARY

The Baťa Company's department stores appeared during the interwar period in many cities of the republic. These stores differed from the common production by their modern architectural design, modular construction of buildings and also by the conception of interiors and by the range of provided services. A distinctive Baťa style was this way established.

Terminological and typological division of the sales network has been changed over time according to the current trends established by the company management both in the production and the trade. Construction of buildings was managed by the construction department, which highly developed structure allowed to achieve both quick and quality results. Adaptation and design of the interiors was based on modern trends and thus created a new functional standard of the department stores. A wide range of marketing activities impressed the customers in numerous ways and hence set new target for the advertising industry. The stores and service employees were carefully trained to be able to provide the highest level of services.

The catalogue of the selected buildings represents the department stores not only in the architectural point of view, but also historically and with respect to their daily routine.

18. SEZNAM OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

1. Prodejna typu 5, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
2. Správkárna typu 5, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
3. Prodejna typu 6, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
4. Správkárna typu 6, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
5. Prodejna typu 7, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
6. Správkárna typu 7, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
7. Prodejna typu 8, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
8. Správkárna typu 8, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
9. Prodejna a správkárna typu 9, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
10. Třílůžkový pokoj pro zaměstnance domu služby, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
11. Společenská místnost s hernou pro zaměstnance domu služby, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
12. Jídelna pro zaměstnance domu služby, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.

13. Kuchyně pro zaměstnance domu služby, asi 1939. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. X – Prodejní oddělení, inv. č. 329, ev. č. 1588.
14. Výklad s loveckou obuví. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 13.
15. Výklad s luxusní obuví, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 17.
16. Výklad se zimní obuví, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 21.
17. Výklad s punčochami, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 34.
18. Výklad s hračkami, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 38.
19. Zimní pohyblivá reklama, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 52.
20. Výklad s dámskou obuví, 1939. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 2 /nestránkováno/.
21. Výklad s punčochami, 1939. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 2 /nestránkováno/.
22. Výklad s domácí obuví, 1939. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 2 /nestránkováno/.
23. Pohyblivá reklama v Praze, 1939. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 2 /nestránkováno/.
24. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda, 1945 – 1949. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1218, č. 9.
25. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda, 2012. Foto: Tereza Kovaříková.
26. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda do Jungmannova náměstí, 30. I. 20. st. Foto: *Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960*, Zlín 2009 (kat. výst.), s. 114.

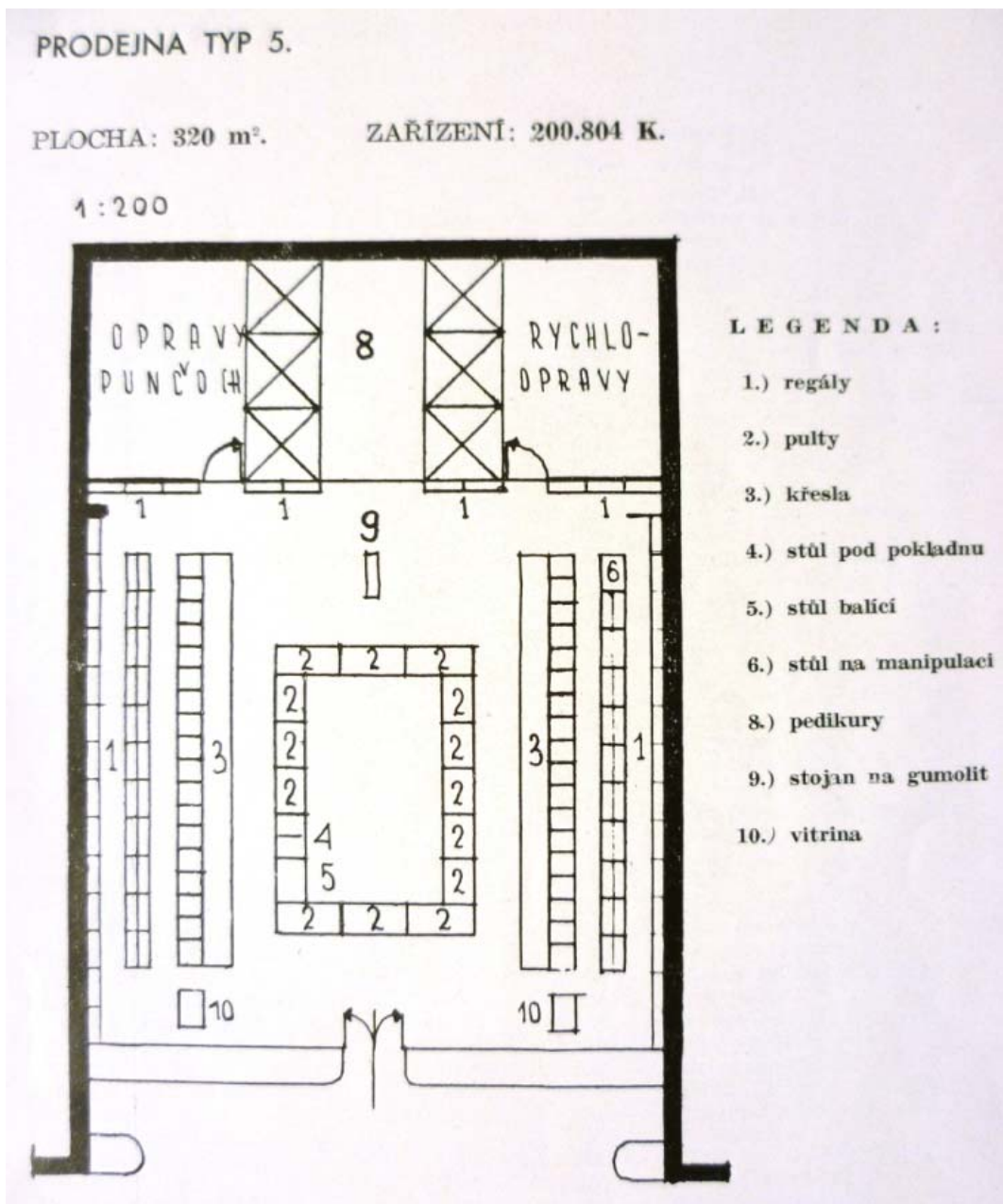
27. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda do Jungmannova náměstí, 2012. Foto: Tereza Kovaříková.
28. Dům služby Praha – Václavské náměstí, řez, 1930. Foto: ASÚ Praha, čp. 774.
29. Dům služby Praha – Václavské náměstí, půdorys přízemí, 1930. Foto: ASÚ Praha, čp. 774.
30. Dům služby Karlovy Vary, fasáda, 30. l. 20. st. Foto: *Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960*, Zlín 2009 (kat. výst.), s. 117.
31. Dům služby Karlovy Vary, fasáda, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
32. Dům služby Karlovy Vary, fasáda a řez, 1930. Foto: ASÚ Karlovy Vary.
33. Dům služby Karlovy Vary, interiér, 40. l. 20. st. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1223, č. 43.
34. Dům služby Brno, fasáda, 30. l. 20. st. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 170.
35. Dům služby Brno, fasáda, 2012. Foto: Tereza Kovaříková.
36. Dům služby Brno, reklama na fasádě, 1934. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 2 /nestránkováno/.
37. Dům služby Brno, interiér, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 49.
38. Dům služby Ostrava, fasáda, 1934. Foto: Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1219, č. 6.
39. Dům služby Ostrava, fasáda, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
40. Dům služby Ostrava, půdorys přízemí, 1930. Foto: ASÚ Ostrava, čp. 24.
41. Dům služby Ostrava, fasáda, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 49.

42. Dům služby Mariánské Lázně, fasáda, 30. I. 20. st. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 171.
43. Dům služby Mariánské Lázně, fasáda, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
44. Dům služby Mariánské Lázně, půdorys 1. patra, 1931. Foto: ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144.
45. Dům služby Mariánské Lázně, portál, 30. I. 20. st. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 171.
46. Dům služby Kroměříž, fasáda, 1930. Foto: ASÚ Kroměříž, čp. 104.
47. Dům služby Kroměříž, fasáda, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
48. Dům služby Kroměříž, půdorys 1. patra, 1930. Foto: ASÚ Kroměříž, čp. 104.
49. Dům služby Kroměříž, interiér, 1931. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. II/7 – Závodní časopisy, inv. č. 25, ev. č. 1911, *Zpravodaj prodejního oddělení firmy Baťa*, příloha k časopisu *Zlín*, č. 22, 29. 5. 1931, s. 2.
50. Dům služby Plzeň, portál, 1936. Foto: ASÚ Plzeň, čp. 111.
51. Dům služby Plzeň, fasáda, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
52. Dům služby Plzeň, fasáda a řez, 1937. Foto: ASÚ Plzeň, čp. 111.
53. Dům služby Plzeň, interiér, 1948. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1223, č. 15.
54. Dům služby Olomouc, fasáda, 30. I. 20. st. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 173.
55. Dům služby Olomouc, fasáda, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
56. Dům služby Olomouc, interiér, 1947. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1223, č. 29.

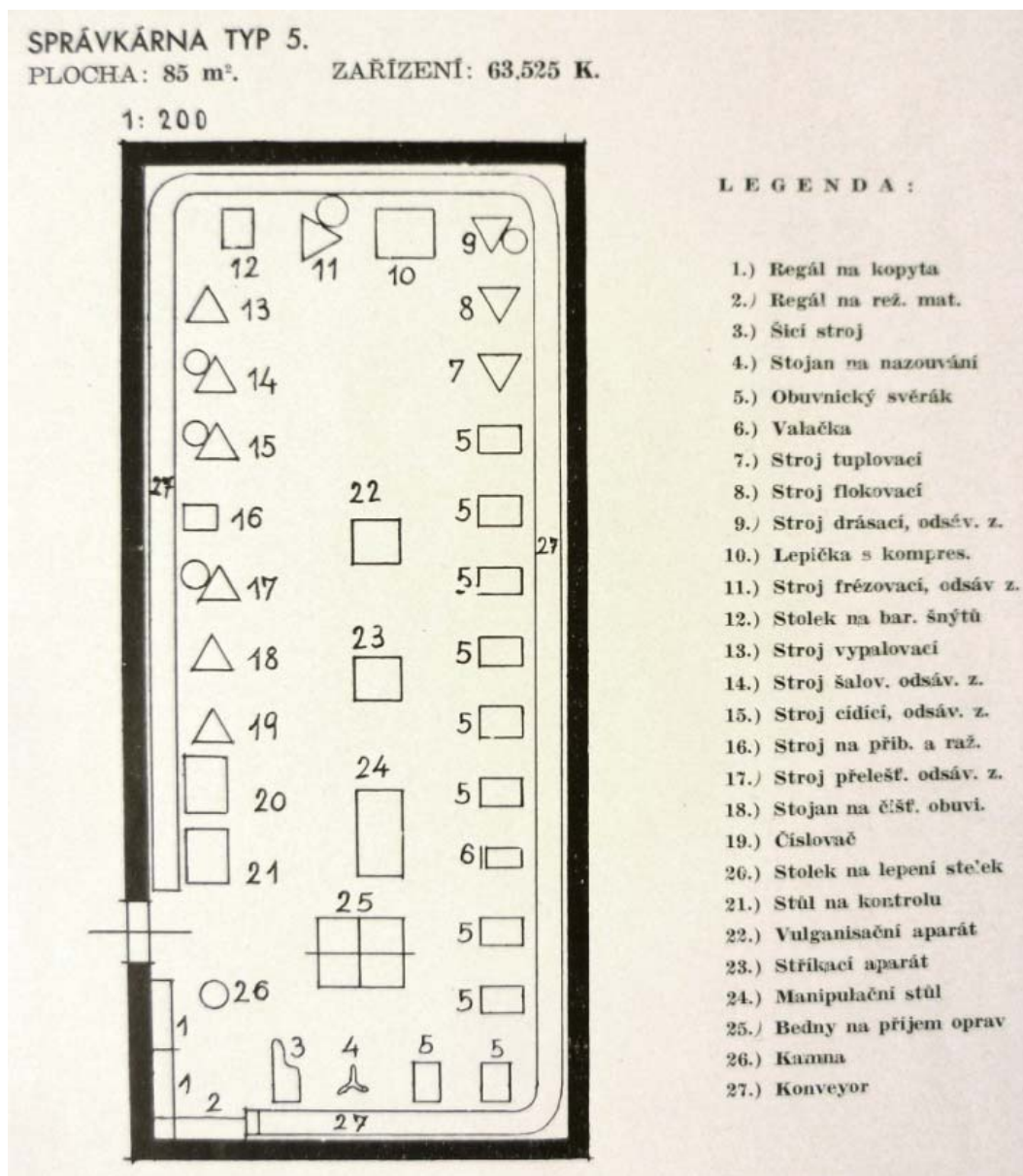
57. Dům služby Olomouc, módní přehlídka v prodejně, 1938. Foto: *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 49.
58. Dům služby Praha – Celetná, fasáda, 1948. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1218, č. 7.
59. Dům služby Praha – Celetná, fasáda, 2012. Foto: Tereza Kovaříková.
60. Dům služby Praha – Celetná, fasády, 1933. Foto:
61. Dům služby Praha – Celetná, fasáda do Štupartské ulice, 2013. Foto: Tereza Kovaříková.
62. Dům služby Praha – Celetná, půdorys přízemí, 1933. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1733.
63. Dům služby Praha – Celetná, řez podélný, 1933. Foto: Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 1733.
64. Dům služby Praha – Celetná, interiér, k. 1945. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1222, č. 2.
65. Dům služby Praha – Celetná, interiér, 1938. *Aranžér*, roč. I., 1938, č. 1, s. 49.
66. Dům služby Liberec, fasáda, 30. I. 20. st. Foto: *Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960*, Zlín 2009 (kat. výst.), s. 116.
67. Dům služby Liberec, fasáda, 2013. Foto: Jana Schlesingerová.
68. Dům služby Liberec, fasáda s nočním osvětlením, 1930 – 1949. SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1219, č. 11.
69. Dům služby Liberec, interiér, k. 1945. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1223, č. 31.
70. Dům služby Zlín, pohled na náměstí Práce, 1936. Foto: *Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910-1960*, Zlín 2009 (kat. výst.), s. 111.

71. Dům služby Zlín, pohled na náměstí Práce, 2012. Foto: Luděk Ovesný (idnes, http://zpravy.idnes.cz/trznice-ve-zline-je-opravena-dga-/domaci.aspx?c=A121012_1839706_zlin-zpravy_ras), staženo 21. 4. 2013.
72. Dům služby Zlín, hlavní vchod, před 1946. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1215, č. 3.
73. Dům služby Zlín, hlavní vchod s vánoční výzdobou, před 1946. Foto: SOkA Zlín, Sběrka fotografií, řada 29, poř. č. 1215, č. 12.
74. Dům služby Zlín, fasády, 1933. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 24, ev. č. 1676.
75. Dům služby Zlín, půdorys 1. patra, 1933. Foto: MZA v Brně, SOkA Zlín, FBZ, sign. XV – Stavební oddělení, inv. č. 24, ev. č. 1676.

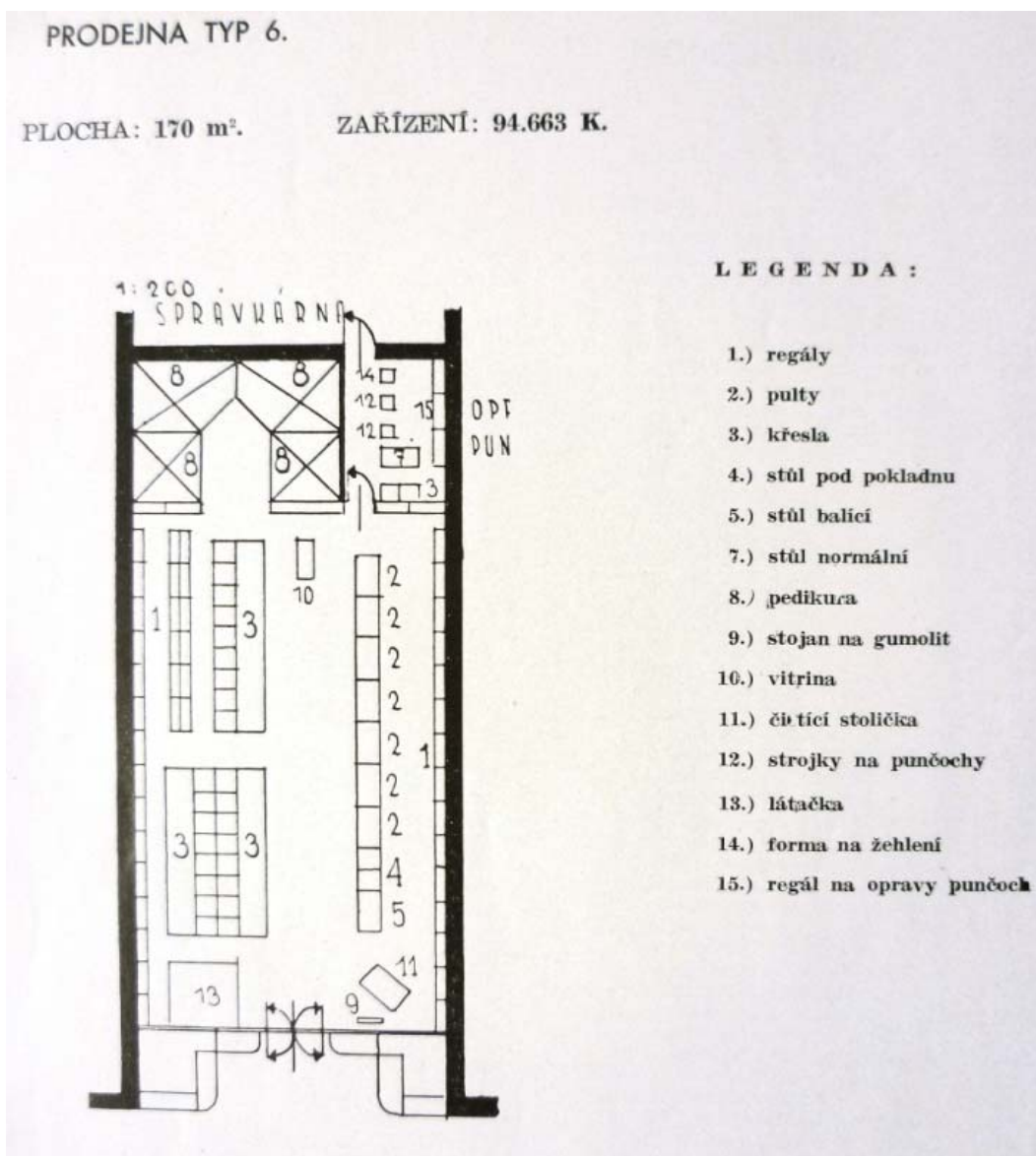
1. Prodejna typu 5, asi 1939.

2. Správkárna typu 5, asi 1939.

3. Prodejna typu 6, asi 1939.

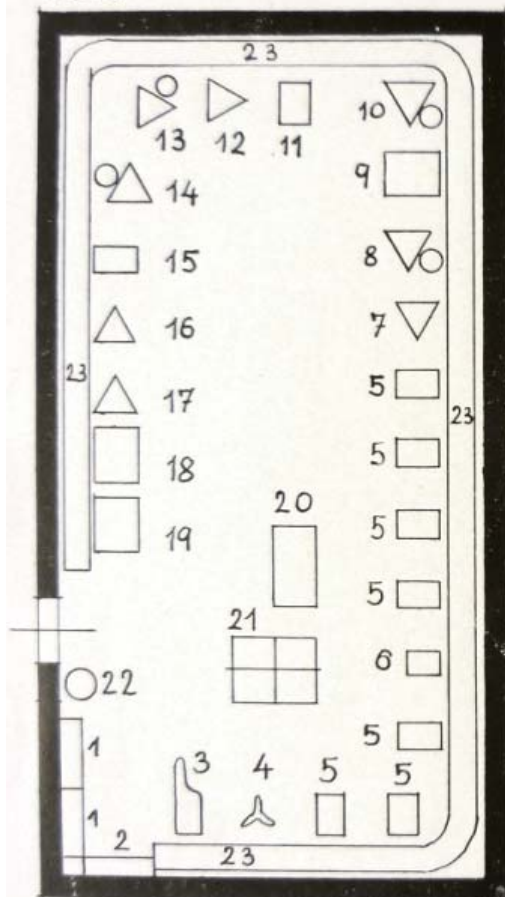
4. Správkárna typu 6, asi 1939.

SPRÁVKÁRNA TYP 6.

PLOCHA: 70 m².

ZARÍZENÍ: 45.600 K.

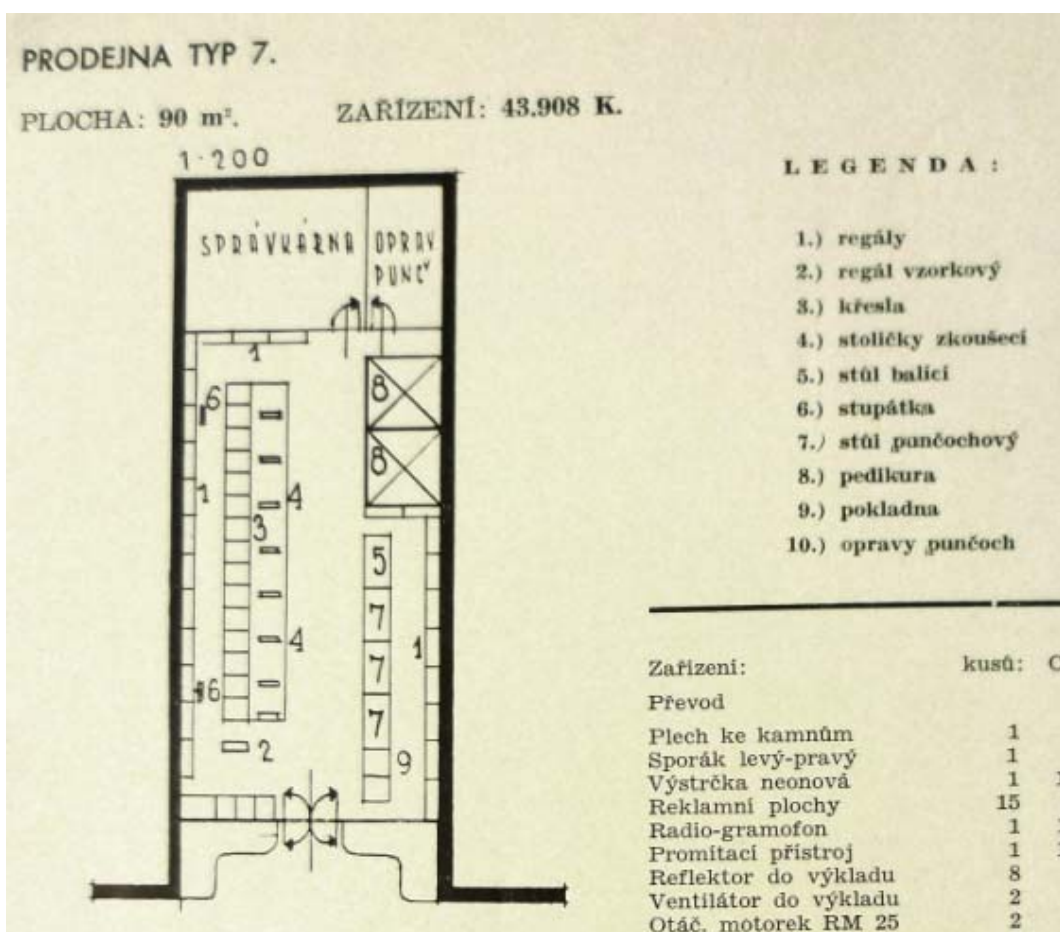
1:200

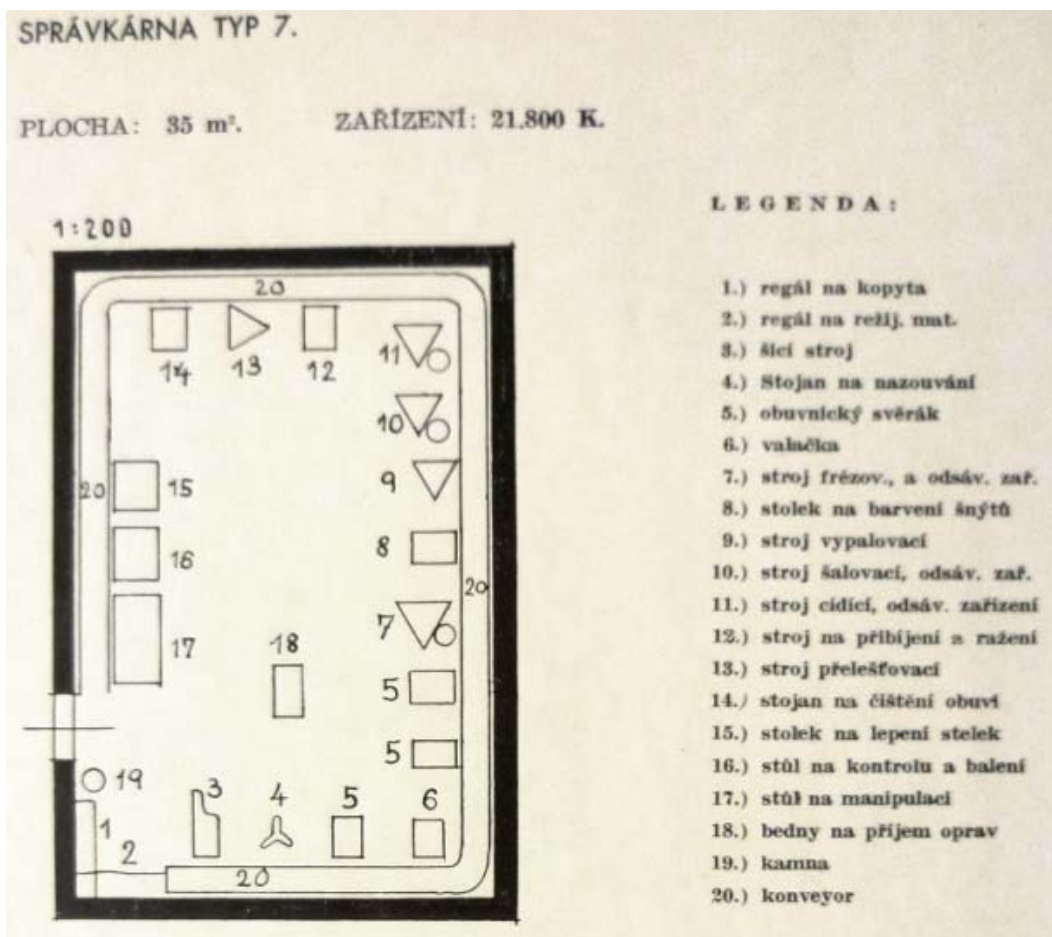
LEGENDA :

- 1.) regál na kopyta
- 2.) regál na režijní materiál
- 3.) šicí stroj
- 4.) stojan na nazouvání
- 5.) obuvnický svérák
- 6.) valačka
- 7.) stroj flokovací
- 8.) stroj drásací, odsáv. zařiz.
- 9.) lepička s kompresorem
- 10.) stroj. fréz., odsávací zařízení
- 11.) stolec na barvení šnýtů
- 12.) stroj vypalovací
- 13.) stroj šalovací, odsáv. zařiz.
- 14.) stroj cídící, odsávací zařiz.
- 15.) stroj na přibíjení a ražení
- 16.) stroj přešřovací
- 17.) stojan na čištění obuvi
- 18.) stolec na lepení stelek
- 19.) stůl na kontrolu a balení
- 20.) stůl na manipulaci
- 21.) bedny na příjem oprav
- 22.) kamna
- 23.) konveyor

5. Prodejna typu 7, asi 1939.

6. Správkárna typu 7, asi 1939.

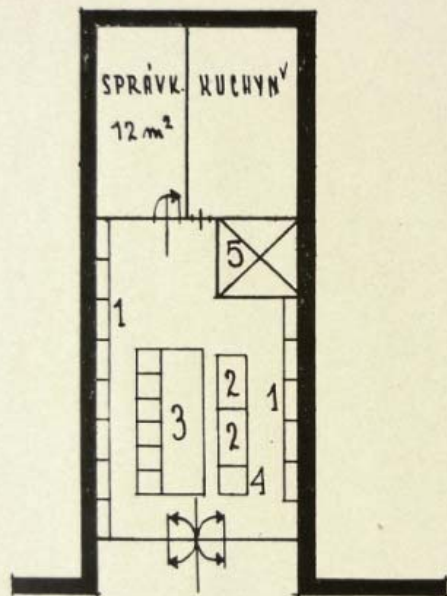
7. Prodejna typu 8, asi 1939.

PRODEJNA TYP 8.

PLOCHA: 40 m².

ZAŘÍZENÍ: 22.311 K.

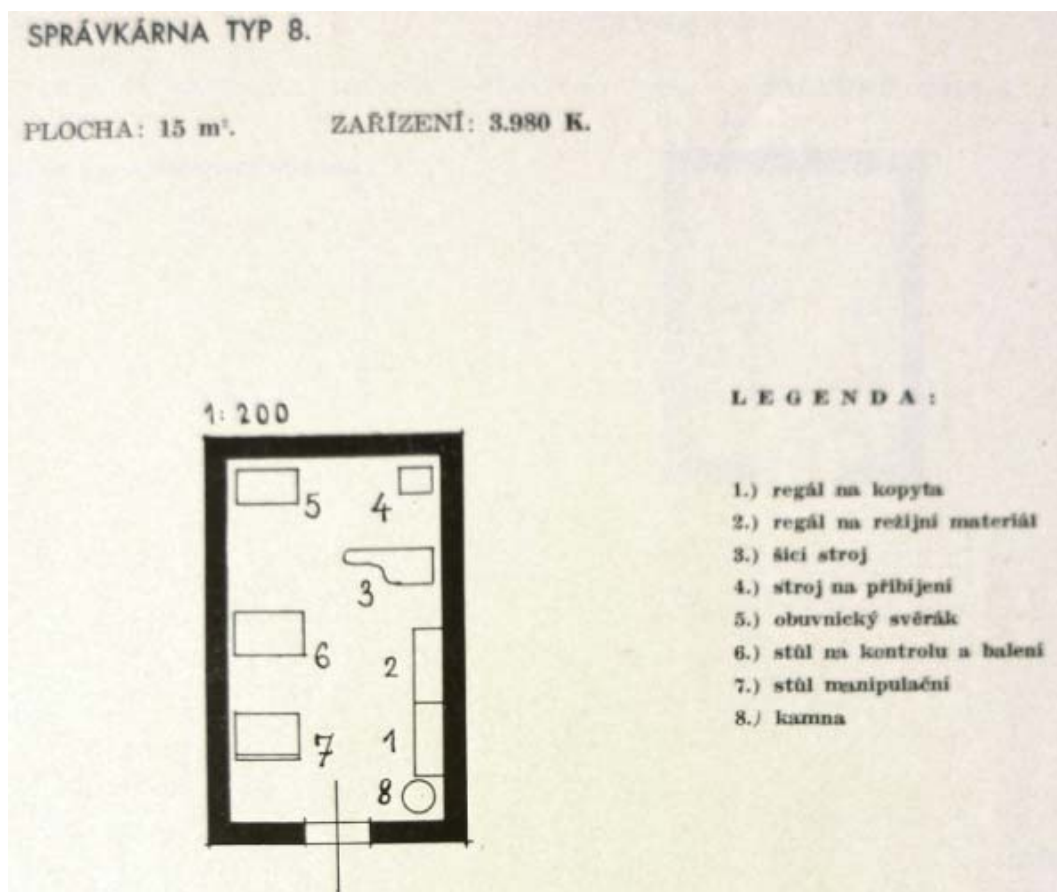
1:200

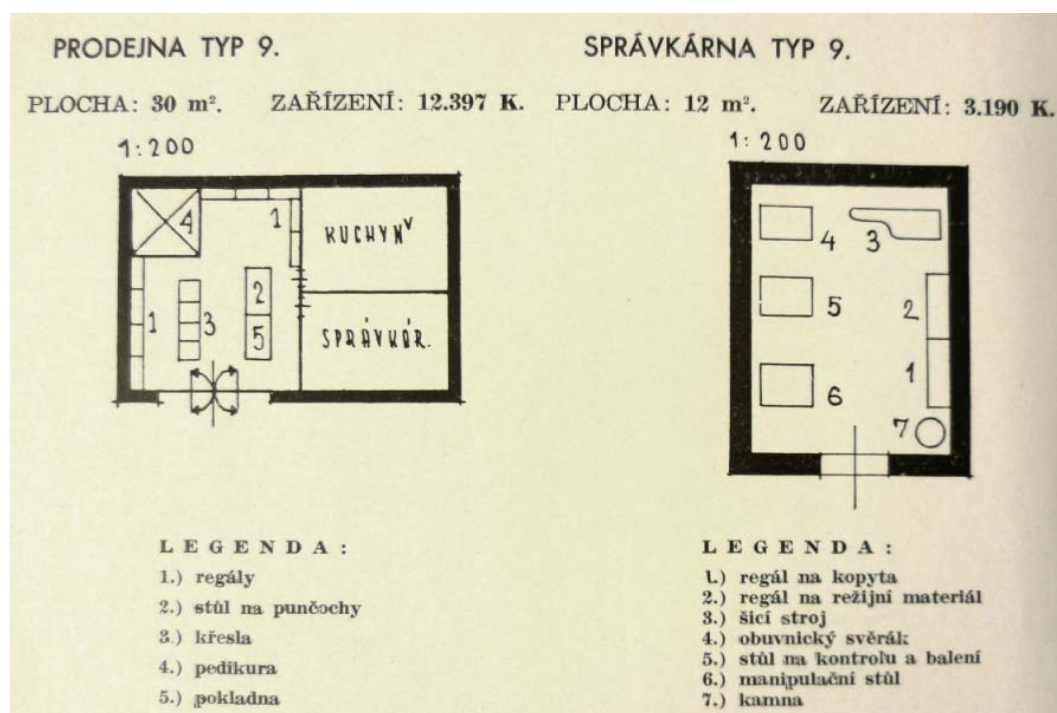
LEGENDA :

- 1.) regály
- 2.) stůl na punčochy
- 3.) křesla
- 4.) pokladna
- 5.) pedikura

8. Správkárna typu 8, asi 1939.

9. Prodejna a správkárna typu 9, asi 1939.

10. Třílůžkový pokoj pro zaměstnance domu služby, asi 1939.

11. Společenská místnost s hernou pro zaměstnance domu služby, asi 1939.

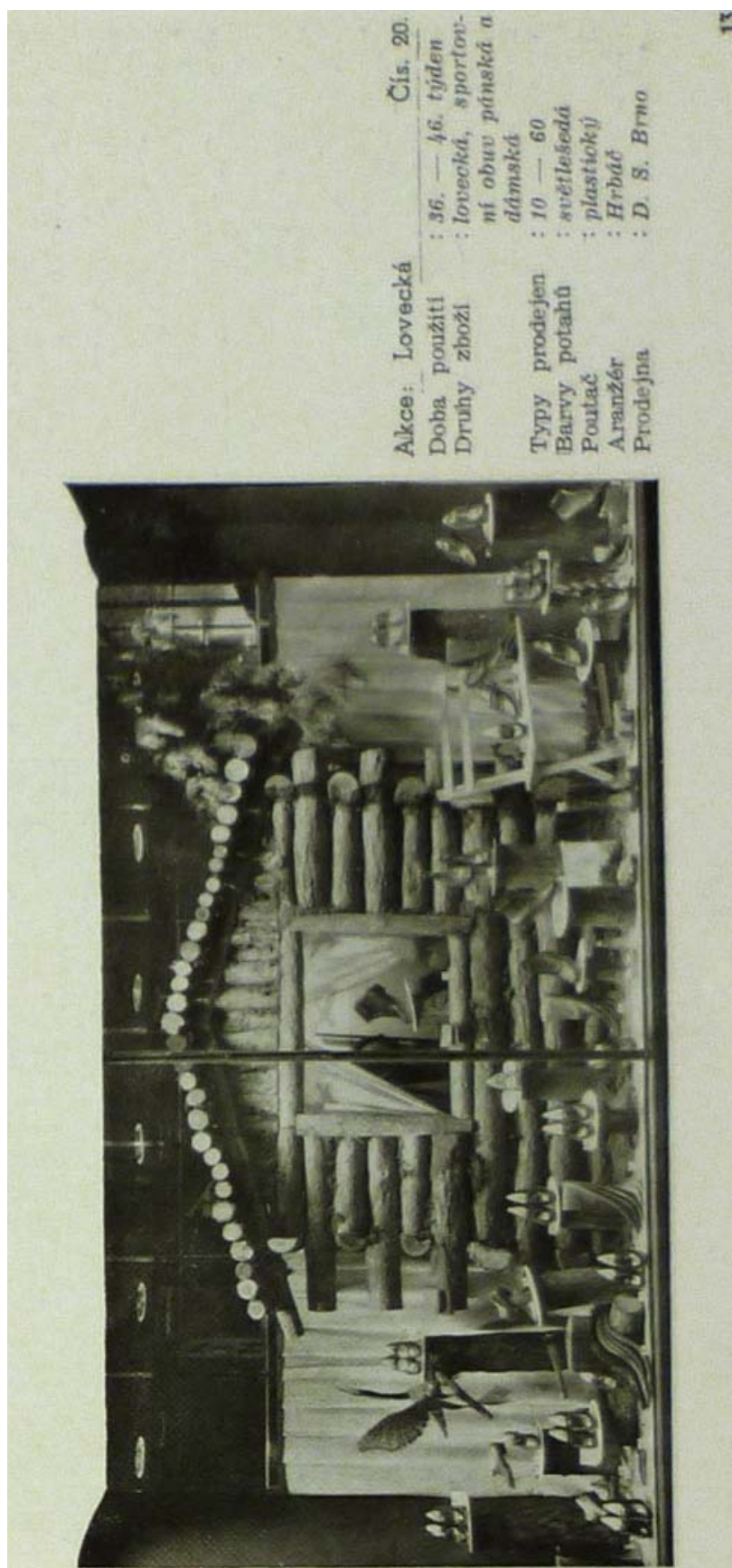
12. Jídelna pro zaměstnance domu služby, asi 1939.

13. Kuchyně pro zaměstnance domu služby, asi 1939.

14. Výklad s loveckou obuví, 1938.

Alce: Lovecká
Doba použití : 36. — 46. týden
Druhy zboží : lovecká, sportovní obuv pánská a dámská
Typy prodejen : 10 — 60
Barvy potahů : světlešedá
Poutač : plastiokoj
Aranzér : Hrbáč
Prodejna : D. S. Brno

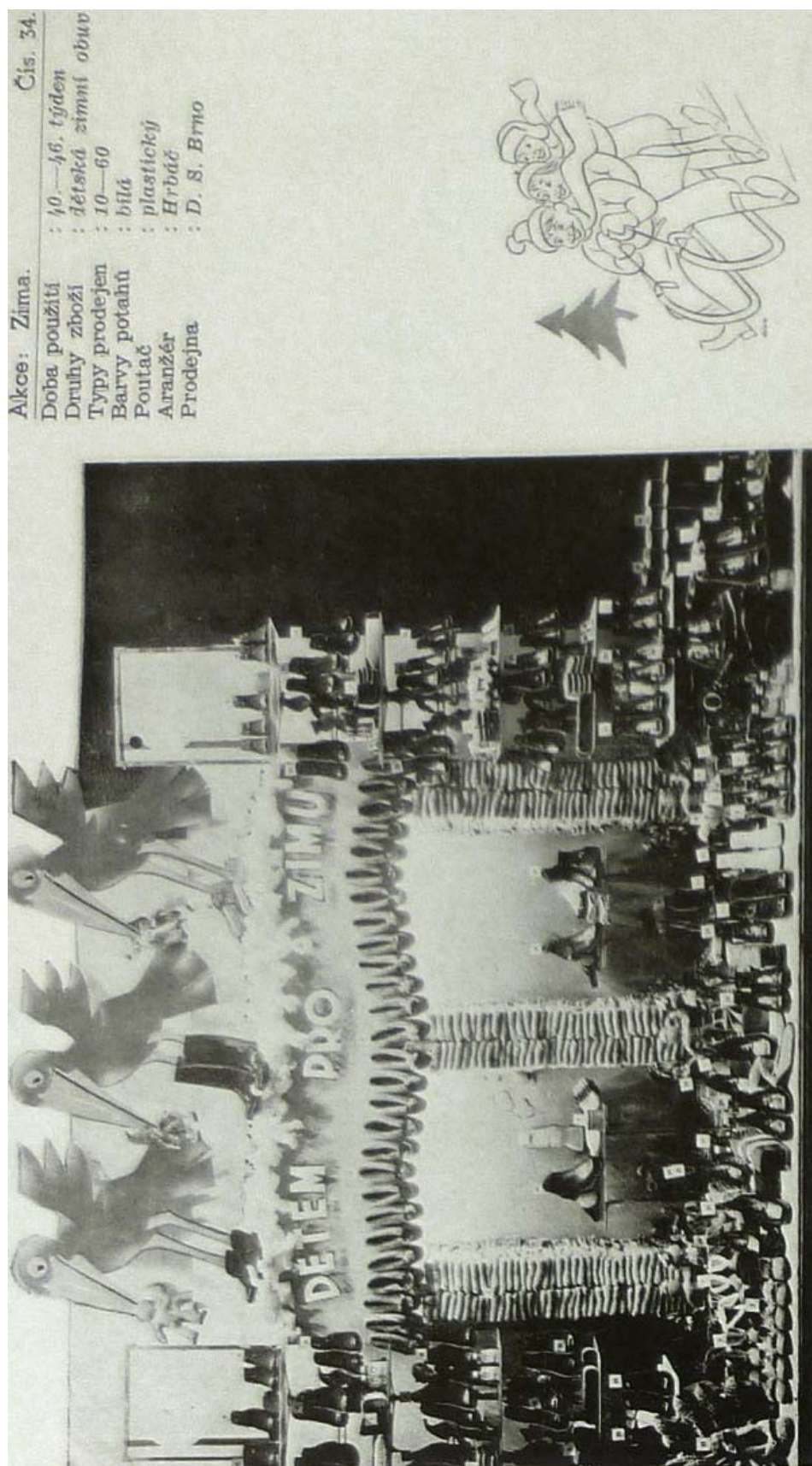
Čís. 20.

15. Výklad s luxusní obuví, 1938.

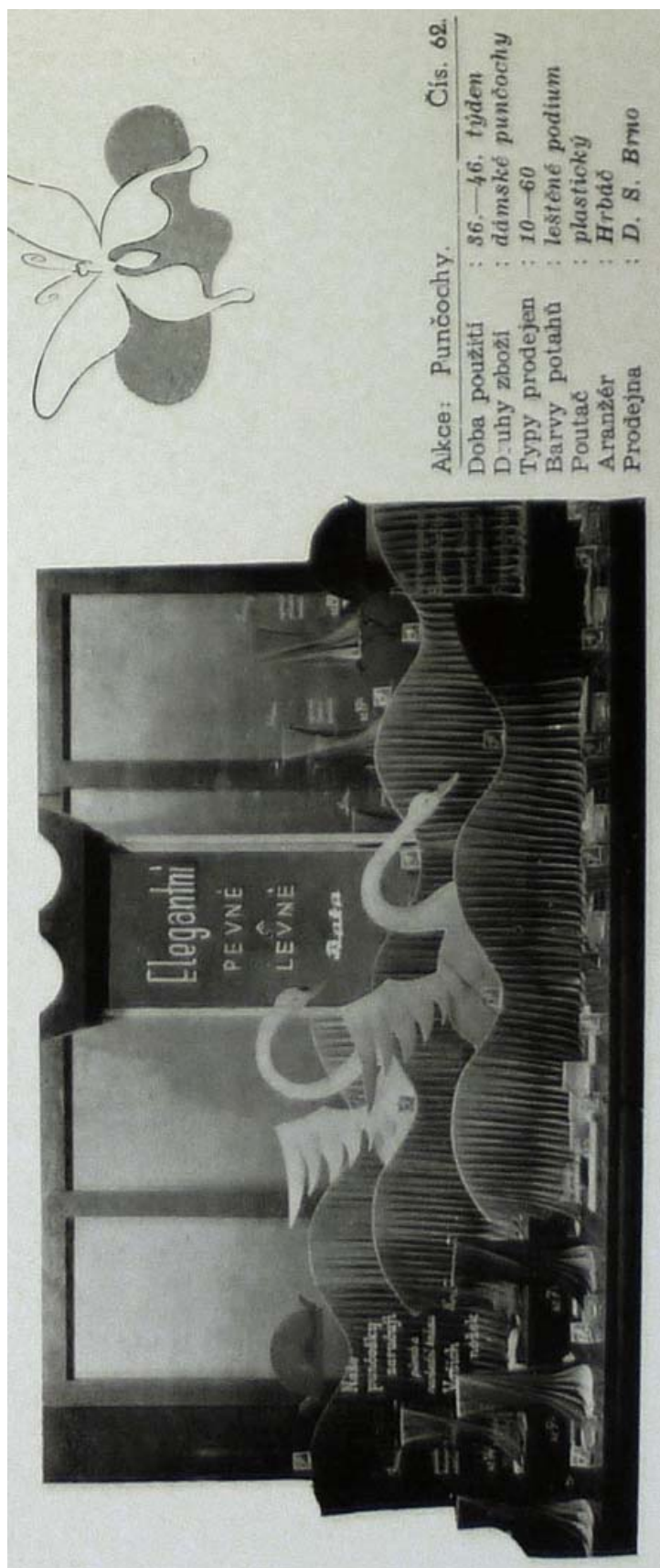
Akce: Luxusní	Čís. 27.
Doba použití	: 36.—46. týden
Druh zboží	: dámská lux. obuv
Typy prodejen	: 10—60
Barvy potahů	: bílá
Poutač	: plastický
Aranžér	: Bařka
Prodejna	: D. S. Praha, Václ. nám.

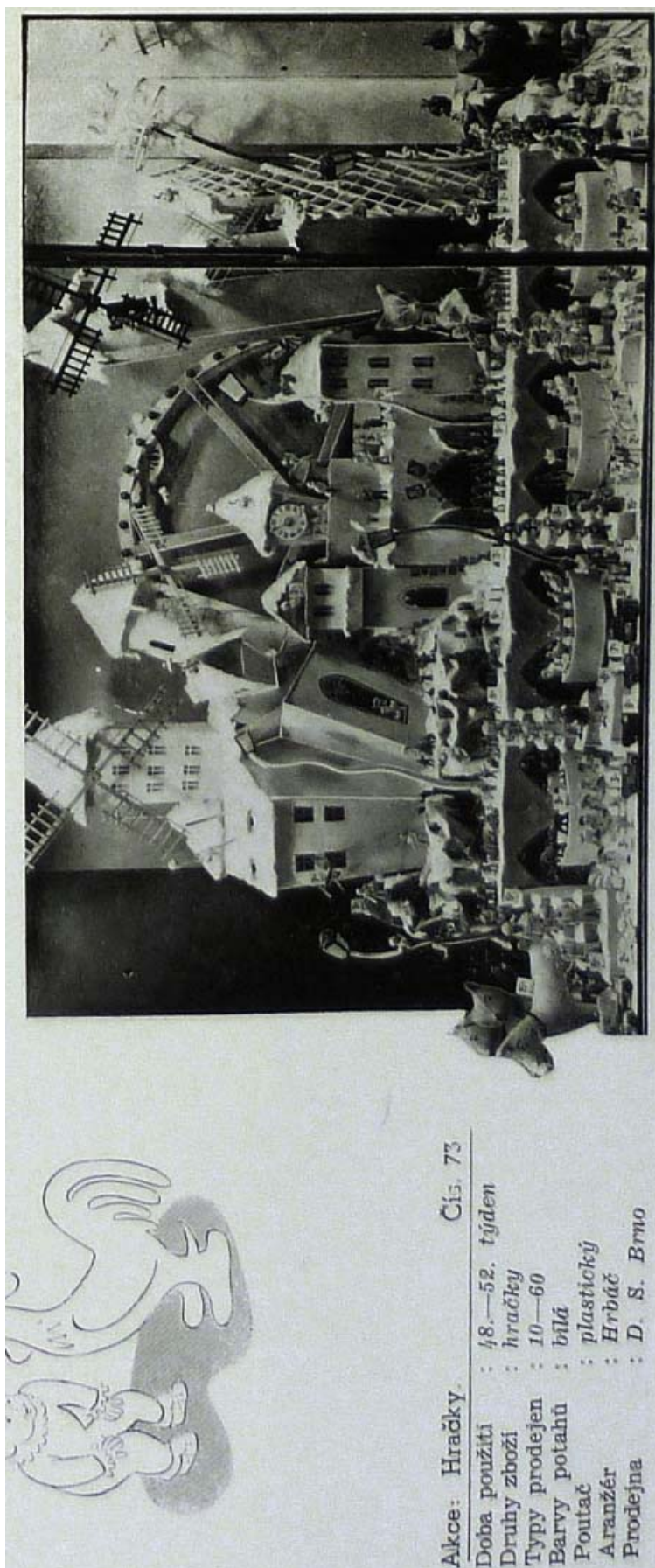
16. Výklad se zimní obuví, 1938.

17. Výklad s punčochami, 1938.

18. Výklad s hračkami, 1938.

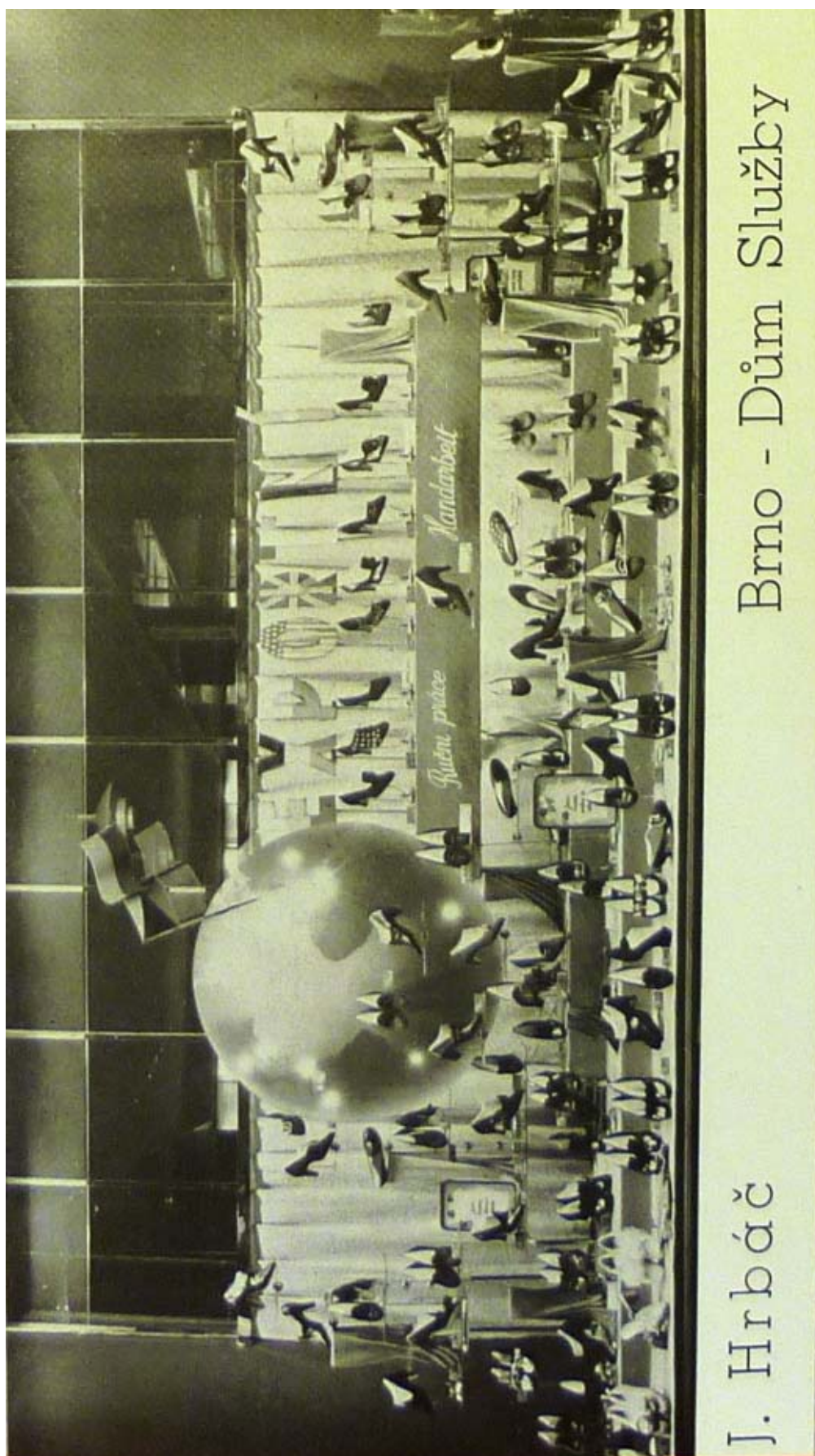

Akce: Hračky. Čís. 73
Doba použití : 48.—52. týden
Druhy zboží : hračky
Typy prodejen : 10—60
Barvy potahů : bílá
Poutač : plastický
Aranžér : Hrbáč
Prodejna : D. S. Brno

19. Zimní pohyblivá reklama, 1938.

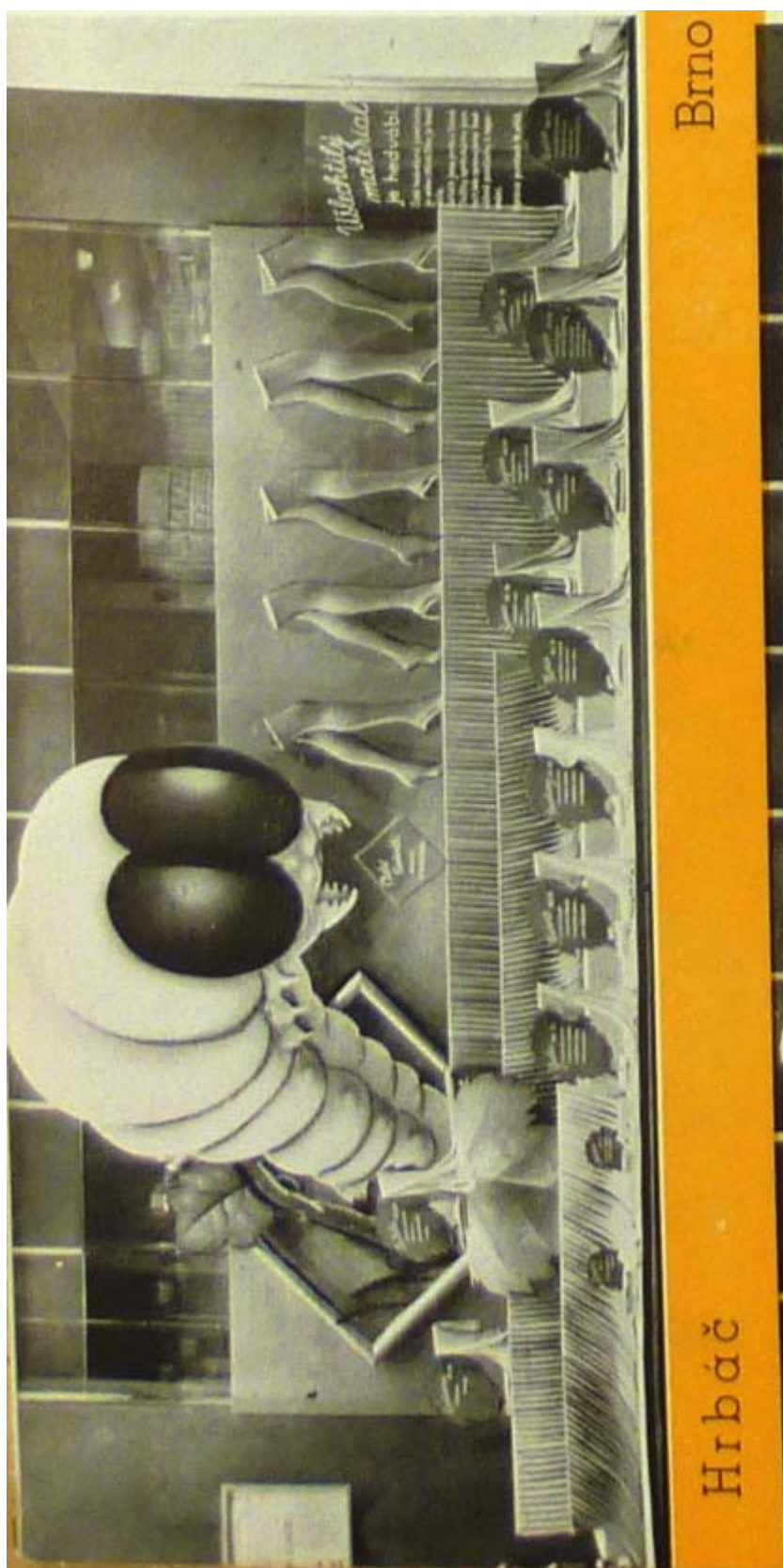
20. Výklad s dámskou obuví, 1939.

J. Hrbáč

Brno - Dům Služky

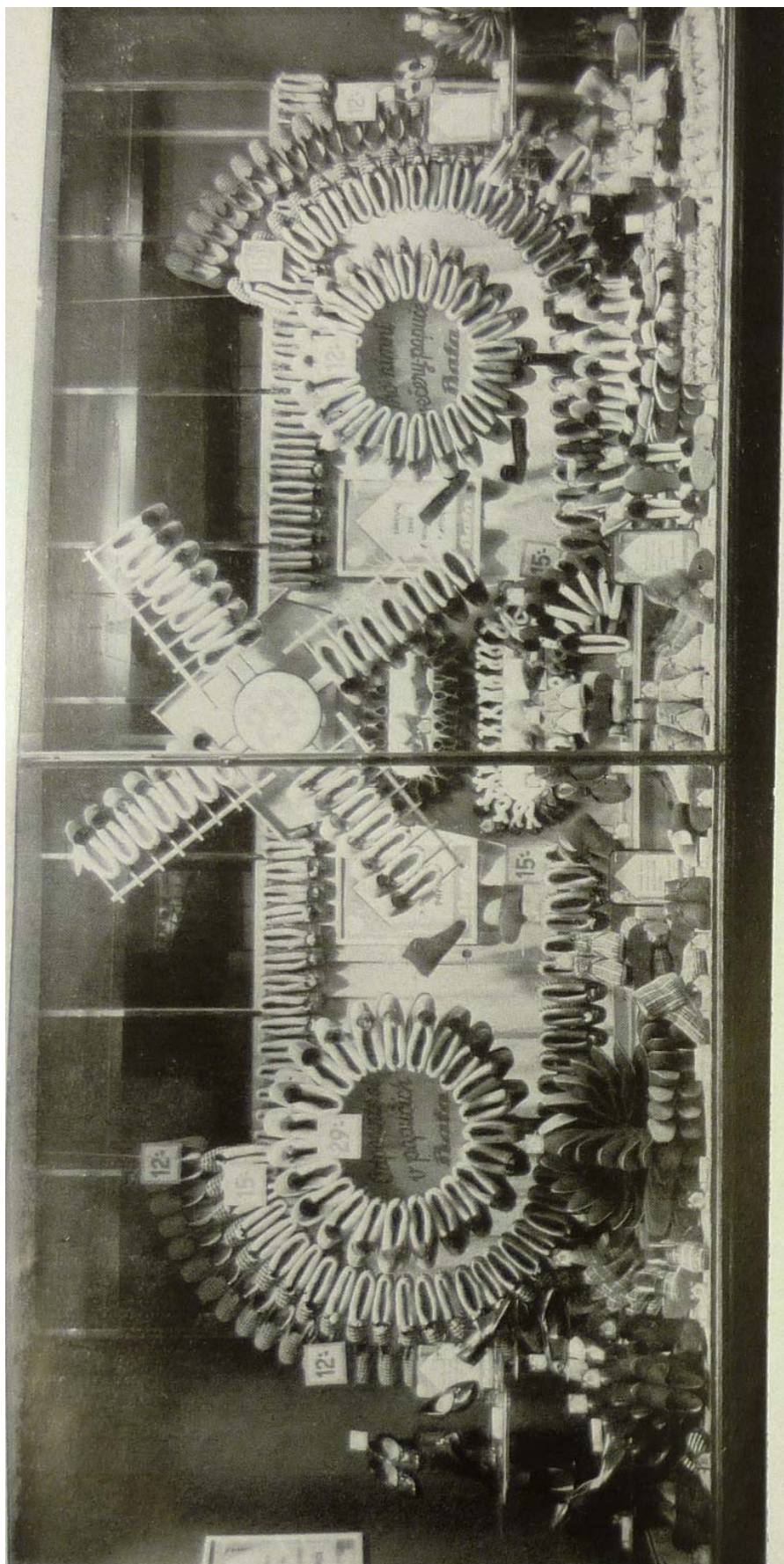
21. Výklad s punčochami, 1939.

Brno

Hrbáč

22. Výklad s domácí obuví, 1939.

23. Pohyblivá reklama v Praze, 1939.

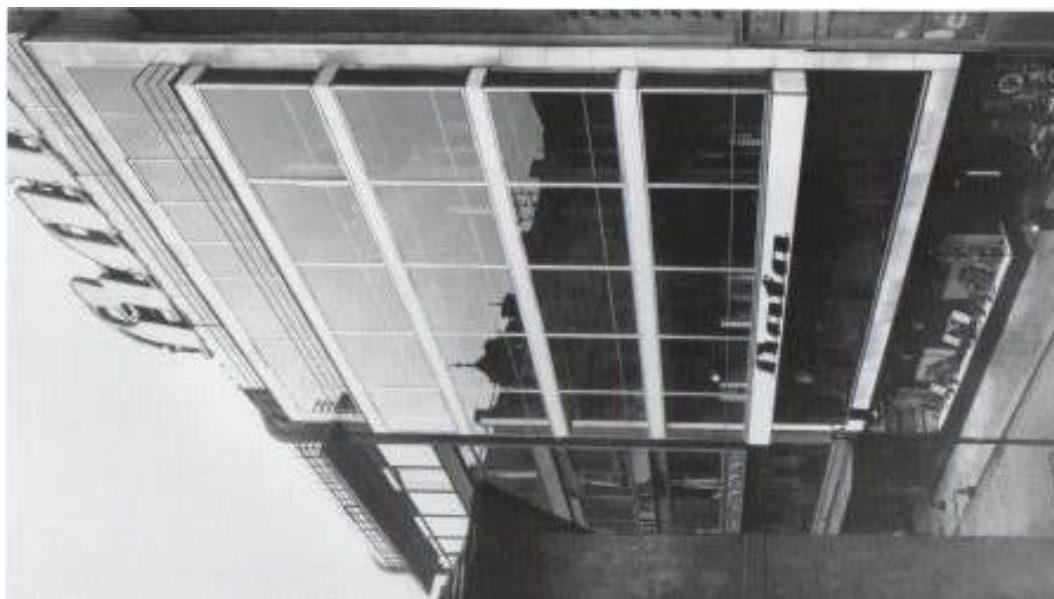
24. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda, 1945 – 1949.

25. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda, 2012

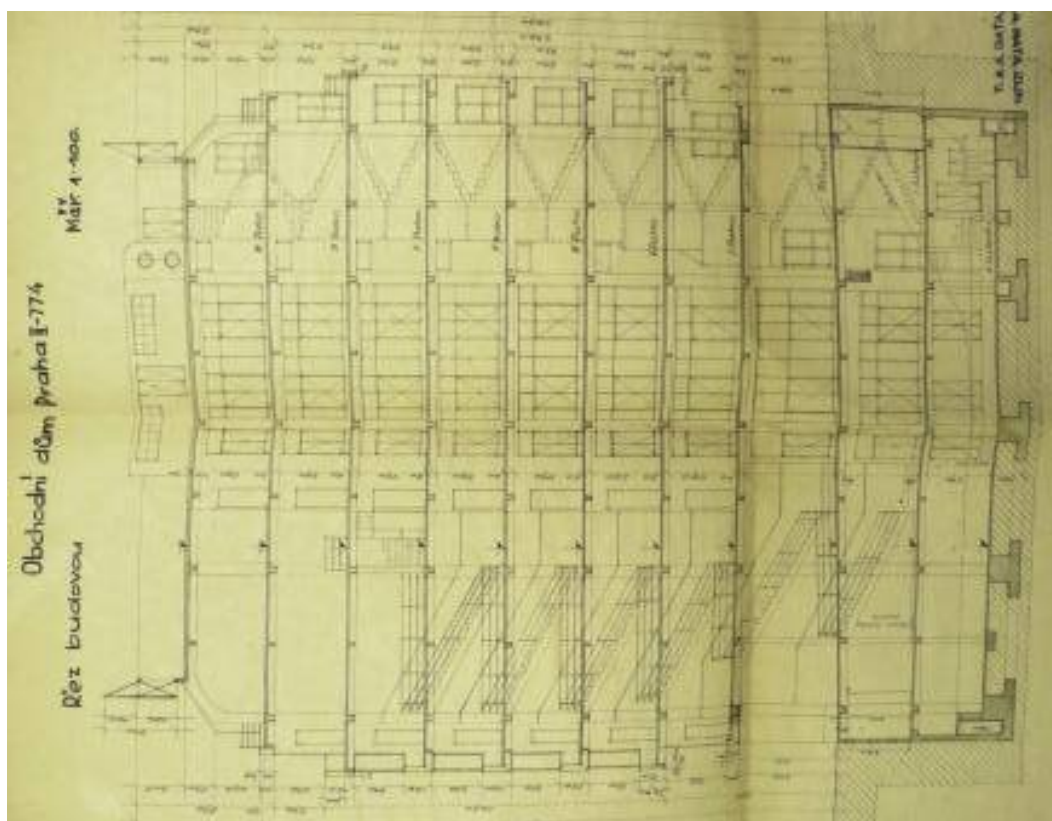
26. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda do Jungmannova náměstí, 30. I. 20. st.

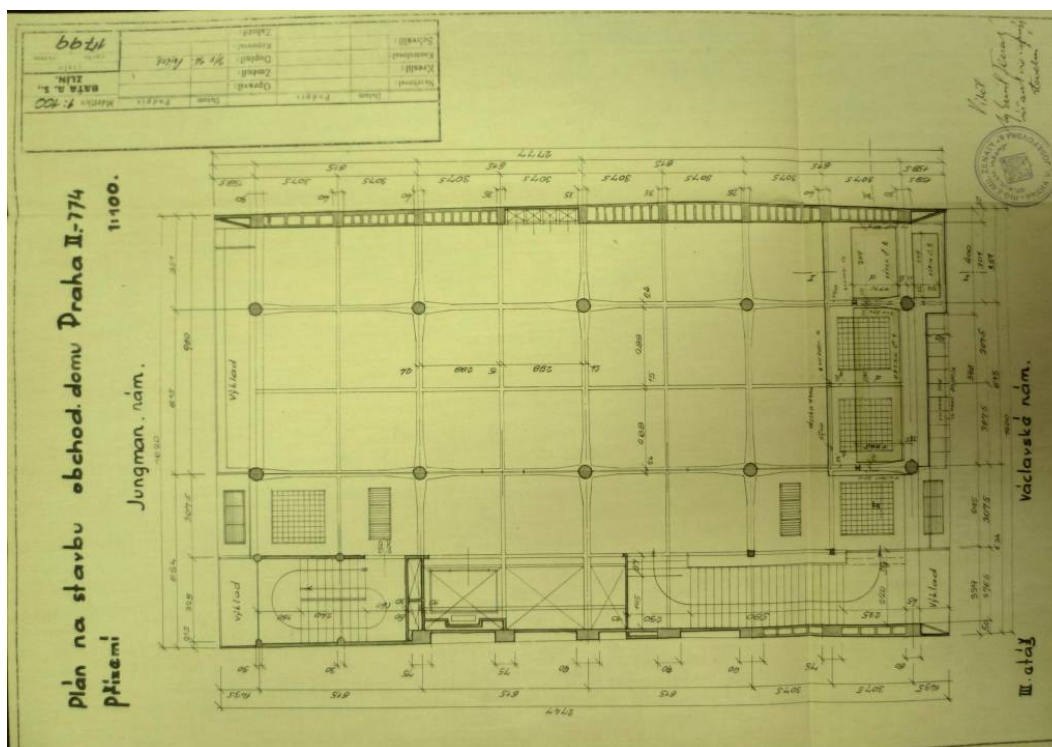
27. Dům služby Praha – Václavské náměstí, fasáda do Jungmannova náměstí, 2012.

28. Dům služby Praha – Václavské náměstí, řez, 1930.

29. Dům služby Praha – Václavské náměstí, půdorys přízemí, 1930.

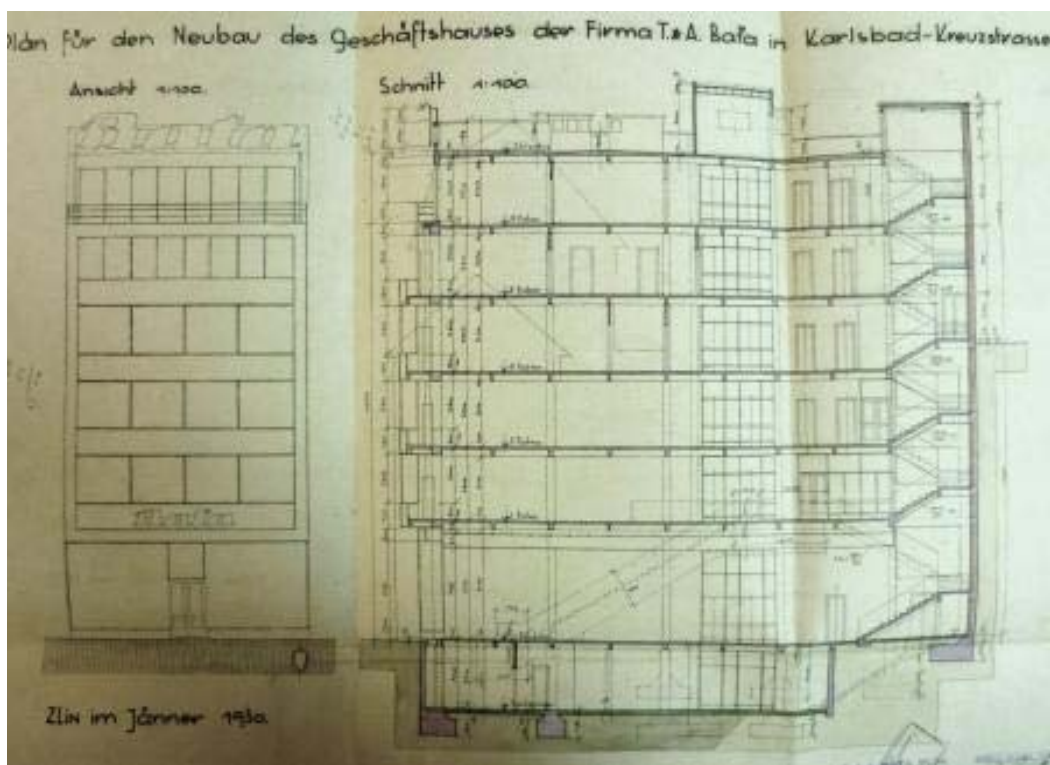
30. Dům služby Karlovy Vary, fasáda, 30. I. 20. st.

31. Dům služby Karlovy Vary, fasáda, 2013

32. Dům služby Karlovy Vary, fasáda a řez, 1930.

33. Dům služby Karlovy Vary, interiér, 40. I. 20. st.

34. Dům služby Brno, fasáda, 30. I. 20. st.

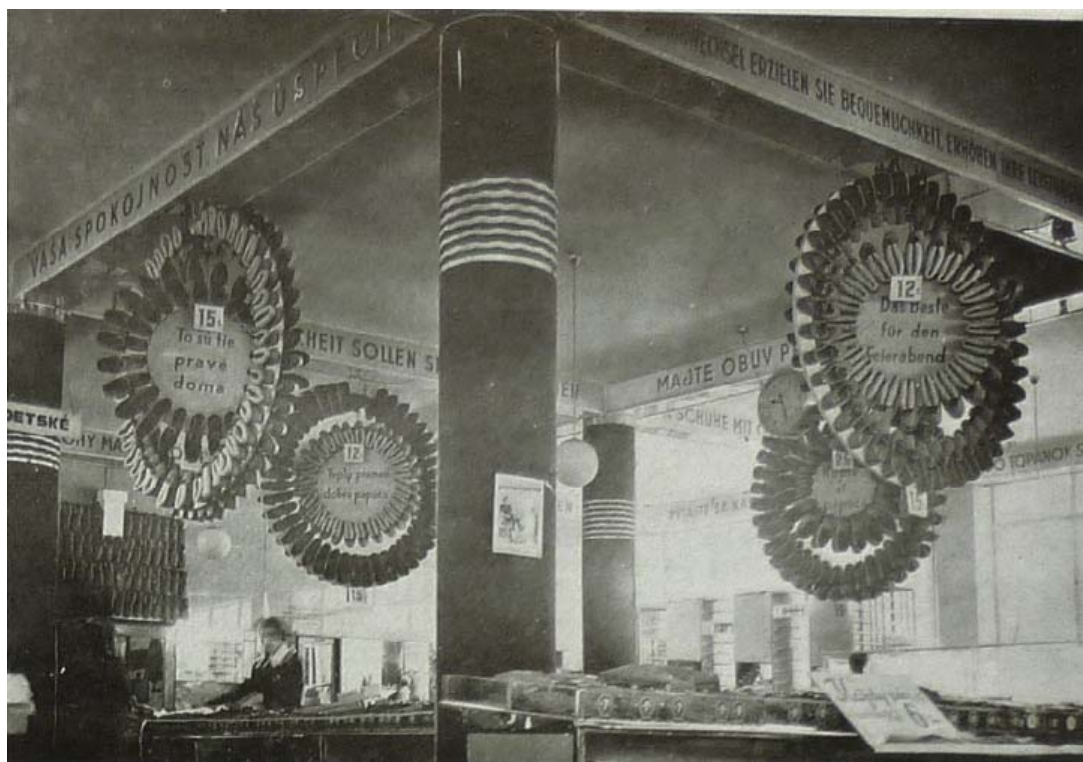
35. Dům služby Brno, fasáda, 2012.

36. Dům služby Brno, reklama na fasádě, 1934.

37. Dům služby Brno, interiér, 1938.

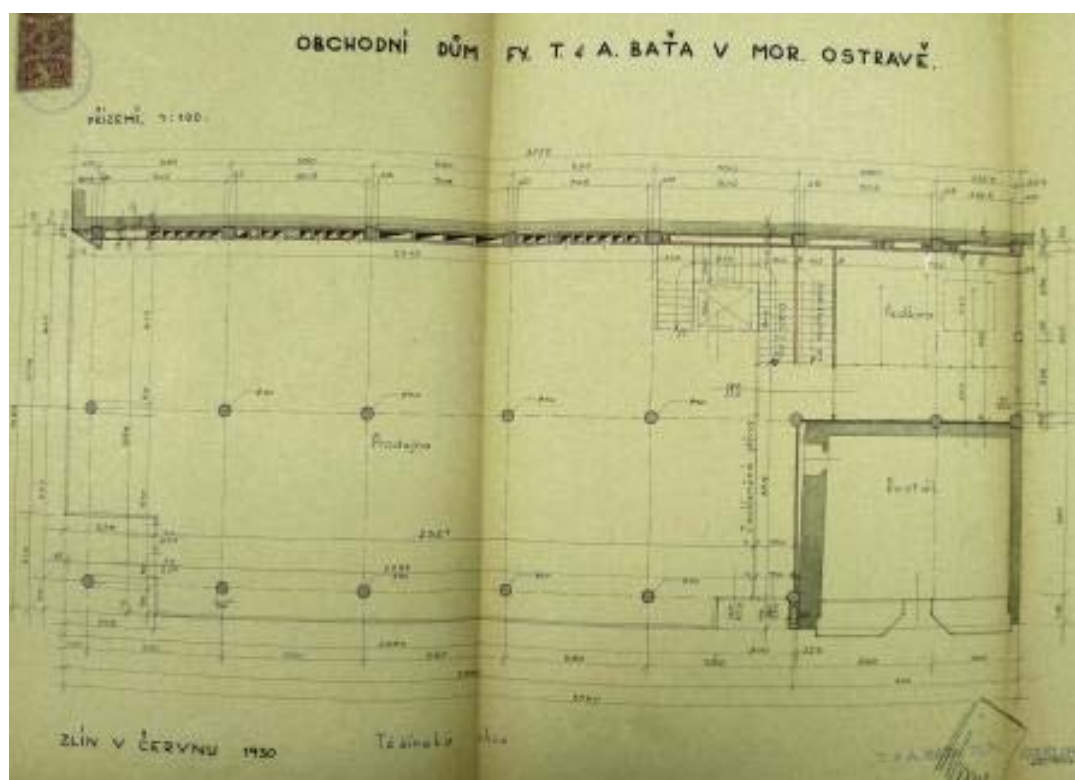
38. Dům služby Ostrava, fasáda, 1934.

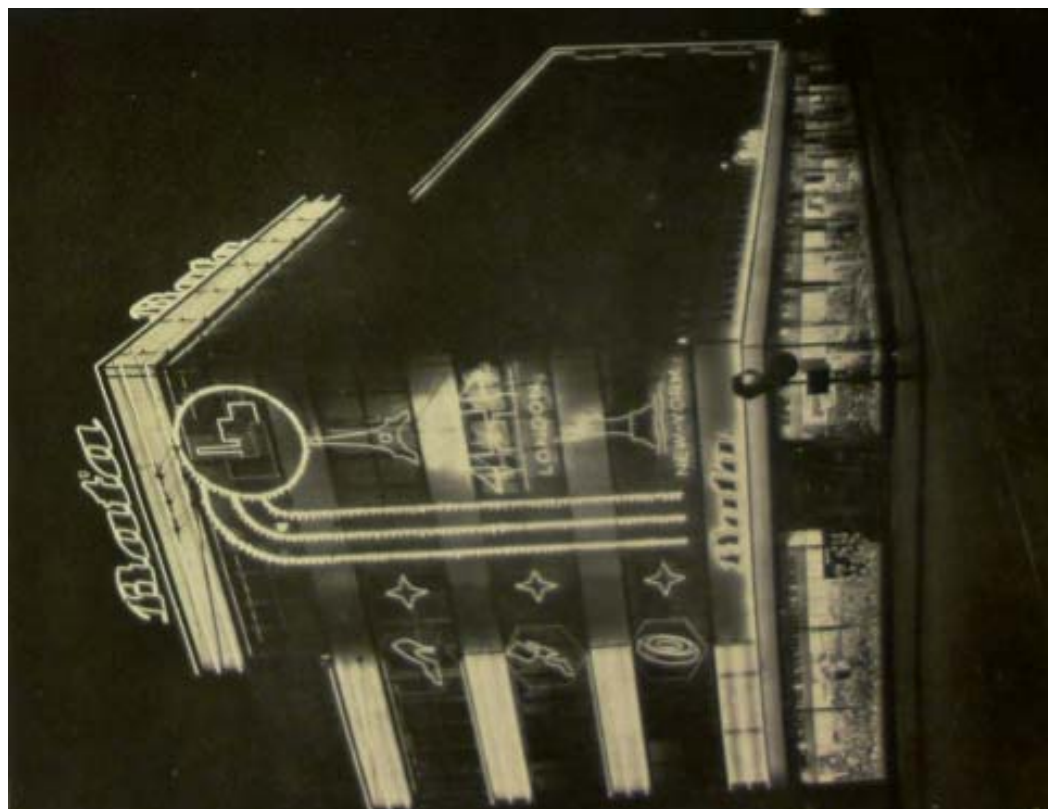
39. Dům služby Ostrava, fasáda, 2013

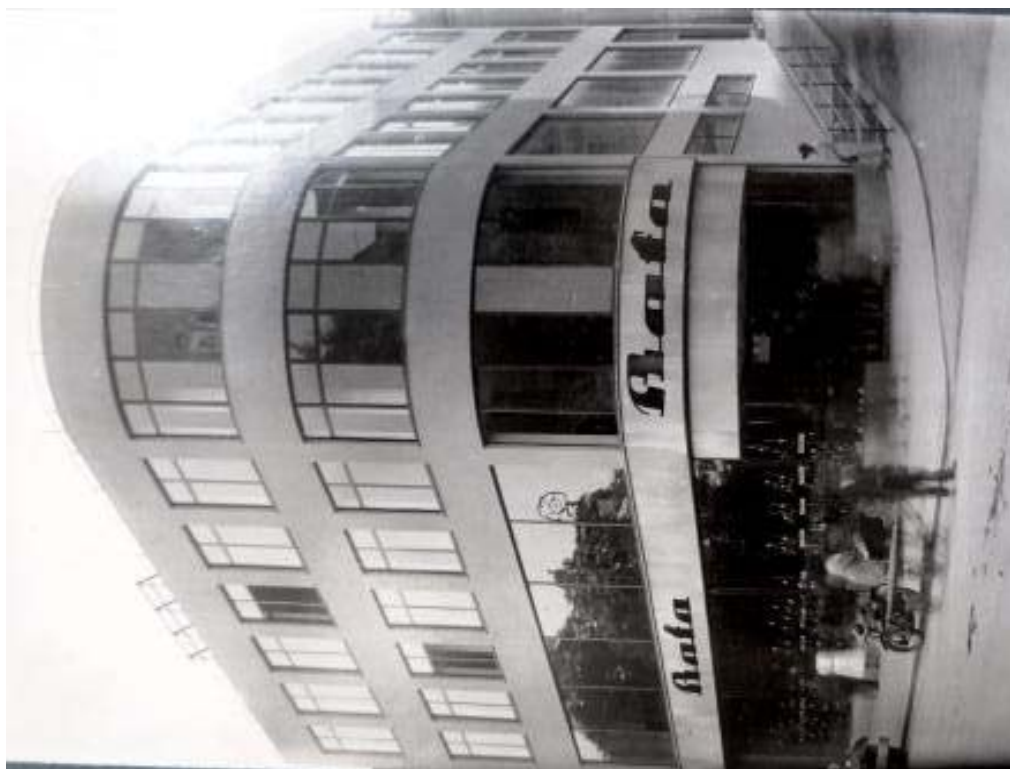
40. Dům služby Ostrava, půdorys přízemí, 1930.

41. Dům služby Ostrava, fasáda, 1938.

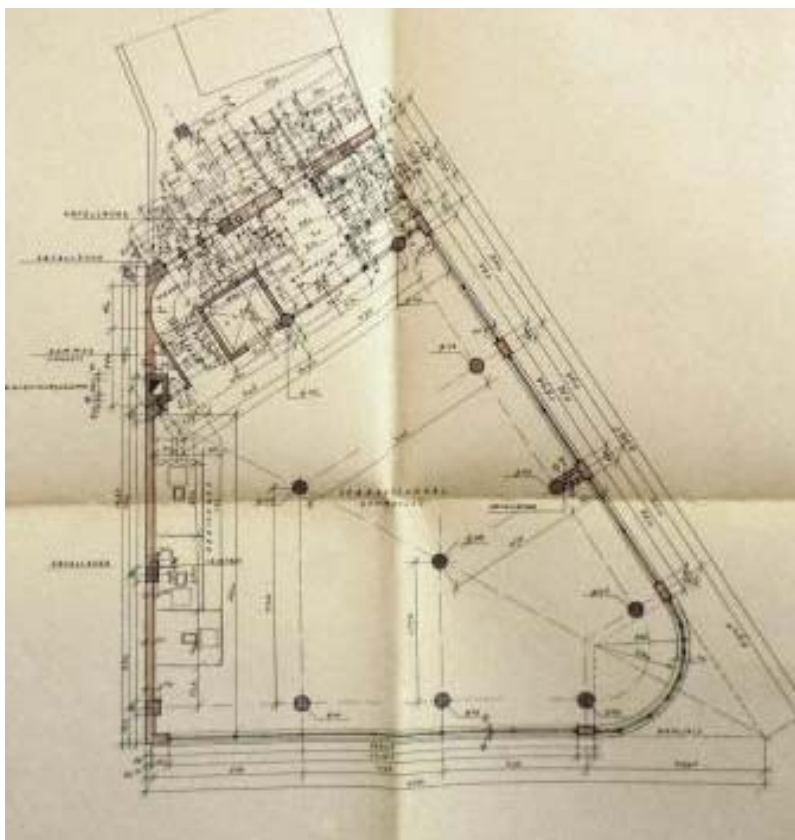
42. Dům služby Mariánské Lázně, fasáda, 30. I. 20. st.

43. Dům služby Mariánské Lázně, fasáda, 2013.

44. Dům služby Mariánské Lázně, půdorys 1. patra, 1931. Foto: ASÚ Mariánské Lázně, čp. 144.

45. Dům služby Mariánské Lázně, portál, 30. I. 20. st.

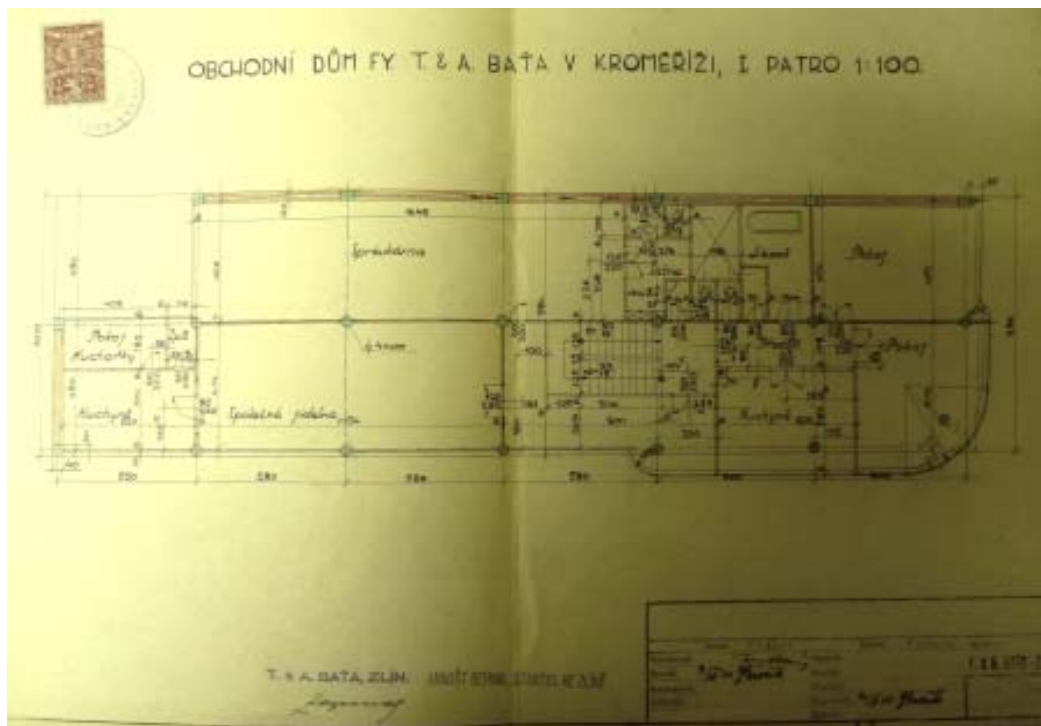
46. Dům služby Kroměříž, fasáda, 1930.

47. Dům služby Kroměříž, fasáda, 2013.

48. Dům služby Kroměříž, půdorys 1. patra, 1930.

49. Dům služby Kroměříž, interiér, 1931.

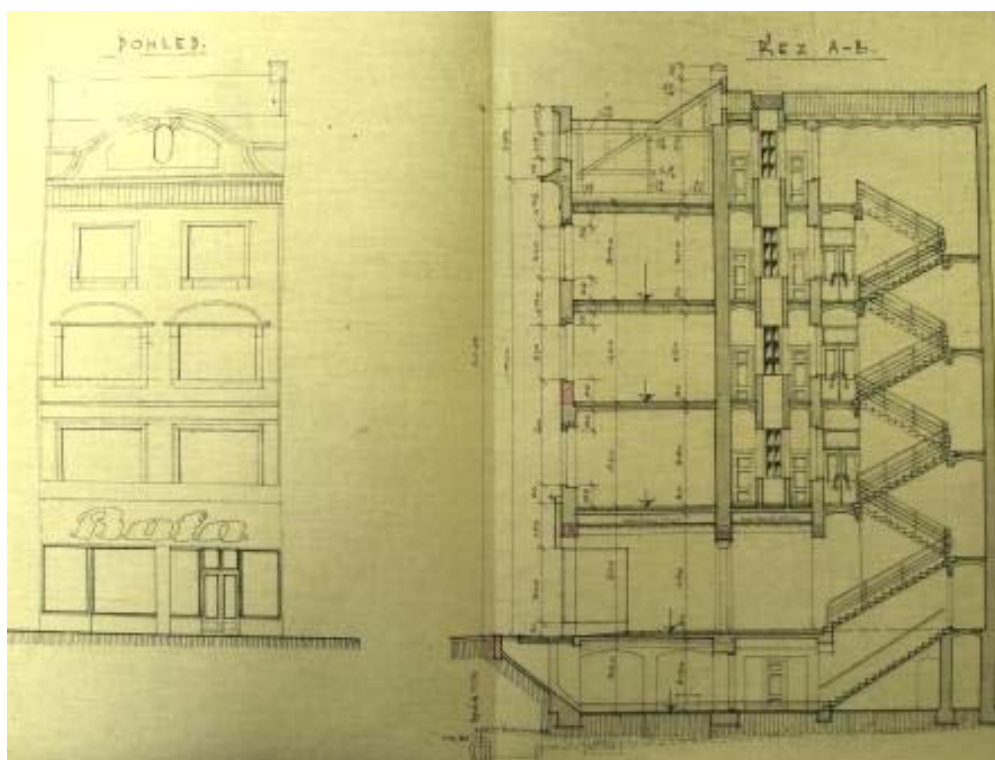
50. Dům služby Plzeň, portál, 1936.

51. Dům služby Plzeň, fasáda, 2013.

52. Dům služby Plzeň, fasáda a řez, 1937.

53. Dům služby Plzeň, interiér, 1948.

54. Dům služby Olomouc, fasáda, 30. I. 20. st.

55. Dům služby Olomouc, fasáda, 2013.

56. Dům služby Olomouc, interiér, 1947.

57. Dům služby Olomouc, módní přehlídka v prodejně, 1938.

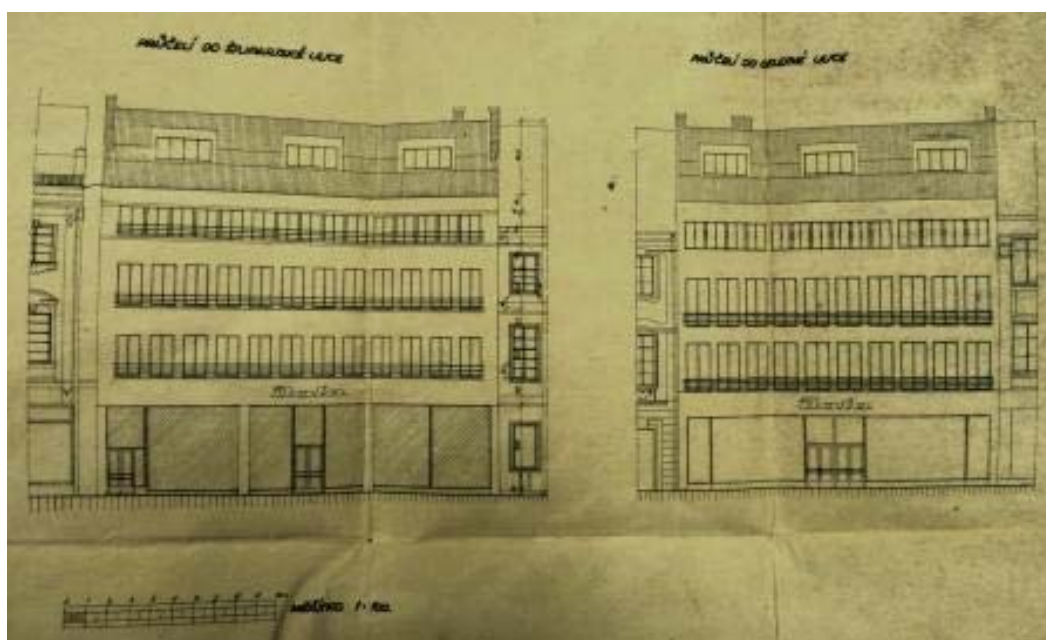
58. Dům služby Praha – Celetná, fasáda, 1948.

59. Dům služby Praha – Celetná, fasáda, 2012.

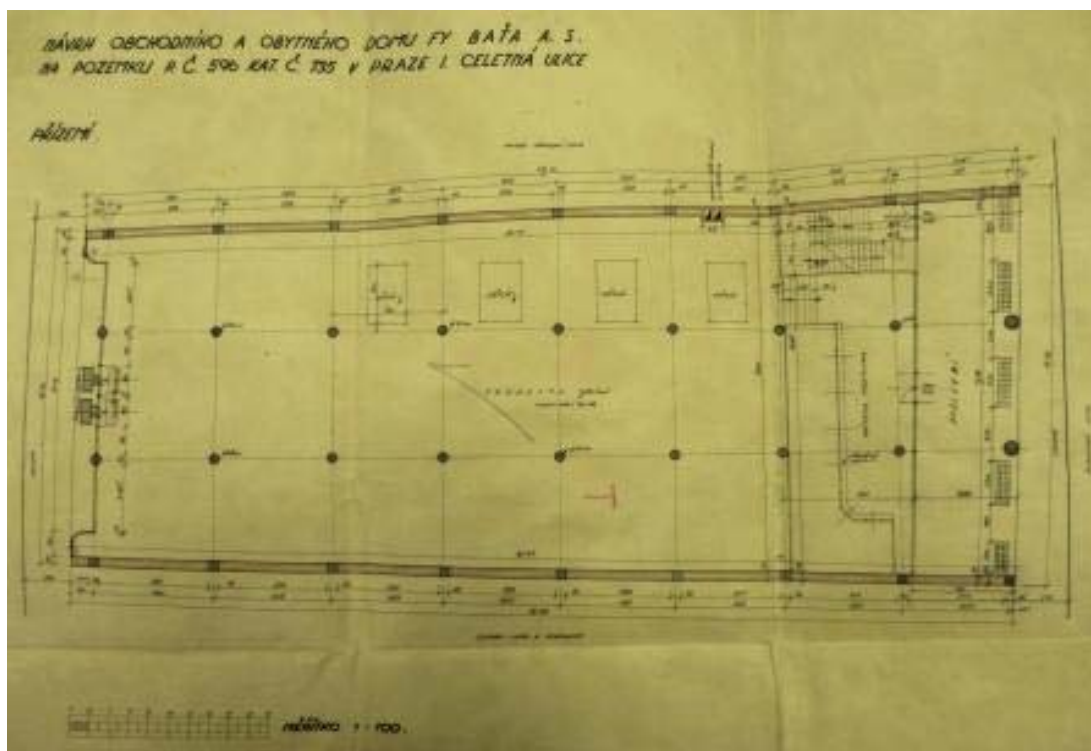
60. Dům služby Praha – Celetná, fasády, 1933.

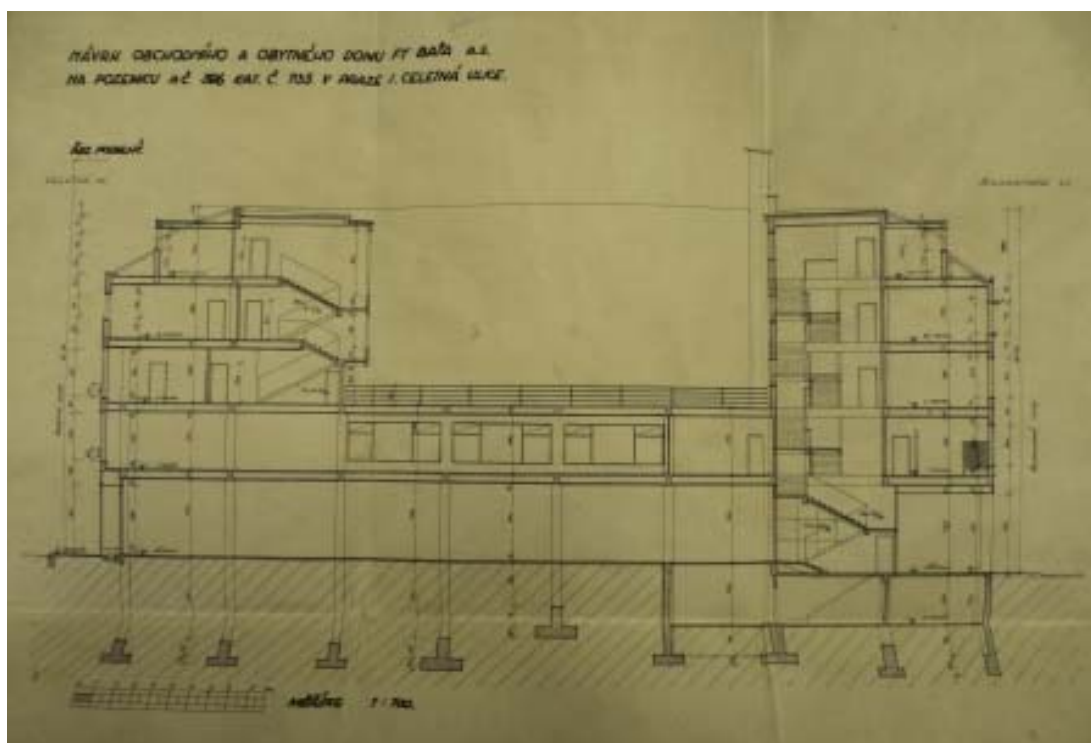
61. Dům služby Praha – Celetná, fasáda do Štupartské ulice, 2013.

62. Dům služby Praha – Celetná, půdorys přízemí, 1933.

63. Dům služby Praha – Celetná, řez podélný, 1933.

64. Dům služby Praha – Celetná, interiér, k. 1945.

65. Dům služby Praha – Celetná, interiér, 1938.

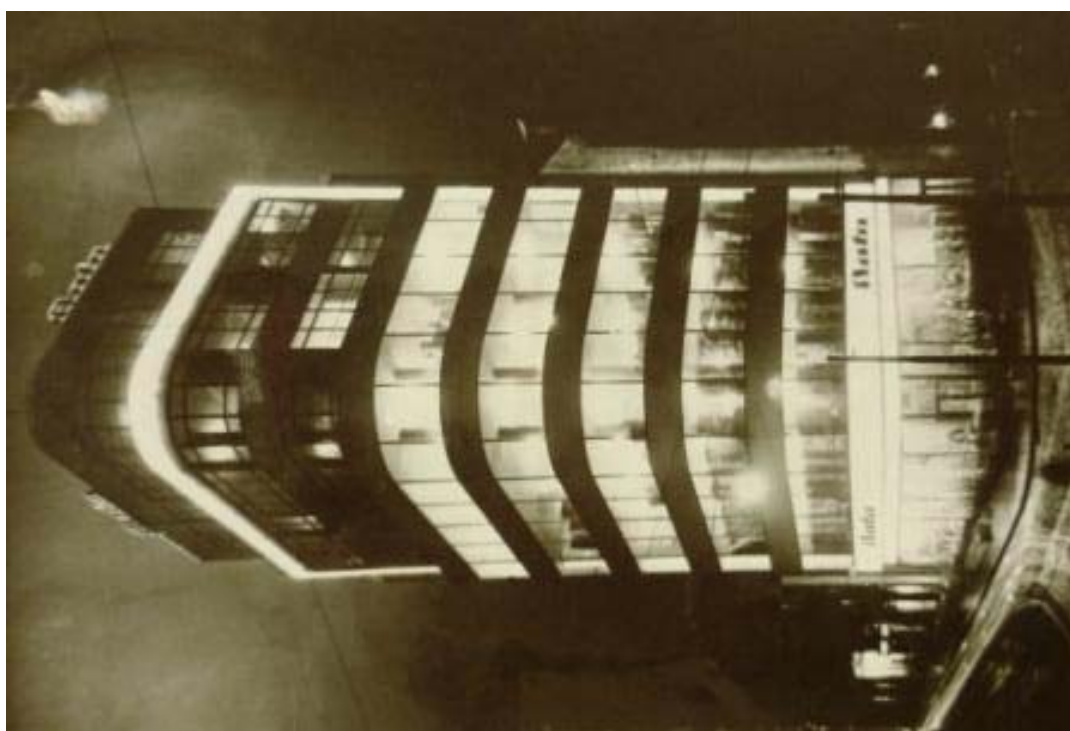
66. Dům služby Liberec, fasáda, 30. I. 20. st.

67. Dům služby Liberec, fasáda, 2013.

68. Dům služby Liberec, fasáda s nočním osvětlením, 1930 – 1949

69. Dům služby Liberec, interiér, k. 1945.

70. Dům služby Zlín, pohled na náměstí Práce, 1936.

71. Dům služby Zlín, pohled na náměstí Práce, 2012.

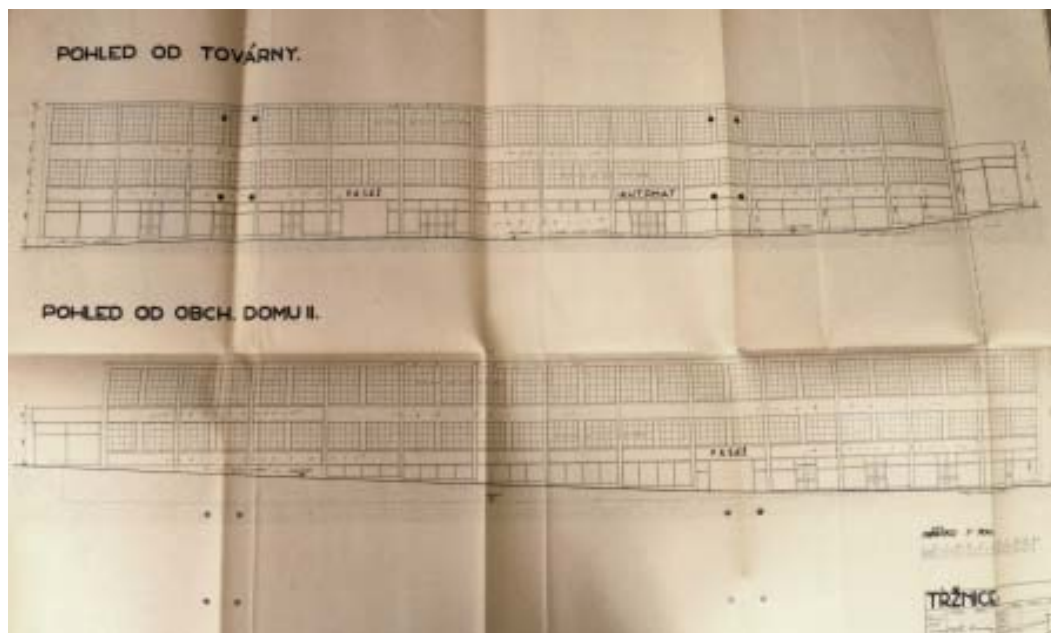
72. Dům služby Zlín, hlavní vchod, před 1946.

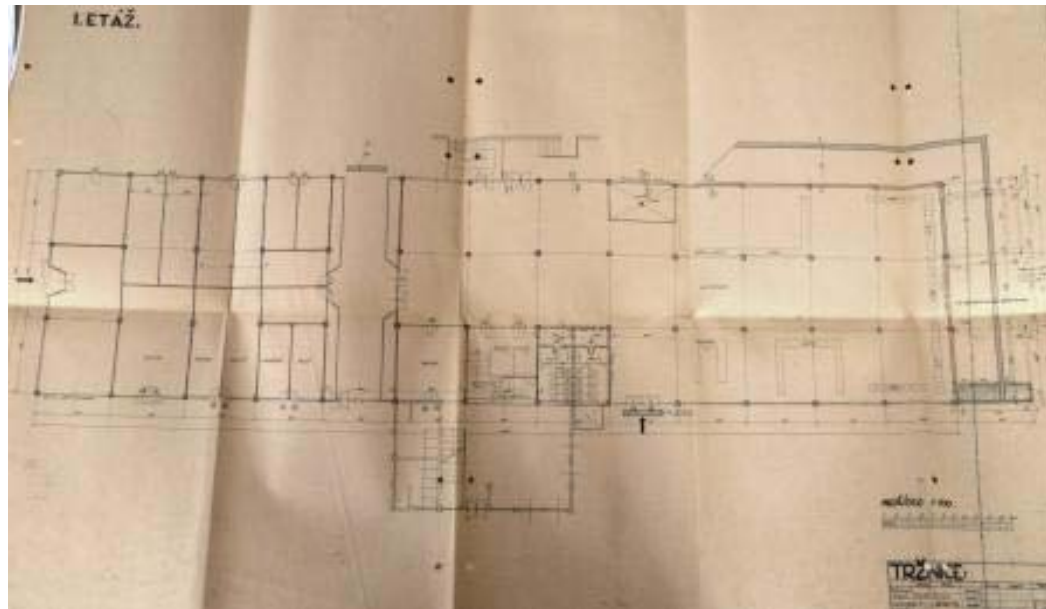
73. Dům služby Zlín, hlavní vchod s vánoční výzdobou, před 1946.

74. Dům služby Zlín, fasády, 1933.

75. Dům služby Zlín, půdorys 1. patra, 1933.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Tereza Kovaříková
Katedra:	dějin umění
Vedoucí práce:	Švácha Rostislav, Prof. PhDr. CSc.
Rok obhajoby:	2013

Název práce:	Obchodní domy firmy Baťa
Název v angličtině:	Bata Company Department Stores
Anotace práce:	Práce se zabývá plánováním a výstavbou obchodních domů Baťa. Sleduje také jejich vnitřní uspořádání, užití reklamy a požadavky kladené na zaměstnance. Konkrétní příklady uvádí ve výběrovém katalogu staveb.
Klíčová slova:	obchodní domy Baťa, architektura, funkcionalismus, marketing, stavební oddělení firmy Baťa, stavební oddělení firmy Baťa, Zlínská stavební společnost
Anotace v angličtině:	The work deals with planning and developing of Baťa department stores, as well follows their inner ordering, use of propagation and demands on employees. Exact examples are mentioned in selective catalogue of buildings.
Klíčová slova v angličtině:	Baťa department stores, architecture, functionalism, marketing, constructing department of Baťa company, Zlín constructing company
Přílohy vázané v práci:	obrazová příloha, 46 stran
Rozsah práce:	169 stran
Jazyk práce:	čeština